

Kansen in kunst

Kunst door mensen met speciale wensen

***kunst
inclusief***

Martha van Biene | Paola de Bruijn | Jacco Haker | Toinette Loeffen | Madelief Oosterink | Carla van Slagmaat
Harriët Sparreboom | Klaaske de Vos | Jean Pierre Wilken

Kunst Inclusief is een landelijk initiatief dat als doel heeft om kunstbeoefening door mensen met een beperking te bevorderen. Uit onderzoek blijkt dat de participatie van deze groep achterblijft. In een tweearig project is onderzocht welke behoeften deelnemers hebben en hoe zij het beste ondersteund kunnen worden. Mensen met een beperking willen hun creatieve talenten ontwikkelen, maar hebben soms speciale wensen op het gebied van begeleiding en faciliteiten. In het project is op drie plaatsen in Nederland door middel van zogenaamde 'ontwikkelwerkplaatsen' geëxperimenteerd met vormen van samenwerking tussen ateliers in de zorg en kunsteducatiecentra. Door een kruisbestuiving van de werelden van kunst en zorg blijken er nieuwe mogelijkheden ontsloten te kunnen worden. Dit boek beschrijft de opbrengsten van de werkplaatsen en biedt aan professionals en organisaties allerlei handvatten om kunstbeoefening 'inclusiever' te maken.

Kansen in kunst Kunst door mensen met speciale wensen

Martha van Biene | Paola de Bruijn | Jacco Haker | Toinette Loeffen | Madelief Oosterink | Carla van Slagmaat
Harriët Sparreboom | Klaaske de Vos | Jean Pierre Wilken

***kunst
inclusief***

Met medewerking van:

Onderzoekers

Floor Basten
Kim van den Boogaard
Trudy Dankers
Petri Embregts
Pauline Gesink
Marianne Kooijman
Toinette Loeffen
Madelief Oosterink
Albert Sanders
Carla van Slagmaat
Patricia Wijntuin
Jean Pierre Wilken

Studentonderzoekers

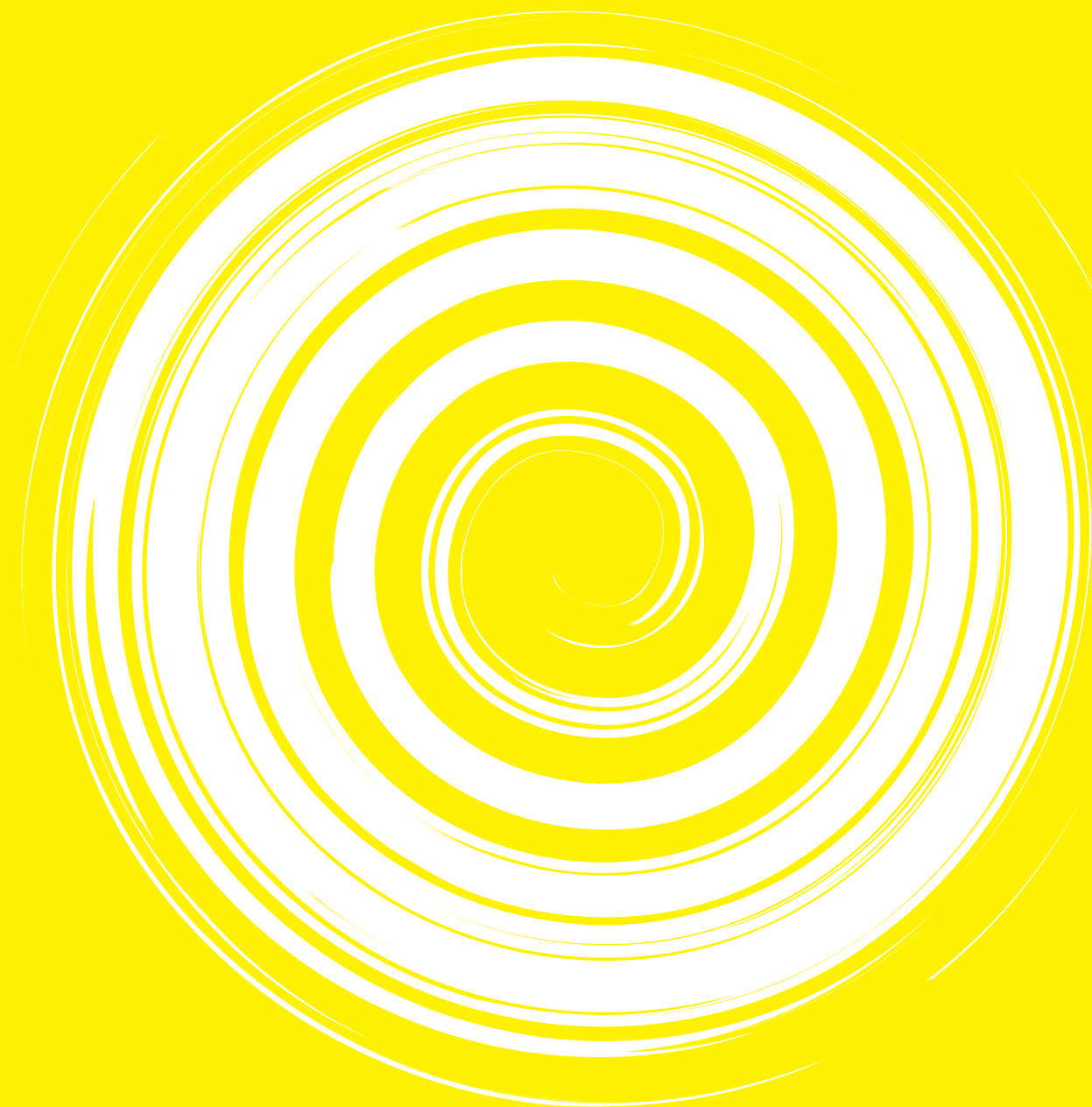
Carly van den Berg
Maartje van den Berg
Danitsja Bulatoff
Marjolein Braak
Hanneke de Bruijn
Femke Ernens
Imke Hagens
Cindy Hoogstraten
Anne Janssen
Nicole Janssen
Deborah Kalmijn
Olga van Keulen
Linda Kompier
Ruben Krijgsheld
Thomas van der Kruis
Truong Le
Mikie Lusin
Laura Medina van Marle
Anne-Claire van Menk
Tom Mouwen
Hanneke Poot
Lotte de Rooij
Mieke Ruts
Agnes Turksma
Ruby van Vliet

Managers, kunstbegeleiders
en kunstdocenten van
ateliers en centra voor de
kunsten

Marjolijn Esser
Lidwien van der Gulden
Mia Gores
Liesbeth van Eindhoven
Karolijn de Heer
Marie-Anne van Rijbroek
Jonaske de Ruijter
Jos van Ruijven
Eric Schulp
Marijke Schurink
Hanna Salonen
Anita Theben Terville
Frans Vierling
Rene Vlasblom
Thea de Waal
Malou de Wijs

Vertegenwoordigers van
landelijke organisaties

Jan Ensink
Ap de Vries
Friederike Weisner

Inhoud

VOORWOORD	6	<i>Klaaske de Vos</i>
HOOFDSTUK 1	9	Kunst voor iedereen Hoe kunst 'inclusief' gemaakt kan worden <i>Jean Pierre Wilken</i>
HOOFDSTUK 2	21	In de hoofdrol: talentvolle mensen met speciale wensen Rol van mensen met speciale wensen in het project Kunst Inclusief <i>Toinette Loeffen</i>
ESSAY 1	30	De kunst van verhalen Over de kracht van creëren met eigen verhalen <i>Toinette Loeffen</i>
HOOFDSTUK 3	37	Op zoek naar meer inclusieve kunst Opbrengsten van de ontwikkelwerkplaatsen <i>Martha van Biene, Toinette Loeffen en Paola de Bruijn</i>
BEELDVERHAAL	66	Beeldverhaal 'Over de drempel' Impressie Ontwikkelwerkplaats Amersfoort <i>Paola de Bruijn</i>
ESSAY 2	76	Leren kun je leren Over instructief en actief leren <i>Martha van Biene</i>
HOOFDSTUK 4	85	In de coulissen Ondersteunen vanuit actorperspectief bij kunstzinnige ontwikkeling en participatie <i>Martha van Biene, Toinette Loeffen en Paola de Bruijn</i>

ESSAY 3	100	Support in de kunst Ruimte creëren voor talent <i>Jean Pierre Wilken</i>
HOOFDSTUK 5	105	Inclusieve kunsteducatie <i>Harriët Sparreboom, Jacco Haker en Toinette Loeffen</i>
ESSAY 4	114	Iedereen is kunstenaar Een pleidooi voor anders oordelen <i>Paola de Bruijn</i>
HOOFDSTUK 6	119	De kunst van het samenwerken <i>Madelief Oosterink, Carla van Slagmaat en Paola de Bruijn</i>
HOOFDSTUK 7	131	En nu aan het werk Aanbevelingen ter verspreiding van de resultaten van Kunst Inclusief <i>Klaaske de Vos</i>
SLOTWOORD	147	De zoetheid des levens vinden we in ons hart <i>Martha van Biene, Paola de Bruijn en Toinette Loeffen</i>
	150	Literatuurbronnen
	152	Begrippenkader
	156	Auteursgegevens
	157	Deelnemende organisaties
	160	Colofon

Voorwoord

In de afgelopen jaren heeft stichting Special Arts een groot netwerk van connecties met ateliers van zorginstellingen opgebouwd. Tijdens contacten met hen was er bij medewerkers van Special Arts enerzijds groot enthousiasme voor de kunstwerken die daar worden gemaakt, vaak vanwege de authenticiteit van het werk. Anderzijds waren er vraagtekens bij de deskundigheid van de kunstbegeleiding en de gerichtheid op het maken van kunstproducten, in plaats van op ontwikkeling. Ook waren er vragen over de randvoorwaarden waaronder de deelnemers aan het atelier en ook de kunstbegeleiders moesten werken.

Daarnaast bleek dat het aantal ateliers de laatste jaren sterk toenam, waarbij niet altijd duidelijk was of het atelier zich richtte op het maken van kunst of op het maken van decoratieve (gebruiks)voorwerpen.

Op vragen wil je antwoorden hebben. Niet vanwege het antwoord op zich, maar vooral om de kwaliteit en kwantiteit van de kunstdeelnemers van mensen met een handicap te verbeteren en te vergroten. Er waren al relaties tussen Special Arts, Hogeschool Utrecht en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. Reden dus om hen te vragen of er op grond van bovenstaande samenwerking mogelijk was.

Al snel werd duidelijk dat een onderzoek zinnig zou zijn, ook omdat het een interessant en uitdagend leertraject zou kunnen opleveren voor studenten. Tevens werd duidelijk dat samenwerking met meer partners nodig was, niet alleen om voldoende draagvlak bij ateliers en centra voor de kunsten te creëren, maar ook om een klankbord van deskundigen uit de kunst en zorg samen te stellen. Dankzij een RAAK-subsidie kon Kunst Inclusief gerealiseerd worden.

Het onderzoeksproject heeft een looptijd van twee jaar gehad. Het eerste deel ervan was vooral gericht op het verzamelen van informatie om een goed inzicht te krijgen in de stand van zaken met betrekking tot kunstparticipatie van mensen met een handicap. Dit deel werd op 29 mei 2009 afgesloten met een inspirerende studiedag onder de titel 'Kunst aan de Overkant'. Het tweede deel was gericht op het ontwikkelen van goede initiatieven die in de toekomst als voorbeeld kunnen dienen voor centra voor de kunsten, ateliers en andere aanbieders van kunst voor mensen met een handicap. Ook dit deel werd op 14 oktober 2010 in Utrecht afgesloten met de studiedag 'Talentvolle mensen met Speciale Wensen'.

Het resultaat van dit hele traject vindt zijn weerslag in deze publicatie en de daarbij horende deelproducten: een kaartenset, een verhalenbundel en een DVD.

De laatste drie geven een beeld van de ervaringen van de deelnemers aan de ontwikkelwerkplaatsen en hebben als doel kunstdocenten, kunstbegeleiders en deelnemers te inspireren en handvatten te geven bij de kunstactiviteiten.

Het boek dat voor u ligt, is bedoeld voor professionals, bestuurders en beleidsmakers, ambtenaren van gemeenten en provincies, medewerkers van provinciale kunst- en cultuurinstellingen en het management van centra voor de kunsten en dagactiviteitencentra, waar de meeste ateliers onder vallen. Het zoomt in op de deelnemers en hun speciale wensen, op inclusie, op professionaliteit en op kunstbegeleiding. Aan het eind van het boek worden concrete beleidsaanbevelingen geformuleerd.

De begrippen die in dit boek worden gebruikt, zijn het resultaat van twee jaar discussie. Deze discussie ging niet zozeer over de begrippen zelf, maar meer over de opvattingen achter deze begrippen. Het ging daarbij over kunstenaarschap en amateurkunst, over kunst maken en kunsteducatie, over cliënten, cursisten en deelnemers en over kunstdocenten en kunstbegeleiders.

En over handicap en beperking, want ook het gebruik van het ene of het andere woord heeft te maken met een opvatting. We hebben ervoor gekozen om een lijst op te nemen waarin we die termen uitleggen. En voor diversiteit, wat betekent dat elke schrijver de termen gebruikt die hij het beste vindt passen bij wat hij wil overbrengen.

De schrijvers zijn allen betrokken geweest bij het onderzoek. Als onderzoeker, kunstdocent/begeleider of als lid van de stuurgroep. Daarbij hebben zij ruim gebruik gemaakt van de deskundigheid van alle deelnemers aan de ontwikkelwerkplaatsen in Amersfoort, Den Haag en Nijmegen, evenals van de expertise in de stuurgroep. Wij willen al deze mensen van harte bedanken voor hun bijdrage aan Kunst Inclusief. Alleen doordat zij meededen, meedachten, meelazen en meeschreven, konden wij het onderzoek uitvoeren, de resultaten verwerken en deze publicatie tot stand brengen. Wij danken ook Kunstfactor en Cultuurnetwerk voor hun financiële bijdrage om deze publicatie en de andere producten mede mogelijk te maken.

Deze samenwerking is een mooi voorbeeld van inclusief werken aan kunstparticipatie. We hopen dat dit goede voorbeeld en de resultaten ervan zullen leiden tot een olievlek van inclusieve kunstdeelnemers van mensen met een beperking. Want kunst moet, voor iedereen.

*Klaaske de Vos,
directeur Special Arts*

‘Ik vind het een beetje een moeilijk woord ‘hoor’ kunst. Als een ander mijn werk kunst vindt, moet hij dat weten.’

1

JEAN PIERRE WILKEN

Kunst voor iedereen

Hoe kunst ‘inclusief’ gemaakt kan worden

1.1 – Inleiding

Het boek dat voor u ligt is het resultaat van Kunst Inclusief, een tweejarig project dat mede dankzij subsidie van het RAAK-fonds tot stand is gekomen. Uitgangspunt voor het project was de vraag hoe mensen met een beperking volwaardig kunnen deelnemen aan de kunsten in al haar verschijningsvormen (beeldende kunst, theater, muziek, taal) en welke veranderingen dat vraagt bij de professionals en de instellingen/centra die zich bezighouden met zorg en kunstbeoefening. Met het project werd beoogd meer mogelijkheden te creëren, zodat mensen met een beperking in staat zijn hun talenten te ontwikkelen en door middel van hun talenten beter kunnen participeren in de samenleving.

Het initiatief voor Kunst Inclusief werd genomen door Special Arts, een stichting die tot doel heeft de kunstparticipatie van mensen met een handicap te bevorderen. Special Arts ontwikkelt momenteel een Kenniscentrum Kunst en Handicap en heeft een landelijke functie als kunstuitleen aan bedrijven en instellingen. De stichting verzocht het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning (onderdeel van het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht) om het project uit te voeren.

Vervolgens werd een samenwerkingsverband gevormd tussen een groot aantal landelijke en regionale organisaties.

Deelnemers aan Kunst Inclusief

Landelijke organisaties:

- Cultuurnetwerk Nederland, landelijk kenniscentrum voor instellingen die zich met cultuureducatie bezighouden.
- Kunstconnectie, branchevereniging van kunsteducatiecentra.
- Kunstfactor, landelijk sectorinstituut amateurkunst.
- Special Arts, landelijk Kenniscentrum Kunst en Handicap.
- Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, branchevereniging van instellingen voor gehandicaptenzorg.

Hogescholen:

- Hogeschool Utrecht, Lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning.
- Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Lectoraat Lokale Dienstverlening vanuit Klantperspectief en Lectoraat Zorg voor Mensen met een Verstandelijke Beperking
- Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten

Regionale organisaties:

- Atelier Anders Bekeken, Den Haag (REAKT)
- Atelier De Kunstvlieg, Den Haag
- Kunstatelier Matisse, Wijchen (Stichting De Driestroom)
- Atelier 23, Arnhem (Siza Dorp Groep)
- Atelier Leonardo da Vinci, Ermelo
- Atelier Jans Pakhuys, Amersfoort (Amerpoort)
- Atelier De Elleboog, Amersfoort (Amerpoort)
- Centrum voor kunst en cultuur het Koorenhuis, Den Haag
- Scholen in de Kunst, Amersfoort
- De Lindenberg Huis voor de Kunsten, Nijmegen

Het project bestond uit twee fases. In de eerste fase werd door middel van een landelijk onderzoek inzicht verkregen in de stand van zaken met betrekking tot kunstparticipatie. Ook werd bij een twintigtal instellingen waarvan uit de inventarisatie bleek dat zij al het goede voorbeeld gaven nader onderzocht wat hun werkwijzen en ervaringen zijn. Dit deel vond plaats van najaar 2008 tot najaar 2009.

In de tweede fase werd op een drietal plekken in het land geëxperimenteerd met samenwerkingsvormen tussen een centrum voor de kunsten en een atelier van een zorginstelling. Dit gebeurde in de vorm van een 'ontwikkelwerkplaats'.

Doel van dit experiment was om te kijken wat er voor nodig is om centra voor de kunsten (meer) open te stellen voor mensen met een beperking, zodat zij gebruik kunnen maken van het aanbod aan cursussen. Ook werd onderzocht op welke wijze de expertise van kunstdocenten en de deskundigheid van begeleiders in de ateliers van zorginstellingen elkaar zouden kunnen versterken. Deze fase vond plaats van najaar 2009 tot de zomer van 2010.

Kunst kent vele verschijningsvormen. Ze vertaalt zich in diverse kunstdisciplines: beeldende kunst, dans, theater, muziek, literatuur, film, foto en video. Kunstbeoefening van die disciplines gebeurt in de amateurkunst, de professionele kunstuitoefening en in de kunsteducatie.

Kunsteducatie leert mensen om plezier te beleven aan kunst en zich er in te ontwikkelen. Doel van de kunsteducatie is om mensen toegang te geven tot actieve en passieve kunstbeoefening en om mensen met talent te stimuleren dat te ontwikkelen. Kunsteducatie zorgt er dus voor dat mensen zich ontwikkelen tot amateur- of tot professionele kunstbeoefenaar.

Kunsteducatie wordt gesubsidieerd: de overheid vindt kunst zo belangrijk voor haar burgers dat ze met name in de kunsteducatie van kinderen en jongeren fors investeert, onder andere middels kunsteducatie op school (denk aan CKV op middelbare scholen).

Kunstzinnige scholing vindt meestal plaats in centra voor kunsteducatie, waarvan er in elke middelgrote gemeente wel één aanwezig is. Enkele centra hebben een aanbod voor mensen met een handicap, doch dit is eerder uitzondering dan regel.

De amateurkunstbeoefening wordt meestal in verenigingsvorm of door een particuliere aanbieder, vaak zelf kunstenaar, verzorgd. Verenigingen krijgen in meer of mindere mate subsidie van de gemeente, denk bijvoorbeeld aan een koor of een toneelgezelschap. Doel is dan plezier te beleven aan de kunstbeoefening zelf, niet zozeer het leren.

Professionele kunstenaars worden opgeleid in door de overheid erkende en gesubsidieerde kunstvakopleidingen: conservatoria, kunstacademies en theaterscholen. Deze zijn niet of nauwelijks toegankelijk voor mensen met een beperking. Zijn er kunstenaars die, terwijl ze beperkt waren, een kunstvakopleiding hebben voltooid? Zijn er kunstenaars die een handicap hebben en desondanks kunnen functioneren op dit niveau? Want behalve de intellectuele en concentratiebarrières (verstandelijke en psychiatrische beperkingen) zijn er barrières met betrekking tot het ondernemerschap, waar alle kunstenaars met een handicap tegenaan lopen. Ook met een lichamelijke beperking is het moeilijk om je werk aan de man te brengen. Daarnaast komt aan de opleidingen niet aan de orde hoe je mensen met bepaalde beperkingen les kunt geven of kunt begeleiden om ook hen toegang tot kunstbeoefening te verschaffen.

Hieronder geven we de resultaten van het landelijke onderzoek weer. De rest van dit boek beschrijft de opbrengsten van de drie ontwikkelwerkplaatsen. We sluiten af met een hoofdstuk met beleidsaanbevelingen dat gebaseerd is op beide delen van het onderzoek.

1.2 – De stand van zaken

Wat is de stand van zaken als het gaat om de mogelijkheden die mensen met een psychische of verstandelijke beperking hebben om zich te ontwikkelen in de kunstbeoefening? Om deze vraag te beantwoorden, voerden we in 2009 een groot landelijk onderzoek uit (Loeffen e.a., 2009). Het onderzoek bestond uit een schriftelijke enquête en een veldonderzoek en leidde tot het volgende resultaat:

Bijna een derde van de benaderde centra voor de kunsten (183) heeft de vragenlijst ingevuld en teruggestuurd (respons 28%). Van de zorgateliers (154) heeft bijna de helft de enquête ingevuld geretourneerd (respons 48%). De totale gemiddelde respons is 38%, hetgeen voldoende is voor een representatief beeld. In het veldonderzoek zijn negen centra voor de kunsten en tien zorgateliers bezocht. Hier is gesproken met deelnemers en medewerkers. Tevens is kennis genomen van de activiteiten en is documentatiemateriaal verzameld.

Er zijn in Nederland ongeveer 230 centra voor de kunsten. Jaarlijks nemen daar zo'n 425.000 Nederlanders deel aan cursussen en andere activiteiten. Of iemand een functiebeperking heeft, wordt niet geregistreerd, maar uit het onderzoek blijkt dat ongeveer 1% van de deelnemers een functiebeperking heeft die van invloed is op de kunstbeoefening (circa 4.000 personen). Aangezien minimaal 5% van de Nederlandse bevolking een functiebeperking heeft die mede van invloed is op kunstbeoefening, zijn deze deelnemers bij de centra voor de kunsten (cvk) sterk ondervertegenwoordigd. Hier is dus nog een wereld te winnen.

Door zorginstellingen zijn ruim 150 ateliers opgezet voor mensen met een beperking. Deze bieden verschillende vormen van kunstbeoefening aan, waaraan ongeveer 1.600 mensen deelnemen. Het gaat dan meestal om mensen met een verstandelijke beperking. Onderstaande tabel toont de aard van de beperkingen van de deelnemers, ingedeeld per type instelling.

De meeste deelnemers bij de centra voor de kunsten nemen deel aan muziekactiviteiten (52%) gevolgd door beeldende activiteiten (29%). Bij de ateliers houdt het merendeel zich bezig met beeldende vormen (84%). Alle instellingen kennen vele vormen van samenwerking, zoals bijvoorbeeld de samenwerking van de centra voor de kunsten met het onderwijs. Tussen centra voor de kunsten en zorgateliers wordt echter nog nauwelijks samengewerkt. Slechts 10% van de instellingen geeft aan dat er onderling contact is. Verbetering van deze samenwerking kan leiden tot uitwisseling van expertise en tot verbetering van de mogelijkheden voor deskundige begeleiding en doorstroming.

type beperking % van het totaal aantal deelnemers met een beperking

	cvk	ateliers
licht verstandelijke beperking	16%	19%
matig verstandelijke beperking	35%	39%
ernstig verstandelijke beperking	13%	3%
meervoudige beperkingen	11%	7%
fysieke beperking	7%	6%
visuele/auditieve beperking	4%	4%
psychische beperking	14%	16%
anderszins ¹	0%	6%

¹ Onder de categorie 'anderszins' vallen onder meer Niet Aangeboren Hersenletsel, autisme en verslavingsproblematiek.

De praktijk

Pim, een man van 51, heeft een psychiatrische handicap. Hij woont met vijf andere cliënten in een eengezinswoning onder de paraplu van een psychiatrische instelling. Pims kamer is circa 3,5 x 3,5 meter. Naast het gebruikelijke interieur staat de ruimte vol met een grote hoeveelheid kunstwerken. Want Pim schildert. Hij doet dat zittend op een tweepersoonsbankje, geklemd tussen bed en tafeltje, waar hij een plekje vrij heeft gemaakt voor zijn kwasten en verf. Hij bevestigt een papier van circa 40 x 30 cm op een frame; het frame neemt hij op schoot en zo tekent en schildert hij zijn kunstwerken.

Alfons is verstandelijk gehandicapt en woont in een grote instelling. Hij werkt twee dagen in de week in een restaurant en twee dagen in een atelier, als onderdeel van de dagbesteding. Hij maakt in het atelier toegepaste kunst en soms schildert hij: gouache op papier. De sfeer is ontspannen, maar de activiteitenbegeleider heeft haar handen vol aan de groep van 15 cliënten, dus er is niet altijd tijd voor persoonlijke aandacht.

Ruth werkt dagelijks op een atelier voor verstandelijk gehandicapten. De begeleiders zijn zelf kunstenaar en hebben plezier in het werken met gehandicapte deelnemers. Ruth is behoorlijk productief. Ze maakt circa 2 werken per week, die regelmatig verkocht worden in de galerie, die bij het atelier hoort. Ruth krijgt echter niets van de opbrengst ervan, dat geld vloeit terug in de portemonnee van de grote instelling, die daarmee andere projecten financiert.

Pim, Alfons en Ruth zijn geen verzonden figuren: ze zijn kunstenaars met een beperking, van wie de werken in de kunstuitlen van Special Arts zijn opgenomen. Deze kunstenaars zijn exemplarisch voor een groot aantal mensen met een beperking, dat graag bezig is met kunst, maar dat door de handicap beperkt is met betrekking tot kunstdeelname.

Ook voor mensen met een beperking is kunstbeoefening belangrijk. Voor hen geldt, net als voor ieder ander mens, dat kunstbeoefening leidt tot zingeving en zelfontplooiing, bij sommigen zelfs tot kunstenaarschap. Helaas zijn er voor mensen met een beperking beperkte mogelijkheden om volwaardig deel te nemen aan kunst. Enerzijds omdat de gevestigde kunstinstellingen niet zijn toegerust om hen te ontvangen, anderzijds omdat de meeste zorgateliers waar gehandicapten met kunst bezig kunnen zijn, geen professionele kunstbegeleiding bieden.

Dat is jammer en een gemiste kans. Het bezig zijn met kunst is juist voor mensen met een handicap onmisbaar, vanwege het 'zingevend bezig zijn', vanwege de niet talige expressiemogelijkheden en vanwege de mogelijkheden die het biedt tot integratie.

Het is daarom essentieel dat de samenleving beter toegerust wordt om mensen met een handicap toegang te geven tot de reguliere kunstbeoefening. Professionals dienen beter toegerust te worden om hen hierbij te ondersteunen.

Verbetering van de praktijk

Uit het onderzoek blijkt dat er bij een aantal centra voor de kunsten en zorgateliers goede initiatieven bestaan om kunst inclusiever te maken. Bij 19 van deze instellingen zijn we op bezoek geweest om ervaringen, werkwijzen, wensen en aanbevelingen in kaart te brengen (zie kader). Hierbij spraken we zowel met medewerkers, managers als deelnemers. Bij de centra voor de kunsten die we rekenen tot de goede voorbeelden heeft gemiddeld 4% van de deelnemers een beperking, aanzienlijk hoger dus dan het landelijk gemiddelde (1%).

Praktijken met goede voorbeelden

Centra voor de kunsten:

Centrum voor de kunsten 't Klooster
Kunstencentrum De Stroming
Centrum voor de kunsten Wherelant
Kunstcentrum TOON
Vrije Akademie ZOM
Huis voor de amateurkunst De Muzerije
Centrum voor de kunsten Dario Fo
Centrum voor de kunsten Artiance
Centrum voor kunst en cultuur het Koorenhuis.

Zorgateliers:

Kunstgroep Verfstreken (Ipse de Bruggen)
Jans Pakhuys (Amerpoort)
Atelier De Elleboog, Amersfoort (Amerpoort)
Kunstatelier Matisse, (Stichting De Driestroom)
Galerie Atelier Herenplaats
Atelier en kunstuitleen de Blauwe Roek (Talent)
Ateliers en galerie Leonardo da Vinci
Abrona Textiel Atelier
De Witte Olifant
Vrije Werkplaats Scorlewald (Raphaëlstichting)
Ateliers De Wijde Doelen (Reinaerde)

Op basis van het onderzoek kunnen we een aantal conclusies trekken. We vatten deze kort samen en verwijzen voor een uitgebreid verslag naar het betreffende onderzoeksrapport (Loeffen e.a., 2009). Allereerst gaan we in op wat deelnemers van de ateliers en centra belangrijk vinden. Vervolgens gaan we in op de verbetergebieden die naar voren komen en op het belang van een visie op sociale inclusie.

1.3 – Wat vinden deelnemers belangrijk?

Bij de centra voor de kunsten en zorgateliers zijn 27 deelnemers uitgebreid geïnterviewd. Hun verhaal is geanalyseerd via de methode van narratieve analyse. Hierbij wordt gekeken of uitspraken geclusterd kunnen worden onder bepaalde noemers of thema's die in meerdere verhalen terugkomen.

Uit een clustering op hoofdcategorieën komen o.a. de noemers creativiteit, keuzevrijheid en participatie naar voren. Het blijkt dat deelnemers de meeste waarde hechten aan creativiteit (42% van de uitspraken had hierop betrekking), gevolgd door keuzevrijheid (38%) en participatie (20%). Bij keuzevrijheid gaat het vooral om het zelf keuzes kunnen maken en beslissingen kunnen nemen ten aanzien van het (kunst)werk, al dan niet met ondersteuning van professionals. Bij creativiteit gaat het vooral om de ervaring van met kunst bezig zijn, in relatie tot emotioneel welbevinden en persoonlijke ontwikkeling. Participatie heeft vooral betrekking op samenwerking (sociale inbedding) en verdiensten (materieel welbevinden en rechten).

Leggen we hetgeen deelnemers belangrijk vinden naast wat zij ervaren in de ateliers en centra voor de kunsten, dan vinden ze dat er sprake is van keuzevrijheid bij de totstandkoming van het product.

Ook ervaren ze ondersteuning. Het accent ligt vooral op het bezig zijn met kunst, hetzij om mooie producten te maken, hetzij voor de ervaring van het bezig zijn met kunst op zich. Daarnaast biedt kunst de deelnemer de gelegenheid om nieuwe ervaringen op te doen, te leren en zich te ontwikkelen. Het gaat dan vooral om kunstzinnige ontwikkeling en minder om de ontwikkeling tot zelfstandigheid. Kunst als vehikel voor participatie is minder aan de orde. De sociale inbedding beperkt zich vooral tot het atelier of groep in het centrum zelf en betreft nauwelijks de wereld buiten de eigen instelling. Een voorzichtige conclusie is dat er wel veel aandacht is voor de persoonlijke en artistieke ontwikkeling van de kunstenaar, maar in mindere mate voor diens maatschappelijke ontwikkeling.

Deelnemers ervaren over het algemeen voldoende keuzevrijheid met betrekking tot het creëren van kunst. Des te meer ze zelf onderwerp, materiaal en kleurgebruik kiezen, des te vaker komen ze tot eigen producties. Naarmate ze meer zelf hun onderwerpen kiezen, werken ze vaker met collega-kunstenaars samen, verdienen ze vaker geld en worden producties meer uitgeleend of verkocht. Naarmate ze meer ondersteuning van kunstprofessionals krijgen, doen ze nieuwe ervaringen op en werken ze gericht aan persoonlijke ontwikkeling. Ook wanneer ze zelf materiaal en technieken kiezen, doen ze nieuwe ervaringen op en verkrijgen ze meer kennis van technieken, materialen, composities, et cetera.

Met kunst bezig zijn is voor de deelnemers een belangrijke factor in hun tevredenheid over hun emotioneel welbevinden en persoonlijke groei. Beide hangen ook met elkaar samen. Bij deelnemers die bewust bezig zijn met kunstzinnige ontwikkeling past dit in een groei-perspectief waarin ook andere bezigheden een rol spelen. Daarnaast hangt het mee- of samenwerken aan activiteiten van de instelling samen met zelf geld verdienen met kunst en de verkoop of uitleen van kunst.

Citaten van verschillende deelnemers

Het werk hier is mooi. Hierdoor heb ik een balans gevonden in mijn leven. Balans in mijn gevoel. Want zonder gevoel werkt het niet, dan leeft het kunstwerk niet. Je moet een gevoel krijgen van de kunst.

Dat is toch een grote eer om gevraagd te worden en voor mensen op te mogen treden. Dan wil je ook je best doen en het beste laten zien. Al die mensen komen daar voor ons! En om te horen dat ze het leuk vonden is natuurlijk mooi. Daar wil je je best voor doen. En daar moeten handicaps helemaal niet een probleem in zijn. Dat moet er niet toe doen.

Als ik mensen uitleg wat het is, dan zeg ik nooit dat het gaat om mensen met een psychische handicap. Dat zeggen ze op onze website, maar dat willen we eraf hebben. Ik voel me niet psychisch gehandicapt. Ik voel me gewoon mens. Ik zeg: ik doe mee aan een kunstproject, speciaal voor mensen die veel hebben meegemaakt in hun leven. Dan is iedereen open en iedereen is positief.

Indien we de ervaringen van de deelnemers bij de zorgateliers vergelijken met die bij de centra voor de kunsten, zijn er significante verschillen te constateren. In de categorie keuzevrijheid blijkt dat de deelnemers van de ateliers kleurgebruik, technieken en materialen vaker zelf kunnen bepalen. De deelnemers van de centra voor de kunsten zeggen vaker ondersteund te worden door professionals. In de categorie creativiteit gaan de uitspraken van de deelnemers van de ateliers vaker over het kennis hebben van bijvoorbeeld technieken, materialen en composities, terwijl die van de centra voor de kunsten vaker betrekking hebben op het opdoen van nieuwe ervaringen. In de categorie participatie zit het enige significante verschil in de uitspraken over verkoop of uitleen van kunst. De respondenten van de ateliers hebben het hier het vaakst over.

Deelnemers van de centra voor de kunsten spreken zich vaker uit over tevredenheid met de kwaliteit van hun activiteiten. Deelnemers in de ateliers lijken zichzelf meer te zien als ‘zelfstandig werkend kunstenaar’ terwijl de deelnemers in de centra voor de kunsten meer de nadruk leggen op het opdoen van kunstervaring en het ontwikkelen van hun expertise met behulp van professionele ondersteuning.

Uit de analyse van de interviews kunnen we concluderen dat er geen verbanden te leggen zijn tussen ‘kunstenaarschap’ en ‘de beperking’. Er is een grote variatie. Als het bijvoorbeeld gaat om keuzevrijheid, dan zijn er deelnemers die zichzelf opdrachten geven, deelnemers die alleen zelf een kleur kiezen en deelnemers die er voor kiezen zich in een nieuw genre te ontwikkelen. Als het gaat om creativiteit, blijken er deelnemers te zijn die natekenen en deelnemers die gewoon beginnen en het werk laten groeien. Uit de uitspraken en observaties komt naar voren dat er deelnemers zijn die het heerlijk vinden om steeds hetzelfde te produceren en deelnemers die op zoek zijn naar nieuwe vormen en eigen stijlen. Er zijn deelnemers die externe criteria hanteren voor het beoordelen van de kwaliteit van hun kunst en deelnemers die daar eigen criteria voor gebruiken. Als het gaat om participatie, dan zijn er deelnemers die het fijn vinden om samen te werken en deel uit te maken van een sociale groep en anderen die liever alleen werken of als individuele kunstenaar beschouwd, beoordeeld en (ook financieel) gewaardeerd willen worden. Naast deelnemers die de begeleiding bij kunst en welbevinden waarderen, zijn er ook deelnemers die deze rol zelf op zich (willen) nemen en zich verantwoordelijk voelen voor de groep.

Ateliers en centra blijken verschillende strategieën in te zetten om talentontwikkeling en participatie binnen de kunsten te bevorderen. We kunnen hierin drie groepen onderscheiden.

Een eerste groep betreft ateliers en centra die de participatie van de deelnemer als lid van de samenleving bevorderen. Zij organiseren uitstapjes en activiteiten voor de deelnemers om een breder publiek te bereiken. Deelnemers ervaren er een prettige sfeer en werken graag met elkaar samen. Het lijkt alsof hier sprake is van acceptatie van de beperking als zijnde een factor in de kwaliteit van het kunstwerk of in elk geval dat de beperking als uitgangspunt wordt genomen en dat sociale participatie hier als doel zwaarder weegt dan de artistieke ontwikkeling van de kunstenaar. Hoewel de nadruk hier dus minder ligt op talentontwikkeling, ervaren de deelnemers zichzelf toch als kunstenaar en zijn ze trots op hun werk.

Een tweede groep wordt gevormd door ateliers en centra die meer de nadruk leggen op talentontwikkeling. Participeren als lid van de samenleving of als kunstenaar is hier minder aan de orde. Deelnemers voelen zich uitgedaagd om over hun eigen artistieke grenzen te gaan en nieuwe dingen te ontdekken. Hun eigen creativiteit is daarin de motor. Het lijkt alsof er sprake is van het uitgangspunt dat een beperking de kunstenaar niet noodzakelijkerwijs een andere of minder goede kunstenaar maakt. Wanneer de beperking er als het ware niet toe doet, is het vanzelfsprekend dat het accent hier ligt op talentontwikkeling. Deelnemers zien zichzelf als volwaardige mensen en willen ook andere deelnemers hierbij ondersteunen, zowel op artistiek als op sociaal-emotioneel vlak. De begeleiding die ze krijgen, vinden ze soms een vorm van ongewenste bemoeienis. Lid zijn van een groep staat niet centraal en wordt afhankelijk van het individu als prettig of niet prettig ervaren.

Tot slot is er een derde groep ateliers en centra die geen duidelijke strategie gericht op talentontwikkeling of participatie heeft, noch in algemene zin noch gericht op de individuele deelnemer. Zij bedienen een heterogene groep van deelnemers.

1.4 – Een visie op participatie en ontwikkeling

Van belang is dat er een duidelijke visie is op het gebied van inclusie, participatie en ontplooiing van kunstzinnige talenten. Bij de meeste instellingen is er wel een gerichtheid op ontwikkeling, doch deze is algemeen van aard. De meeste centra voor de kunsten hebben geen specifiek beleid ten aanzien van de deelname van mensen met een beperking. Er moet volgens de professionals op gelijke wijze gekeken worden naar ieder individu. Hierin dient geen onderscheid gemaakt te worden tussen mensen met of zonder een beperking. De professionals vinden het belangrijk om mogelijkheden van deelnemers te ontdekken door hen die zelf te laten ontdekken in plaats van door naar hun beperkingen te kijken. Door het creëren van eigen inzicht wordt de eigenwaarde versterkt. De onderzochte ‘goede voorbeelden’ blijken uitzonderingen te zijn, omdat zij in tegenstelling tot het merendeel van de instellingen gericht beleid voeren om participatie en kunstzinnige ontwikkeling van mensen met een beperking handen en voeten te geven.

Een duidelijke visie op participatie en kunstzinnige ontwikkeling van mensen met een beperking is een belangrijke basis. Maar ook bij die centra en ateliers waar een dergelijke visie aanwezig is, blijkt het nog niet mee te vallen deze optimaal handen en voeten te geven. Geen van de ateliers en centra slaagt erin zowel talentontwikkeling als sociale en artistieke participatie te realiseren. Waar de beperking geaccepteerd wordt als factor in de kwaliteit van het kunstwerk, ligt de nadruk op participatie en blijft talentontwikkeling achter. Is het uitgangspunt dat de beperking niet doorslaggevend is in die kwaliteit, dan is er meer aandacht waar te nemen voor talentontwikkeling en vaak ook voor sociale participatie.

1.5 – Verbetergebieden

De volgende gebieden blijken, naast de bovenstaande visie, van belang om kunstinclusie handen en voeten te geven:

1. De toeleiding van mensen naar en van ateliers en kunsteducatiecentra.
2. Samenwerking tussen instellingen.
3. Begeleiding van mensen met een beperking.
4. Professionalisering van medewerkers.
5. Randvoorwaarden die nodig zijn voor een goede toegankelijkheid en kwaliteit van begeleiding, onderwijs en participatie.

1. Toeleiding

Mensen met een beperking dienen meer kansen op toegang tot kunsteducatie te krijgen. Uit het onderzoek blijkt dat deze toegang op veel manieren verbeterd zou kunnen worden, bijvoorbeeld door goede voorlichting en doorverwijzing, door een goede bepaling van wensen en behoeften, door ‘speciaal aanbod’ in de regio middels een brochure of website kenbaar te maken of door meer mogelijkheden in het aanbod te creëren (en dit ook financieel bereikbaar te maken). Zowel bij de centra voor de kunsten als bij de ateliers blijkt een kennismakingsgesprek, een proeftijd of een stage meerwaarde te bieden. Concreet ervaren en meedoen blijkt zowel deelnemers als kunstbegeleiders veel informatie en inspiratie te geven. Daarbij is het ook van belang om de deelnemers verschillende vormen van kunst te laten ervaren: dat maakt het voor hen gemakkelijker om een bepaalde richting te kiezen.

2. Samenwerking

Samenwerking tussen een zorgatelier en een centrum voor de kunsten kan grote meerwaarde hebben, omdat expertise met betrekking tot kunsteducatie en vakken-nis over de vereiste, specifieke ondersteuning van de deelnemer hiermee bij elkaar gebracht kunnen worden. Door het uitwisselen van expertise op bijvoorbeeld het gebied van didactiek en methodiek kunnen mensen geholpen worden hun kwaliteiten meer te benutten.

We raden aan regionale netwerken te vormen, waar ook particuliere initiatieven als kunstateliers zich bij zouden kunnen aansluiten.

3. Begeleiding

Er kan onderscheid worden gemaakt in begeleidings- en werkwijzen om wensen en behoeften te bepalen, en om deelnemers te ondersteunen bij kunstontwikkeling. Iedere deelnemer is anders. Een goede begeleiding op maat is van belang. Nader onderzocht dient te worden hoe je goed kunt bepalen wat een deelnemer met een bepaalde beperking precies nodig heeft aan begeleiding en ondersteuning. Het is handig een overzicht te maken van interessante, bruikbare werkwijzen, methoden en technieken die op maat gebruikt kunnen worden. Daarnaast zijn (bij)scholingsmogelijkheden relevant om de werkwijzen in de praktijk te leren toepassen. Het is interessant om hierbij na te gaan welke methoden in het algemeen van belang zijn bij mensen met een beperking en welke methoden van toepassing zijn bij specifieke problematiek.

Wat betreft de werkwijzen gericht op het initiëren van leerprocessen en georganiseerde leerondersteuning, is het onder andere van belang om een perspectief voor ogen hebben, doelen te stellen en mensen aan te spreken op hun gedrag in plaats van op de beperking. Daarnaast gaat het om de juiste structuur en een balans tussen vrijheid, veiligheid en zelfstandigheid. Ten slotte komen naar voren: aangepaste wijzen van informatieverstrekking (bijvoorbeeld voordoen of laten ervaren), gebruik van appèlwaarden, materiaalgebruik en technieken. Ook continuïteit, eenduidigheid en sfeer zijn belangrijk.

4. Professionalisering

Eén van de vragen in het onderzoek was welke kennis, houding en vaardigheden een kunstdocent of kunstbegeleider in huis moet hebben om iemand met een bepaalde beperking goed te kunnen begeleiden. Hieruit blijkt allereerst dat kennis en vaardigheden om een goede inventarisatie van zowel talenten als begeleidingsbehoeften te maken van belang zijn. Qua begeleiding is het belangrijk dat een docent of kunstbegeleider een groot inlevingsvermogen heeft en dat hij zowel procesgestuurd als resultaatgericht met mensen met een beperking kan werken, zowel gericht op kunstbeleving als op kunstontwikkeling.

De vraag is nu hoe professionals deelnemers als actor kunnen gaan zien en hoe zij een bijdrage kunnen leveren aan empowerment. Het is de kunst om de mogelijkheden van deelnemers door henzelf te laten ontdekken. Door het creëren van eigen inzicht wordt de eigenwaarde versterkt.

5. Randvoorwaarden

Beleid dient erop gericht te zijn dat alle deelnemers, ongeacht een beperking, activiteiten vinden waar ze in kunnen groeien. Kunst en cultuur zijn daar uitermate geschikt voor; niet alleen voor vrijetijdsbesteding, maar ook voor de sociale cohesie in de samenleving. Cultuur, het samen actief zijn, kan de samenleving positief beïnvloeden. Het gaat niet alleen om kunst en talent, maar ook om kunst als mogelijkheid om mensen te ontmoeten en daarin van elkaar te leren. Zowel centra voor de kunsten als zorgateliers kunnen dit beleid helpen vormgeven en stimuleren. Maar het zijn uiteindelijk overheden die dit beleid moeten aanmoedigen en faciliteren.

In de praktijk is een goede toegankelijkheid van de centra een belangrijke randvoorwaarde. Dit geldt voor zowel de fysieke toegankelijkheid als de psychologische en sociale toegankelijkheid. Mensen met een beperking moeten zich welkom en veilig weten. Het aanbod (en eventuele speciale les- en begeleidingsmogelijkheden) van het kunsteducatiecentrum dienen bekend te zijn. Het moet financieel mogelijk zijn om deel te nemen.

Medewerkers dienen deskundig te zijn en indien nodig bijgeschoold te worden. Het moet mogelijk gemaakt worden dat expertise uit de zorg en de kunstwereld samengebracht kan worden. De gemeente kan, bijvoorbeeld met behulp van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), waar nodig extra financiële middelen ter beschikking stellen om dit allemaal mogelijk te maken. Vooralsnog zijn er weinig gemeentes die hier gericht beleid op voeren. Zorgateliers kampen dikwijls met zodanig beperkte financiële middelen, hetgeen betekent dat zij deelnemers niet altijd optimaal kunnen begeleiden.

1.6 – Ontwikkelwerkplaatsen

In het tweede deel van het project werd in drie regionale ‘ontwikkelwerkplaatsen’ geëxperimenteerd met nieuwe methoden en werkwijzen. Deze waren gericht op:

1. Het ontdekken en stimuleren van kunstzinnig talent.
2. Het creëren van goede voorwaarden, zodat ontwikkeling en beperking samen kunnen gaan. (‘Gewoon waar mogelijk, speciaal waar nodig.’)
3. Samenwerking tussen zorgprofessionals en kunstprofessionals om beter gebruik te maken van elkaars expertise.
4. Begeleidingsmethoden bij mensen met beperkingen, rekening houdende met de aard van hun problematiek.
5. Het optimaliseren van de doorstroom van talentvolle cliënten uit de zorg naar centra voor kunsteducatie.

De ontwikkelwerkplaatsen bevonden zich in de regio’s Amersfoort, Den Haag, en Nijmegen. Dit boek bevat de opbrengsten van deze experimenten. In een aantal bijdragen worden verschillende invalshoeken en thema’s belicht. De bijdragen bestaan uit een aantal hoofdstukken en een viertal essays. Ten slotte maakt ook een beeldverhaal deel uit van dit boek. Dit beeldverhaal is afkomstig van de ontwikkelwerkplaats in Amersfoort.

In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op de mensen waar het allemaal om draait. We beschouwen ze als talentvolle mensen met (een paar) speciale wensen. Net zoals andere burgers willen zij zich creatief kunnen ontplooien en zich gezien en gewaardeerd weten. In hoofdstuk 3 wordt verslag gedaan van de ervaringen in de drie ontwikkelwerkplaatsen. Deze werkplaatsen kunnen we als proeftuinen beschouwen. Iedere werkplaats had zijn eigen thema’s gekozen. Aan de orde komt o.a. hoe mensen het beste toegeleid kunnen worden naar de centra voor de kunsten, en welke ondersteuning en begeleiding gewenst wordt. Hoofdstuk 4 gaat in op de vraag hoe je ondersteuning bij artistieke participatie goed vorm kunt geven. In Hoofdstuk 5 wordt aandacht gegeven aan kunsteducatie en hoe deze ‘inclusief’ gemaakt kan worden. Hoofdstuk 6 bevat handvatten om samenwerking tussen centra voor de kunsten en (zorg)ateliers goed vorm te geven. Deze samenwerking is belangrijk om maximaal gebruik te maken van elkaars expertise, begeleidings- en educatiemogelijkheden. Het zevende en laatste hoofdstuk heeft het beleid als invalshoek. Dit hoofdstuk bevat de aanbevelingen die we op basis van het project kunnen doen zodat overheden, koepelorganisaties en instellingen de juiste voorwaarden scheppen om ‘Kunst Inclusief’ mogelijk te maken. De hoofdstukken worden afgewisseld door korte essays die een boeiende verdieping geven van verschillende thema’s die in het project naar voren kwamen.

In de hoofdrol: talentvolle mensen met speciale wensen

Over de rol van mensen met speciale wensen in het project Kunst Inclusief

‘Hoezo participeer ik niet? Ik doe boodschappen, ik woon hier, ik ben aanwezig in de wereld dus...’

2.1 – Inleiding

All the world's a stage
And all the men and women merely players;
They have their exits and their entrances;
And one man in his time plays many parts
(Shakespeare)

Als we de wereld als podium zien, in welke rollen hebben mensen met een handicap hier tot nu toe dan op mogen meespelen? Welke ruimte en kansen kunnen we voor hen creëren, zodat zij in nieuwe rollen, die ze zélf graag willen spelen, op dit wereldpodium kunnen meedoen? De algemene doelstelling van Kunst Inclusief was meer mogelijkheden te creëren, zodat mensen met een beperking in staat zijn hun talenten te ontwikkelen en door middel van hun talenten beter kunnen participeren in de samenleving. Gedurende het onderzoek werd echter besloten dat ‘mensen met handicaps’ een te brede groep was en is er gefocust op mensen met verstandelijke en psychiatrische ‘handicaps’. Maar ook deze indeling bleek niet eenvoudig. Want deze twee groepen verschillen erg van elkaar. En ook binnen deze zogenaamde doelgroepen zijn mensen erg verschillend. Mensen met een psychiatrische beperking geven aan dat zij vaak benaderd worden als ‘doelgroep’. Ze ervaren dit als stigmatiserend: door anderen wordt bedacht en bepaald hoe ze zich mogen ontwikkelen en op welke

manier ze mogen meedoen. Sommigen ervaren zelfs dat de visie van meedoen gebaseerd is op bezuinigen, met als achterliggende gedachte de deelnemers te forceren zo snel mogelijk aan het werk te gaan.

Johet, een deelnemster aan atelier Anders Bekeken, verwoordt het als volgt:

Met het motto dat rondvaart, dat iedereen mee moet doen, kan ik niet zo veel. Het is namelijk een behoorlijk leeg motto. Naar mijn mening doet iedereen die leeft en bestaat en zijn of haar eigen rol in de maatschappij heeft, mee. Dat lijkt me voldoende. Maar nee, dat is niet genoeg. Iedereen moet meedoen volgens regeltjes, gemaakt door mensen die zelf prima functioneren en onmogelijk kunnen inschatten hoe het is als dat niet lukt. Alsof ik kan zeggen: ‘Nou, dan ben ik toch gewoon niet meer angstig en depressief. Dan moet ik gewoon een beetje beter mijn best doen, me ietsjes meer inspannen en dan kan ik gewoon weer aan het werk.’ Het maakt me boos om te merken dat ik door instanties als het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen ook zo wordt benaderd. Ik zou graag willen uitleggen dat ik niet onwillig ben, dat ik de eerste ben die staat te trappelen om weer aan het werk te gaan – zodra ik daartoe

in staat ben. En dat ben ik momenteel niet en morgen ook nog niet. De druk die daarvan uit gaat is verlam- mend en stigmatiserend (en dus contraproductief).

Het lijkt alsof je maar in twee toestanden mag bestaan. Volledig hopeloos of werkend. (Loeffen, 2010)

Johet ervaart dat andere mensen, die zelf prima functioneren en onmogelijk kunnen inschatten hoe het is als dat niet lukt, zich opstellen als actor. Zij bepalen hoe mensen met een psychiatrische beperking zich moeten ontwikkelen en mee moeten doen met kunst. Volgens de sociologe Lucy Kortram heb je een ‘actorrol’ (zie hoofdstuk 4) als je de situatie definieert, je oordelend opstelt en aangeeft welke grenzen je in het maatschappelijk verkeer stelt. Je presenteert jouw visie op de wereld en de manier waarop mensen met elkaar omgaan. Wanneer van groepen wordt verwacht dat zij zich aanpassen aan de meerderheid, kun je volgens Kortram spreken van roltoewijzing (Kortram, 2004). Mensen met een psychiatrische beperking krijgen als minderheids- groep vaak de rol van toeschouwer toegewezen. Zij moeten zich inpassen in het bestaande. De toegewezen rol van toeschouwer blokkeert voor mensen met een psychiatrische beperking echter de weg naar inclusieve artistieke participatie.

Kunst Inclusief heeft besloten de mensen met een beperking ‘de hoofdrol’ te geven en hen gevraagd welke ervaringen, visie en wensen ze hebben op zelf- ontwikkeling en meedoen met kunstbeoefening.

Deelnemers van atelier Anders Bekeken, atelier de Kunstvlieg en Koorenhuis centrum voor kunst en cultuur vervulden verschillende rollen in Kunst Inclusief: als cursist, als (co)onderzoeker, als kunstenaar en wat betreft de verhalenbundel ‘Verdwalen in verhalen’ van mensen met speciale wensen ook als producent. Ze zijn voortdurend uitgenodigd en gestimuleerd om hun ervaringen, kennis, visie en wensen met betrekking tot het ontwikkelen en meedoen met kunst, kenbaar te maken en een actieve bijdrage te leveren aan het verbeteren van inclusieve kunstmogelijkheden.

2.2 – Maatschappelijke ontwikkelingen

De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), sinds januari 2007 van kracht, biedt kansen voor ingrijpende veranderingen in onderwijs, zorg, welzijn, kunst en cultuur. Vanuit de visie van een gezonde bloeiende civil society, waarbij burgers gelijkwaardig zijn en zij elkaar ondersteunen waar nodig, is het niet de overheid die alles regelt, maar helpen mensen elkaar. Iedereen – arm, rijk, jong, oud, ziek en gezond – krijgt de gelegenheid om mee te doen. De Wmo moet dit wettelijk bekrachtigen met voorzieningen voor het behoud van zelfstandig functioneren en deelname aan maatschappelijk verkeer. Het idee is dat de samenleving hierdoor mooier, veiliger en beter betaalbaar zal worden (Alblas, 2008).

Deze visie is mooi, maar in de praktijk werkt het anders: zo wordt bijvoorbeeld de deelname van mensen met psychosociale problemen bij zorgateliers niet meer bekostigd uit de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten. Deze mensen zouden volgens de nieuwe regeling ondersteund moeten worden, maar in de praktijk blijkt daar geen sprake van. Ze worden geacht ‘gewoon’ mee te doen in de reguliere kunstbeoefening en te integreren. Maar bij integratie wordt vooralsnog gedacht in termen van ‘wij’ en ‘zij’. De verantwoordelijkheid tot aanpassing wordt gelegd bij de mensen wiens psychosociale problemen juist de reden zijn van het niet ‘gewoon mee kunnen doen’.

2.3 – Andere beeldvorming

Voor verandering en vernieuwing zijn inspiratie, creativiteit, durf en moed nodig. Mihaly Csikszentmihalyi omschrijft creativiteit als een proces met nieuwe ideeën, waardoor een symbolisch cultuurgebied verandert (Csikszentmihalyi, 1999). Durf en moed, omdat het veelal gaat om een fundamentele gedragsverandering van professionals en een systeemverandering op het niveau van organisaties en regels.

Het heden wordt bepaald door het verleden, de beeldvorming en de beelden waarmee we de wereld om ons heen hebben leren kennen. In onze samenleving was de ondersteuning aan mensen met beperkingen lange tijd alleen maar gericht op hun beperking. Verzuiling en institutionalisering van zorg en begeleiding maakten dat typen zorgvragers op basis van hun beperking in aparte groepen werden samengebracht. Dit leidde bijvoorbeeld tot het samenbrengen van mensen in grote instituten, die vaak in de bossen, ver buiten de samenleving waren gevestigd. Doorgaans gelden daar speciale regels die mensen met beperkingen ook extra kunnen beperken.

De ondersteuning die bedoeld was om mensen zo zelfstandig mogelijk te laten functioneren, is dan een instrument geworden, dat hen uitsluit van tal van eigen keuzes en de individuele vrijheid beperkt. Het maakt ook dat de rest van de maatschappij niet of nauwelijks in aanraking komt met mensen met een beperking. Hierdoor worden ze vaak onbewust als vreemd, anders, onbekend, eigenaardig en ‘minder’ gezien.

Belangenverenigingen proberen te werken aan ‘andere beeldvorming’. Toch blijkt het moeilijk de stigmatiserende beeldvorming te doorbreken. Dit bleek ook tijdens de manifestatie Kwartiermaken, een Denk- en Kunsttweedaagse in 2005 waar veel ervaringsverhalen over beeldvorming en stigma van mensen met een psychiatrische beperking in beeld zijn gebracht (zie www.kwartiermaken.nl).

Jahkofi, een deelnemer aan atelier de Kunstvlieg, heeft daar het volgende over te zeggen:

In m’n kunst zie je sjamanistische-, Aboriginal- en Chinese invloeden terug. Ik voel me daar veel meer in thuis dan in de reguliere kunst. Als ik in het oosten had geleefd had ik er misschien mijn beroep van kunnen maken, maar hier wordt het niet geaccepteerd. Ik zie dat de samenleving gegroeid is in informatiestromen: heel veel inputs; ‘Je moet dit en je moet dat.’ Op een bepaald moment slaan mensen gewoon vast. Waar denk je dat autisme vandaan komt? Er zijn bepaalde lichamen nodig die zeggen: ‘Wacht eens effe – dag, te veel!’ Ik laat me niet bestempelen met ADHD of autisme, maar het wordt me gewoon te veel. En ik denk dat we al een stap verder zijn dat we mensen niet als ziek beschouwen, waardoor je een muurtje tussen jou en die ander optrekt, maar gewoon als een ander type mens. (in: Loeffen, 2010)

2.4 – Stoornis, handicap of beperking

Mensen kunnen elkaar opzoeken op grond van overeenkomsten. Er is een gevoel van ‘bij elkaar horen’. Maar groepen die elkaar opzoeken, kunnen anderen uitsluiten (Elias, 2005). Over de hele wereld, in allerlei culturen werden en worden mensen met ‘een stoornis’, ‘handicap’ of ‘beperking’ buitengesloten en als onvolwaardig en minder beschouwd. Velen voelen zich niet vertrouwd met mensen die ‘anders’ zijn. De laatste jaren lees je in kranten, tijdschriften en boeken dat het denken over mensen met een handicap is veranderd en daarmee het taalgebruik. Zo vertelde mijn moeder, die een broer heeft met een lichamelijke beperking, vroeger aan anderen dat ze een ‘ongelukkige’ broer had.

Deelnemers worden liever ‘mensen met speciale wensen’ genoemd.

Later veranderde dit naar ‘patiënt’, ‘cliënt’ en nu worden ze ‘kwetsbare burgers’ of ‘mensen met een beperking’ of ‘handicap’ genoemd. Deelnemers ervaren dat de laatste termen evengoed stigmatiserend werken, omdat ze op de beperking, handicap of kwetsbaarheid focussen. Zelf heeft een aantal deelnemers aangegeven liever ‘mensen met speciale wensen’ genoemd te worden. We hebben besloten deze term te gebruiken, maar er blijven professionals en beleidsmakers die aangeven dat deze taalveranderingen verhullend zijn. Zij zeggen: ‘Het zijn gewoon gehandicapt en zo moet je ze ook noemen.’ Eén van de deelnemers aan het atelier, die zeer getalenteerd is en prachtig schildert, gaf aan: ‘Kijkt u hier op het atelier eens rond, zijn wij mensen met beperkingen?’ Ik zag stuk voor stuk getalenteerde mensen die druk bezig waren hun talent verder te ontwikkelen. Ze vroeg me: ‘Hoe zou u het vinden als u zo genoemd zou worden?’ Petra Jorissen publicist op het

snijvlak van gezondheidszorg en maatschappij onderzocht de begrippen waarmee deze doelgroep wordt aangeduid en beschrijft het onderscheid dat de Wereldgezondheidsorganisatie maakt tussen stoornis, beperking en handicap: alle drie zijn ze het gevolg van een ziekte of aandoening. De ‘stoornis’ bevindt zich op het niveau van de organen, en de ‘beperking’ op het niveau van de persoon die bepaalde activiteiten niet kan verrichten die voor de mens normaal zijn. Beide kunnen zichtbaar, maar ook onzichtbaar zijn.

Een handicap heeft te maken met de sociale context: het is een nadelige positie die de normale rolvulling van de betrokkene verhindert (Hesselink & Jorissen, 1999, p. 18-19). Met andere woorden: mensen met beperkingen raken gehandicapt, doordat reguliere kunstcursussen financieel, fysiek, sociaal of psychologisch niet toegankelijk voor hen zijn. Jorissen beschrijft verder dat mensen met een handicap sterk van elkaar verschillen en dat factoren als achtergrond, opleiding, wensen en opvattingen vaak bepalender zijn dan de handicap.

Ook Conny, een deelnemster aan atelier Anders Bekeken, ervaart dat zo:

Toen ik een cursus deed bij het Koorenhuis kwam ik bij allemaal mensen die ik niet kende. Dan zit je beneden in een soort ontvangstruimte, waar je kennis gaat maken en moet je het voorstelrondje doen. Ik snap dat het erbij hoort, maar ik vind het doodeng en heel moeilijk. Ik zei maar – want het gaat natuurlijk over wat je in het dagelijks leven doet – ‘Door omstandigheden kan ik niet werken. Punt!’ Ik hield het heel kort en bondig en ik dacht: laat maar zo. Dat vind ik altijd erg spannend. De tendens of teneur van hoe ik mezelf zie, ook met wat zich buiten allemaal afspeelt, maakt dat ik me toch wel een beetje een outcast, een buitenstaander voel. Met name door de interactie met mensen die gezond zijn. Dat zou niet hoeven, dat heb ik ook wel geleerd en ik

weet verstandelijk dat ik me niet minder hoeft te voelen. Maar het is moeilijk om een band te krijgen en een vriendschap op te bouwen met mensen die gezond in het leven staan of normaal functioneren of wat dan ook. Gesprekken gaan veelal over werk en dingen die mensen in een normale ontwikkeling hebben doorgemaakt. Daar kan ik naar luisteren en vragen over stellen maar ik kan er niet in meepraten. (in: Loeffen, 2010)

2.5 – Participatie van kwetsbare burgers

De begrippen ‘kwetsbare burgers’, ‘handicap’, ‘normaal’ en ‘participatie’ roepen allerlei vragen op. Het is vreemd dat er een verschil wordt gemaakt tussen kwetsbaren en niet-kwetsbaren, want zijn we niet allemaal kwetsbare burgers? Kunnen we niet allemaal verongelukken, een aandoening ontwikkelen, een kind met een beperking krijgen of oud worden met gebreken? Iedereen krijgt vroeg of laat met de eigen kwetsbaarheid te maken. Volgens Harry Kunneman hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek, zullen we op enig moment allemaal de zogenaamde ‘trage vragen’ tegenkomen als we geconfronteerd worden met ziekte, verlies of dood (Kunneman, 2009). Hoe kun je een gelijkwaardige relatie opbouwen met een ander als je denkt dat jij normaal bent en die ander niet? Of als je uitgaat van je eigen onkwetsbaarheid of denkt dat jij participeert en anderen niet?

In 2008 deden lector Rick Kwekkeboom van Avans Hogeschool en Caroline van Weert van het Sociaal Cultureel Planbureau een verkennend onderzoek naar de participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronisch psychiatrisch probleem (Kwekkeboom & Van Weert, 2008). Veel van de respondenten bleken ondanks hun beperkingen een hoge mate van zelfredzaamheid aan de dag te leggen. Volgens de onderzoekers is het bij participatie daarom belangrijk

om te kijken naar de mate waarin deze gewaardeerd wordt en als zinvol wordt ervaren. Derhalve ligt de focus bij Kunst Inclusief niet op de beperking of problemen, maar op de totale mens met verschillende identiteitsaspecten, kwaliteiten, talenten, en de benodigde behoefte aan ondersteuning.

Inge, een deelnemster aan atelier Anders Bekeken, weet nauwkeurig te omschrijven wat ze in kunstbeoefening zoekt:

Hoewel ik jarenlang met plezier geschilderd heb, is het zo nu en dan even helemaal weg. Onlangs zag ik dat er ergens een nieuw op te zetten verpleegafdeling met Indische mensen zou komen. Ik dacht: Kom, ik ben Indisch en heb ook met Indische werken geëxposeerd in de bibliotheek. Ik meld me aan en wie weet willen ze wat kopen. Kopen is er tegenwoordig niet meer bij, maar ik mag exposeren in één van de zalen bij de groep Boenga Raja: dat is de naam van een Hibiscusroos. Die ben ik gaan schilderen en hang ik daar op. En of het nou wel of niet verkocht wordt, het is leuk mijn werk te laten zien. (in: Loeffen, 2010)

In de hoofdrol:
talentvolle mensen met
speciale wensen

Over de rol van mensen
met speciale wensen
in het project Kunst Inclusief

2.6 — ‘In de hoofdrol’ betekent: tijd en ruimte om je eigen rol in te vullen

De trend in de samenleving is van patiënt, naar cliënt, naar burger, ofwel: van zorg, naar begeleiden, naar ondersteunen. Hoewel het lijkt alsof mensen met een ‘beperking’ steeds meer de kans krijgen om hun invloed aan te wenden, geven zij aan dat dit een lang en moeizaam pad is. Ze mogen meedenken en meedoen, maar nog weinig meebeslissen. Ze moeten participeren en gehoord worden, maar ze ervaren dat ze vaak enkel worden ‘aangehoord’ en niet als volwaardige burgers worden gezien. Er wordt naar hun ervaringen gevraagd en die mogen ze vertellen, maar daar gebeurt verder weinig mee. Anderen blijven bepalen hoe ze moeten ontwikkelen, meedoen en genoemd worden.

Katootje, een cursist bij centrum voor kunst en cultuur het Koorenhuis, zegt daar het volgende over:

Er zijn mensen waarvan gezegd wordt dat ze niet participeren. Hoezo participeer ik niet? Ik doe boodschappen, woon hier en ben aanwezig in de wereld. Het idee bestaat dat er mensen zouden zijn die niet participeren. Niet participeren waaraan? Levende mensen ademen, eten en er gaat spul van hen het riool in. Alle mensen maken voor 100% deel uit van de natuurlijke cyclus van het leven. Het feit dat er mensen zijn die op het idee komen om anderen te beschouwen als mensen die niet deelnemen aan (een bepaald deel van) de samenleving of maatschappij of het leven, getuigt voor mij van een bepaalde manier van denken die alleen kan ontstaan in een beslotenheid waarin – inderdaad – juist de mensen die zo denken over anderen degenen zijn die blijkbaar zelf niet participeren in de samenleving of maatschappij of het leven buiten hun eigen besloten aandachtsgebieden.

Maar die vragen die jij stelt hè, wat zou je aan de samenleving of de politiek bijvoorbeeld. willen meegeven, dan denk ik: het is zo zwaar alleen al om me te handhaven. Om ook nog een sturende en een stuwende invloed neer te zetten in de wereld, dat kan niet. Wil je in de mensenwereld om je heen invloed kunnen uitoefenen of sturing hebben dan moet je jezelf daar op een bepaalde manier present weten te stellen. Dat betekent dat je een achterban moet hebben waar je op terug kunt vallen, want je krijgt te maken met mensen die andere meningen en andere belangen hebben. Die willen andere dingen en dat betekent dat je heel sterk moet zijn in het omgaan met al die spanningsvelden. Je moet met al die mensen, met belangentegenstellingen in gesprek kunnen en jezelf daarin ook weten te handhaven als actor.

In de hoofdrol:
talentvolle mensen met
speciale wensen

Over de rol van mensen
met speciale wensen
in het project Kunst Inclusief

De taken die je daar moet kunnen hanteren, dat is nogal wat. Het wemelt van de mensen die tegen mij zeggen: ‘Mijn God dat je dat durft!’ Dan zeg ik: ‘Nou ja, ik ben altijd bang. De wereld is voor mij altijd eng, maakt niet uit of ik nou boodschappen of een cursus ga doen.’ Er zijn wel gradaties in eng. Ik heb wel het vermogen om dit soort dingen te doen en heb dat in mijn leven ook wel gedaan, maar het resultaat is gewoon burn-out nummer zoveel. (in: Loeffen, 2010)

Zoals uit het verhaal van Katootje blijkt, is het belangrijk om mensen met speciale wensen uit te nodigen, ruimte te bieden en te ondersteunen bij hun actorschap.

Kunst Inclusief is een doorgeefluik van een nieuwe gewaarwording en nieuw besef, maar betrokken professionals en onderzoekers van Kunst Inclusief zijn ook onderdeel van het systeem en (vaak onbewust) geneigd veel in te vullen en over te nemen. Daarom is tijdens het onderzoek, bewust, veel aandacht en tijd besteed aan hoe je mensen met speciale wensen kunt ondersteunen en uitnodigen om hun ervaringen en wensen met betrekking tot ontwikkelen en meedoen met kunst kenbaar te maken. Er is ook veel aandacht besteed aan hoe we hen echt kunnen horen in plaats van aanhoren.

Dit vraagt van professionals een dialogische manier van werken en een reflexieve houding (Loeffen & Tigchelaar, 2009). De sociaal-cultureel werker Ghislain Verstraete (1998) beschrijft reflexiviteit als de vaardigheid om een gedachte of (gevoels)houding die voor jou vanzelfsprekend of normaal is, steeds bewust en opzettelijk te bekijken als één van de verschillende mogelijke oplossingen voor een probleem. Zo kun je een voortdurend besef van mogelijke andere perspectieven ontwikkelen.

De filosoof Donald Schön (1983) maakt bij reflexiviteit een onderscheid tussen reflection-on-action en reflection-in-action. Bij reflection-on-action kijk je als het ware na afloop terug op een actie: je reflecteert op je handelen. Je denkt nog eens na over hoe een gesprek ging of bespreekt het met een collega. Reflection-in-action doe je tijdens het handelen. Een ervaren professional kan kort en snel ervaren wat er aan de hand is en nog tijdens de handeling, dus in hetzelfde moment bijstellen. Reflectief werken in/tijdens en na de activiteit komen nog meer tot zijn recht als we dat doen vanuit de dialoog (in plaats vanuit de discussie). Bij de dialoog gaat het steeds om het vragen stellen aan elkaar, het onderzoeken van de vraag achter de vraag, zodat we spontaan reflectiegedrag laten zien. Bij discussie gaat het vooral om het overbrengen van overtuigingen, het poneren van je gelijk hebben en krijgen.

Il Sun Jung, een deelnemster aan atelier Anders Bekeken, omschrijft het als volgt:

De docent was een héél aardige vent. Heel sympathieke gozer. Zijn manier van benaderen was: ‘Niks moet, alles mag en alles wat je maakt is bij voorbaat al mooi. En teken vooral wat je leuk vindt. Het maakt niet uit, het hoeft niet mooi te zijn, als jij het maar gewoon leuk vindt om te doen.’ Dat gaf zoveel ruimte en veiligheid. Geen druk, geen veroordeling, geen ‘Goh, wat een afschuwelijke kleur heb jij gebruikt.’ Hij was heel toegankelijk waardoor ik makkelijk vroeg of hij even kwam kijken of nog een tip voor me had. Bij de cursus autobiografisch schrijven was een heel gedreven vrouw die heel serieus met haar werk bezig was. Dat kon ik erg waarderen. Ze bereidde zich goed voor en vertelde ook dingen over zichzelf. Dat vind ik leuk, als begeleiders of leraren ook iets over zichzelf vertellen, dan blijft het niet alleen maar een leraar, dan krijgt het ook iets menselijks. Er is een bepaalde gelijkwaardigheid ten aanzien van begeleiders en deelnemers.

Binnen Kunst Inclusief hebben we vooral gewerkt met dialogische onderzoeks- en werkvormen waarbij open vragen de deelnemers uitnodigen tot het vertellen van ervaringen en belevenissen. Het woord was steeds aan de deelnemer en het was de kunst van de studentonderzoekers, onderzoekers, docenten en andere betrokkenen om de eigen opvattingen en meningen op te schorten.

Tijdens het vooronderzoek zijn de studentonderzoekers getraind in het uitvoeren van kwalitatief, participerend onderzoek onder mensen met speciale wensen. Tussendoor zijn er regelmatig bijeenkomsten geweest om ervaringen uit te wisselen en de onderzoeksmethoden te verbeteren. Hierbij zijn we uitgegaan van een constructivistisch perspectief: zoals de werkelijkheid zich voordoet, zo nemen wij haar waar. Ofwel: de verhalen van deelnemers zijn leidend voor onze onderzoeksuitkomsten en aanbevelingen op micro-, meso- en macro-niveau.

Mensen leven hun levens op kruispunten van allerlei identiteitsaspecten.

Omdat ieder mens zich op een persoonlijke, kunstzinnige wijze uit, hebben we op verschillende manieren gegevens verzameld. We hebben open- en semi-gestructureerde interviews gehouden, kunstwerken bekeken en besproken, dagboekantekeningen verzameld en interviews en informele gesprekken gehouden, zodat we de ervaringen, wensen en behoeften van de mensen voor wie dit onderzoek bedoeld is, breed in beeld hebben kunnen brengen voor beleidsmakers op lokaal, regionaal en landelijk niveau en professionals die kunstontwikkeling en participatiemogelijkheden willen verbeteren.

Mensen leven hun levens op kruispunten van allerlei identiteitsaspecten. Identiteit is in ontwikkeling en in verschillende fasen in je leven kunnen bepaalde identiteitsaspecten meer of juist minder op de voorgrond staan (Loeffen & Tigchelaar, 2009). De deelnemers uit het onderzoek laten zien en horen dat niets menselijks hen vreemd is. Ook voor hen is het belangrijk rekening te houden met individuele verschillen. Iedereen is gelijkwaardig, iedereen heeft mogelijkheden en iedereen heeft beperkingen.

Deelneemster Johet omschreef het als volgt:

Ik heb moeite met het idee dat ik bij een groep mensen zou horen die benaderd moet worden op een zodanig speciale manier dat een reguliere instelling meent hier niet voor te zijn toegerust. Het gaat in alle gevallen om een open interactie tussen cursisten en begeleiding. Om het niet-dwingen in een keurslijf: om het beschouwen van elke cursist als individu dat de ruimte krijgt om zichzelf te zijn en op eigen wijze en niveau te ontwikkelen. Dit heeft net zo veel te maken met de structuur van de cursus en de mogelijkheden van de begeleider, als met de mogelijkheden van de cursist. Ik heb het simpele idee dat ik een individu ben dat afwijkt van het 'standaardindividu' (de grote meerderheid). Maar wees eerlijk: het standaardindividu bestaat niet. De meerderheid laat zich misschien willig in een standaard jasje duwen. Ik pas dat jasje niet en wil graag gewoon als individu benaderd worden. (in: Loeffen, 2010).

De deelnemers uit het onderzoek laten zien en horen dat niets menselijks hen vreemd is.

2.7 – Tot slot

Mensen met speciale wensen doen mee, maar omdat ze door anderen, die meer invloed hebben op de rolverdeling, vaak bekeken en benaderd worden als mensen met beperkingen, krijgen ze 'bijrollen'. Er zijn voor hen een beperkt aantal 'podia' om hun kunstzinnige talenten te ontwikkelen en te laten zien. Zij geven echter duidelijk aan méér te zijn dan hun beperkingen en hebben goede ideeën over betere ondersteuning en volwaardig meedoen. Dit vraagt om een nieuwe gewaarwording en nieuw besef.

Als beleidsmakers en professionals de fysieke, financiële, sociale en psychologische voorwaarden verbeteren en meer podia toegankelijk maken, dan kunnen de creatieve ideeën en kunstzinnige talenten van getalenteerde mensen met speciale wensen benut worden. Uri Geller zegt bij de aankondiging van zijn artiesten: 'Habama shelcha', Hebreeuws voor 'het podium is van jou'. Het is belangrijk dat we net als Uri Geller podia creëren die echt van en voor de mensen met speciale wensen zijn, zodat zij hun kunst en visie op het leven en de werkelijkheid kunnen tonen. Podia waar ze inclusief mee kunnen doen, echt gehoord worden en ze zich kunnen laten zien zoals ze gezien willen worden. Kunstbegeleiders kunnen hen hierbij vanuit de supportvisie ondersteunen (zie o.a. Steman & Van Gennep, 1997; Bogerd & Nijgh, 2007; Wilken, 2007; 2010).

Didactische werkvormen gericht op coachend, dialoogisch werken en een reflexieve houding, zijn hierbij van belang. In het kader van het project Kunst Inclusief zijn hiervoor o.a. het dialoogspel 'De jacht en het wachten...' (Van Biene, De Bruijn en Loeffen, 2010), de verhalenbundel 'Verdwalen in verhalen' (Loeffen, 2010) en de DVD 'Leren van beelden' (Sanders en Kooijman, 2010) gemaakt. Zodat getalenteerde mensen met speciale wensen hun kunstzinnige talenten kunnen ontwikkelen en met deze talenten kunnen bijdragen aan de samenleving.

De kunst van verhalen

Over de kracht van creëren met eigen verhalen

TOINETTE LOEFFEN

Wij leren de wereld kennen vanuit onze waarneming. Onze eerste indrukken worden gevormd door aanrakingen, geluiden, reuk en smaak. Pas later ontwikkelen we onze taal, vaak door liedjes die we horen of verhalen die ons worden voorgelezen of verteld. Vanaf ongeveer ons vierde levensjaar gaan de meesten van ons met onze verbeeldingskracht eigen verhalen vormgeven. Op eigen wijze ontdekken we hoe we onze beelden kunnen plaatsen in de voor ons steeds groter wordende wereld. Met verhalen leggen we verbanden, verwerken we en geven we zin en betekenis. Ze wijzen ons de weg.

Ernst Bohlmeijer legt in zijn boek “de verhalen die we leven, narratieve psychologie als methode” (Bohlmeijer, 2007) uit dat de mens een verhaal is en dat alle taal in essentie lichaamstaal is en wordt vastgesteld door stilte. Bij praten ligt het accent op de spreker en bij verhalen op de luisteraar.

Bij verhalen denken we meestal aan het gesproken woord, maar muziek, materialen of bewegende lichamen vertellen ook verhalen. In de tas van een oude vrouw vind je soms haar hele levensverhaal.

We registreren vaak onbewust hoe anderen zich presenteren met kleding, lichaamshouding, mimiek of positionering in de ruimte. We proberen de betekenis hiervan te achterhalen via onze eigen werkelijkheid. De wetenschap is veelal op zoek naar universele waarheden en overeenkomsten. Bij narratief werken zoek je verschillen in de vorm van bijzondere omstandigheden, unieke waarheden en atypisch gedrag. Een verhaal wordt altijd verteld en beluisterd in een bepaalde context en vaak wordt vergeten dat het verhaal slechts een stukje is van de verteller: de verteller is zoveel méér dan dat ene verhaal. Verhalen zijn levend, universeel, maar in ontwikkeling en in iedere context uniek en

anders. Het uiten en vormgeven van verhalen kan houvast geven. Door het op verschillende manieren vertellen, beluisteren, bekijken, beleven en uitwisselen kun je de verschillende perspectieven op de werkelijkheid leren kennen en delen, waardoor je elkaar en het leven beter kunt leren begrijpen. Daarom is het belangrijk in een tijd waar alles snel en efficiënt moet, tijd te maken voor verhalen.

Tijd wordt door iedereen verschillend beleefd omdat wat je nu beleeft, verbonden is met je verleden en je toekomst. Herinneringen kun je steeds opnieuw beleven. Ze zijn onderdeel van je identiteit en je verwachtingen ten opzichte van de toekomst. Bij het uitwisselen van verhalen zijn we niet alleen op zoek naar feiten, maar naar belevingen, herinneringen en toekomstdromen.

Bij verhalen denken we meestal aan het gesproken woord, maar muziek, materialen of bewegende lichamen vertellen ook verhalen.

Al eeuwenlang vinden mensen inspiratie in grote, mystieke verhalen, maar ook in de uitwisseling van kleine, persoonlijke verhalen. Zo zijn er verhalen van de Aboriginals over de droomtijd en is er het verhaal over het ontstaan van de Indiaanse dromenvanger, waarin de spin Iktomi de leider van een indianenstam vertelt over de goede en slechte krachten die in iedere levensfase aanwezig zijn. Terwijl hij vertelt, weeft hij voor de leider een web van paardenhaar met een gat in het midden: een dromenvanger, waarin de slechte dromen door het gat wegvloeien en de goede dromen in het web worden opgevangen.

Daar borduur ik graag op voort: het leven is als een web en de draden zijn met elkaar verbonden. In dialoog met anderen kan ik ‘draden’ ontdekken over hoe ze vertellen, wat ze meemaken, beleven en zien. Ik kan ook draden vinden over wie ze waren, hoe ze ervaren dat ze gezien worden en hoe ze zichzelf en de wereld zien. Mijn interesses en intentie bepalen welke verhalen ik zal vinden. Ik kan naar hun verhalen luisteren, maar we kunnen ook uitwisselen en delen. Dan vertel ik hen wie ik ben, wie ik was en wat belangrijk is in mijn leven. Soms delen we

trotse, grappige of heldenverhalen, die ons vermaken en inspireren. Het is niet voor niets dat Europese sprookjes vaak eindigen met ‘...en ze leefden nog lang en gelukkig! Maar niet alle verhalen zijn blij en vrolijk. Sommige verhalen zijn wonderlijk, voor ons vreemd, onbegrijpelijk of verdrietig. Verlies, angst en pijnverhalen vertel je niet zomaar omdat je ervaart dat anderen het lastig vinden om die te beluisteren. Er is een veilige plek voor nodig, met luisteraars bij wie je ruimte, echte interesse en veiligheid ervaart.

Hoe kunnen we plekken creëren in de samenleving waar mensen zich met kunst kunnen uiten, ontwikkelen, kunnen meedoen en op verhaal kunnen komen?

Paul Ekman heeft wereldwijd onderzoek verricht naar gevoelens die mensen ervaren en concludeerde dat er zes universele basisemoties bestaan; geluk, verdriet, boosheid, angst, walging en verbazing. Verder constateerde Ekman dat de gezichtsuitdrukking waarmee deze emoties tot uiting worden gebracht vrijwel overal hetzelfde zijn. De evolutie van de menselijke soort wordt gekenmerkt door de ontwikkeling van emoties die een sterk sociale functie hebben: het in stand houden en voortbestaan van de groep.

Emoties zijn krachten die ons in staat stellen om ons individualisme te overwinnen en ons met anderen te verbinden (in Macionis e.a., 2010, p. 126). De Indiaanse medicijnman en storyteller Ron Evans die is opgeleid en ingewijd in de Chippewa-Cree Healing Genootschap, door de antropologen ook wel ‘The Grand Medicin Society’ genoemd, geeft aan dat het de kunst is om onze persoonlijke dromen en verhalen te leven en te delen, zodat we deze ‘persoonlijke dromen’ voortdurend af kunnen stemmen op ‘de heilige droom’ het grote verhaal waar we met zijn allen onderdeel van zijn. Ron Evans zegt: ‘Art is about expressing life; sadness and happiness, beauty and ugliness. But it’s also about enjoying expressing and connecting’.

Hoe kunnen we plekken creëren in de samenleving waar mensen zich met kunst kunnen uiten, ontwikkelen, kunnen meedoen en op verhaal kunnen komen? Het leven is als een web en met beeldende kunst, dans, muziek, poëzie en theater kunnen we onze persoonlijke en gezamenlijke dromen uitdrukken en de draden verbinden. Kunst maakt deel uit van het leven en is terug te vinden in iedere cultuur. Het raakt, roept emoties op en wordt bepaald door historische, sociologische en psychologische factoren.

Het mooie van kunst is dat iedereen op geheel eigen wijze, met muziek, zang, beweging, tekenen, schilderen, beeldhouwen, dans, theater, poëzie, film of foto’s, zijn verhaal kan vertellen. Kunst heeft de eigenschap om zichzelf en de maatschappij voortdurend tegen het licht te houden, te vernieuwen en te verrassen. Met kunst kun je jezelf, je ervaringen en je visie op het leven opnieuw ervaren en laten zien. Kunst kan het perspectief van de waarnemer veranderen en geeft inzicht in gevoelens over het leven (Loeffen & Tigchelaar, 2009). Met kunst kunnen we creatieve spanning in relaties creëren. Mihaly Csikzentmihalyi, hoogleraar psychologie aan de Universiteit van Chicago en vernieuwend onderzoeker van de menselijke motivatie, geeft aan dat creativiteit niet iets is wat in de hoofden van mensen gebeurt, maar in de wisselwerking tussen gedachten en de sociaal-culturele context. Het gaat om het uitwisselen van kunst, waarmee we nieuwe ideeën tot stand brengen, die waardevol genoeg worden geacht om aan de cultuur toe te voegen.

Kunst kan anderen, maar ook jezelf verrassen. ‘Als ik met het dagelijks leven bezig ben, heb ik het gevoel dat alles een achtervolging is. Ik moet een manier vinden om die achtervolging de baas te kunnen zijn. Als ik bezig ben met tekenen, wordt dat proces van denken anders. Eigenlijk word ik dan een soort dirigent en heb ik de mogelijkheid om de illusionist te zijn,’ aldus een cursist met speciale wensen. Kunst biedt een ‘andere taal’ waarmee je de uniekheid van mensen kunt bekijken, beluisteren, ervaren en beleven.

‘Wij zien de dingen niet zoals ze zijn, maar zoals wij zijn,’ schreef Anais Nin, een inspirerende schrijfster (1903 – 1977), die zich bewoog in kringen van kunstenaars en bekend is geworden door haar dagboeken. In deze dagboeken schrijft ze openhartig over haar eigen gevoelens, waarbij je ook veel informatie krijgt over de tijdgeest van de dertiger tot vijftiger jaren.

Informatiestromen zijn toegenomen. Alles moet tegenwoordig sneller en in de waan van alledag worden we meegesleurd in ‘deze gekte’.

Hoe we de wereld zien hangt af van de heersende denkbeelden en verhalen die we met elkaar creëren. Informatiestromen zijn toegenomen. Alles moet tegenwoordig sneller en in de waan van alledag worden we meegesleurd in ‘deze gekte’. Mensen met speciale wensen geven aan te ervaren dat je mee mag doen, als je flitsend, snel en carrièregericht bent. Dit geeft druk en stress. Gelukkig zijn ook steeds meer mensen op zoek naar zingeving, vertraging en creatieve vernieuwing. Zij beseffen dat ‘groeien’ over het duurzaam ontwikkelen van talent, creativiteit en kwaliteit gaat. Mensen denken soms dat talent is voorbehouden aan enkele gelukkigen, maar in de kunstwereld kom je veel excentriekelingen tegen, die niet volgens ‘de norm’ denken en leven. Zij brengen kleur in de steeds uniformer wordende, grijze samenleving. Met kunst kun je je eigenheid, kleur en authenticiteit laten zien. ‘Anders’ is leuk en interessant. Andere mensen, met andere perspectieven op de werkelijkheid kunnen bijdragen aan artistieke vernieuwing.

We willen allemaal graag de regisseur van ons eigen levensverhaal zijn. Voor sommigen, die veilig zijn opgegroeid en geen beperkingen ervaren, is het makkelijk zich te positioneren met hun verhaal. Voor anderen, die veel hebben meegemaakt of meer moeite hebben met plannen, organiseren en taal kan dat moeilijk zijn. Maar zij kunnen hun verhalen op andere manieren vertellen. Of en hoe die gezien en gehoord worden, hangt af van de interesses en intenties van anderen. Het zou mooi zijn

als we elkaar ondersteunen en de ruimte geven, zodat iedereen de regisseur van zijn eigen verhaal kan worden en relaties zich gelijkwaardig kunnen ontwikkelen.

Veel mensen zijn bang voor dingen die ‘anders’ zijn, maar ‘anders’ kan juist leuk, spannend of inspirerend zijn. Als je durft te verdwalen in andere, soms wonderlijke verhalen, ontdek je inspirerende perspectieven: ‘In de reguliere kunstwereld is het geposeerd en het gaat om de jacht en het wachten...’ schrijft een deelnemer bijvoorbeeld. Hebben we niet allemaal regelmatig het gevoel dat het dagelijks leven een achtervolging is? We moeten dóór met de afspraken, want: afspraak is afspraak. Sommige kunstbegeleiders staan als het ware aan de rand van het bos en laten de cursist de weg vinden of verdwalen. Anderen lopen een klein stukje mee het bos in en weer anderen durven samen met de cursist in het bos te verdwalen. Zij maken avonturen mee!

MARTHA VAN BIENE, TOINETTE LOEFFEN
EN PAOLA DE BRUIJN

Op zoek naar meer inclusieve kunst

Opbrengsten van de ontwikkelwerkplaatsen

3.1 – Inleiding

Zoals uitvoerig aangetoond in de eerste fase van Kunst Inclusief, moet het kunstbeoefeningsaanbod voor mensen met speciale wensen toegankelijker worden gemaakt (zie hoofdstuk 1). Deze mensen ervaren bovendien te vaak dat ze een bijrol krijgen in hun kunstbeoefening. Ze hebben te kennen gegeven goede ideeën te hebben voor verbetering. In de tweede fase van Kunst Inclusief onderzochten wij daarom samen met hen hoe hun kunstontwikkeling en cultuurparticipatie kan worden verbeterd. Een jaar lang werd in drie zogenaamde ontwikkelwerkplaatsen gezocht hoe deze talentvolle mensen het best tot hun recht komen. Kunstbegeleiders, cursisten, onderzoekers en studenten ontwikkelden daarin eindproducten en toepassingsmogelijkheden op gebruikersniveau: leerinstrumenten, technieken en methoden om de professionalisering van kunstbegeleiders te verbreden en te verrijken.

De ontwikkelwerkplaatsen kregen een drievoudige opdracht mee.

- Resultaten moeten bijdragen aan de vormgeving van inclusief leerbeleid voor kunstontwikkeling voor mensen met beperkingen. ‘Inclusief leren’ wordt als leerconcept opgevat (Grooff, 2005). De praktijkstudies zijn er steeds op gericht dat enerzijds de samenleving wordt weerspiegeld en anderzijds de dagelijkse praktijk in de ateliers en centra voor de kunsten wordt getoond. De uit te dragen visie is beroepsvormend voor kunstbegeleiders.
- Er moeten doorlopende leerlijnen voor mensen met beperkingen worden ontwikkeld, in samenwerking met organisaties en educatievoorzieningen, zodat deze mensen op basis van eerder verworven competenties kunnen doorleren. Het faciliteren van dergelijke leerprocessen bij doorleren vraagt van de kunstbegeleider een focus op duurzaam en maatschappelijk verantwoord leren. De uit te dragen aanpak is beroepsvormend voor kunstbegeleiders.
- De resultaten moeten aansluiten bij de landelijke ontwikkelingen rondom sociale activering van burgers met een beperking. Maatschappelijke participatie moeten worden verhoogd en sociaal isolement en uitsluiting moet worden voorkomen en worden doorbroken. Maatschappelijk zinvol werk, waarmee economisch wordt bijgedragen, kan een eerste stap naar betaald werk betekenen.

‘Ik weet nog gewoon van toen ik een kind was, de geur van die potloden, papier, de lekkere geuren van verf en de kleuren, dat is eigenlijk altijd blijven hangen.’

De centrale opdracht voor de ontwikkelwerkplaatsen was het ontwikkelen van toepassingsmogelijkheden en nieuwe theorievorming rondom het thema kunst inclusief, specifiek kunstparticipatie. Met toepassingsmogelijkheden wordt bedoeld het ontwikkelen van leerinstrumenten, technieken en methoden welke de professionalisering van kunstbegeleiders verbreedt en verrijkt. Nieuwe theorievorming en de leerinstrumenten zijn vanuit de conclusies uit de praktijkstudies ontwikkeld. Omdat er binnen het project geen tijd en gelegenheid was voor vervolgonderzoek is er geen ervaring opgedaan met de ontwikkelde instrumenten en is geen nieuwe empirie verzameld. Het verwerven en toepassen van nieuwe competenties binnen het vakgebied van kunstbegeleider maakt dat deelnemers kans krijgen hun competenties te vergroten en te vernieuwen (wederkerig leren). We hopen dat er als vervolg meer onderzoek kan plaatsvinden naar competentieontwikkeling van deelnemers en kunstbegeleiders.

3.2 – Leerinfrastructuur

In Kunst Inclusief is gekozen voor een strategie ‘van onderop’, wat wil zeggen dat de uitkomsten uit de onderzoekspraktijken leidend zijn voor besluitvorming en voortgang. Het is dus de artistieke participatie, oftewel de deelnemer en zijn kunstontwikkeling, die de resultaten van de ontwikkelwerkplaatsen heeft bepaald. Deze uitkomsten werden doorgegeven aan en besproken in de stuurgroep van het project, waarin zowel de regionale partners in de ontwikkelwerkplaatsen als de landelijke organisaties vertegenwoordigd waren. In de stuurgroep zijn de opbrengsten o.a. vertaald naar beleidsaanbevelingen (zie hoofdstuk 7).

De onderzoekers en deelnemers van iedere ontwikkelwerkplaats kwamen geregeld bij elkaar. Hierbij kregen zij ondersteuning van een facilitator van een van de hogescholen. Deze had als taak het leerproces te coachen.

Rol en taak van de facilitators

- De facilitators waren voorwaardenscheppend in het leren en ontwikkelen van de docenten en studenten van de hogescholen; de kunstbegeleiders van de ateliers en centra voor de kunsten; en de deelnemers.
- De facilitators hebben situaties gecreëerd waarin het leervermogen van kunstbegeleiders en deelnemers is aangesproken (gebruik van dialoog, betekenisgeving, coachende en empowerende stijl, leerruimte, ervaringsdeskundigheid benutten).
- De facilitators hebben onderling voortdurend inhoudelijke afstemming gezocht en zijn blijven werken vanuit de in paragraaf 3.1 genoemde resultaatgebieden. Zij hebben het proces en de opbrengsten teruggekoppeld aan de regiegroep en stuurgroep.

Ook zijn er een aantal collectieve bijeenkomsten geweest, waarbij alle leden van de drie ontwikkelwerkplaatsen samenkwamen om bijvoorbeeld te discussiëren, elkaar feedback te geven en na te denken over te ontwikkelen leerinstrumenten en andere eindproducten. Die bijeenkomsten hadden allemaal het karakter van een leerkring. Niet de functie of rol van de deelnemers aan de collectieve bijeenkomsten stond centraal, maar hun inbreng, ervaringskennis en kunde. We kozen voor de leervorm wederkerig leren, waarmee we de kloof dichtten tussen de rol van de kunstbegeleiders en andere professionals en de deelnemers (Van Biene, 2005). In de collectieve bijeenkomsten ging het om kennismaken met andere visies en ideeën en verdieping teweegbrengen in de thema’s van de ontwikkelwerkplaatsen. Er is dus gekozen voor een leergerichte aanpak, die uitnodigt tot kennis delen en verdubbelen, voortgang en daadkracht en doel- en productrealisatie.

De drie ontwikkelwerkplaatsen focusten elk op een verschillend thema, die echter wel verbonden zijn met elkaar. Deze thema’s waren: ‘in-, door- en uitstroom’ (Amersfoort), ‘deelnemers als actor in de kunst’ (Den Haag) en ‘werkplekleren’ (Nijmegen).

3.3 – Ontwikkelwerkplaats Amersfoort: in-, door- en uitstroom in de kunstbeoefening

De ontwikkelwerkplaats Amersfoort hield zich bezig met de vraag hoe de in-, door- en uitstroommogelijkheden rond kunstbeoefening door mensen met een beperking verbeterd kunnen worden. Het gaat hierbij om de toeleiding naar de mogelijkheden die een centrum voor de kunsten biedt en hoe met deelnemers leertrajecten, mede in samenwerking met een zorgatelier, ontwikkeld kunnen worden. In Amersfoort werd tevens onderzocht welke randvoorwaarden op organisatie-niveau nodig zijn en welke consequenties de verbetering heeft voor de organisaties, professionals en deelnemers. De opbrengsten hiervan zijn o.a. verwerkt in hoofdstuk 6.

Deelnemende organisaties Ontwikkelwerkplaats Amersfoort

In Amersfoort namen aan de ontwikkelwerkplaats Jans Pakhuys, de Elleboog en Scholen in de Kunst deel. De twee eerstgenoemde voorzieningen maken deel uit van Amerpoort. Amerpoort is een organisatie die onder de noemer ‘deskundig en betrokken’ dienstverlening biedt voor gehandicapten wat betreft wonen, logeren, dagbesteding, vorming en training, vrijetijdsbesteding, thuiszorg, advies en ondersteuning. Zij streeft naar volwaardig burgerschap van haar deelnemers en biedt onder andere de mogelijkheid voor individuele ontwikkeling, het maken van eigen keuzes, vanuit een respectvolle benadering.

Jans Pakhuys is een cadeauwinkel, galerie en atelier in één. In dit pand in de binnenstad van Amersfoort zijn exclusieve geschenken te koop, wordt kleurrijke kunst tentoongesteld en werken kunstenaars met een verstandelijke beperking in het atelier (www.amerpoort.nl/janspakhuys)

Dagbestedingslocatie *De Elleboog* biedt een programma waarbij op basis van wensen van deelnemers gewerkt wordt aan individuele ontplooiing. *Scholen in de Kunst* – met meerdere locaties in Amersfoort – is een centrum voor de kunsten dat iedereen de kans wil geven kunst te beleven in al haar verschijningsvormen. Dit met als doel mensen te stimuleren deel te nemen aan kunst en een eigen culturele weg uit te laten stippelen. SIDK verzorgt cursussen, projecten en voorstellingen in de kunstrichtingen beeldend, dans, muziek en theater. Het aanbod varieert van brede oriëntatie tot specialisatie en van kortlopende activiteiten tot langlopende projecten. SIDK streeft ernaar haar activiteiten te laten plaatsvinden in een kunstzinnige, stimulerende en inspirerende omgeving. (www.scholenindekunst.nl)

Het thema blijkt niet eenvoudig omdat tal van aspecten een rol spelen. Vragen doemen op als: Wat is er nodig? Wie gaat wat doen? Met welk kennismateriaal, instrumenten en leersituaties werken we? Hoe ontwikkel je met een deelnemer een doorlopende leerlijn?

Kernbegrippen

Met gebruikmaking van de methode Meta-planning/Path-planning (zie BIAM® Coachen van leerprocessen, Van Biene, 2007), is een creatieve brainstorm gehouden rond de vraag: Welke (door)leerlijnen maken het mogelijk dat een persoon met een beperking bij zijn kunstzinnige ontwikkeling gebruik kan maken van in-, door- en uitstroommogelijkheden?

Deze brainstormmethode blijkt nuttig om in een samenwerkingsverband tussen een centrum voor de kunsten en een atelier te komen tot een gemeenschappelijk referentiekader, en op basis daarvan acties te ondernemen.

Hieronder geven we de begrippen met daarbij enkele voorbeelden van de invulling daarvan.

1. Leerlijn

Masterclass keramiek decoreren, Workshop kennismaking aquarel, Vierjarige fulltime opleiding tot professioneel kunstenaar, Duo's naar presentatie, Jaarcursus boetseren. Verschillende disciplines, technieken, materialen, samenstelling groepen en samenwerkingsverbanden aangaan. Praktisch: oefenmaterialen, leertech- niken en -materiaal. Deelcertificaten, Workshops intern/extern, Netwerken buiten de sector. Kunstuitin- gen van vrije tijd (vrij van opdrachten).

2. Deelnemer

Iemand zonder... Iemand met... Verschillende niveaus bij elkaar of juist geclusterd, Verschillende doelgroepen als inspiratiebron voor elkaar laten werken. Aansluiten bij passie, mogelijkheden, aansluiting bij interesse en inspiratiebron.

3. Kunstzinnige ontwikkeling

Oriëntatie, Basis, Vervolg, Vergevoerd, Gevoerd. Doen, Uitvoeren, Proeven. Leer kijken (horen, voelen, ruiken), Durf los te laten (ontdekken), Prikkelen/uit- dagen. Ontwikkelingsniveau vaststellen, Plan van aan- pak, Vaststellen leer- en begeleidstijl. Breed aanbod van mogelijkheden voor kunstzinnige vorming (diversiteit).

4. Gebruik maken

Atelier/werkplaats, Vervoer, Zorg, Professionaliteit. Voorbeeld vorming, Instructie, Ontdekken, Kennisover- dracht Vice Versa tussen verschillende partijen. Andere professionals/specialisten inschakelen. Leren van elkaar, ook deelnemers onderling.

5. In-, door- en uitstroommogelijkheden

Instroom: op welke leeftijd, zijn er voorwaarden bijvoor- beeld wat betreft leervermogen en basiskennis, selectie op mogelijkheden/onmogelijkheden? Doorstroom: wat is de minimale ontwikkeling die gewenst is, mogen er/ kunnen er doelen gesteld worden? Uitstroom: wanneer is een deelnemer zover dat uitstroom mogelijk is, wan- neer is een gewenste ontwikkeling behaald? Nieuwe creaties, Nieuwe ontwikkeling.

6. Het leren ondersteunen

Voor vakdocenten: omgaan met beperkingen, omgaan met problemen in een groep, omgaan met praktische problemen. Handvaten voor kennisoverdracht en ont- wikkeling. Koppeling met methodiek, Eigen initiatief model. In kaart brengen, Overdracht, Eenduidigheid, Hapklaar, Kleine stappen, Doel. Gemengde groepen met begeleiding vanuit zorg en kunstcentrum, Work- shops, Ontwikkelplan, Leerplan per deelnemer.

7. Contextgebonden leren

Geborgd in opleiding, Gezamenlijke projecten, Voorstellingen, Tentoonstellingen. Kijk bij je buurman. Verbinding met groepen zoeken/creëren. Ontmoeting, Samen leren in kunst.

Op deze manier kan een gemeenschappelijk gedragen visie ontstaan. In Amersfoort werd deze als volgt ver- woord:

- Laat het aanbod van het leren van kunstzinnige vaardigheden aansluiten, zodat deelnemers zich zelfstandig, buiten de kaders van de instelling, zich kunnen ontwikkelen in de samenleving.
- Heb aandacht voor de kwaliteit van sturen en aan- bieden in relatie tot rechten en plichten om te leren binnen de context van de ontwikkeling van het individu.
- Kunst is emotie en spreekt de passie in mensen aan.
- Kunst plaatst de gevoelswaarde boven het tastbare resultaat.
- Laat eenieder de liefde voor de kunst op een speelse wijze ontwikkelen.
- Stimuleer, om elkaar te beter leren begrijpen, de samenwerking met mensen met een beperking en met elkaar.
- Laat zien dat iedereen deelneemt aan de maat- schappij.

Pilots

Met als uitgangspunt om inclusieve participatie te be- werkstelligen middels het samenbrengen van mensen met en zonder beperking, zijn er twee pilots gestart, waarbij deelnemers van cadeauwinkel, galerie en atelier Jans Pakhuys, behorende tot de zorginstelling Amer- poort, lessen hebben gevolgd bij kunsteducatiecentrum Scholen in de Kunst.

Vanuit het bestaande aanbod van Scholen in de Kunst is er vanuit de disciplines beeldend, theater, dans en muziek in twee verschillende pilots een reeks lessen van driemaal drie bijeenkomsten georganiseerd. De basis hiervoor werd gevormd door de wensen van mensen die vanuit Amerpoort aan de pilot wilde deel- nemen. Hiertoe werd een enquête gehouden onder de deelnemers, die tevens is gebruikt bij de evaluatie van deze pilot.

De eerste cursus richtte zich op het onderzoeken van verbreding en verdieping d.m.v. lessen ruimtelijk vorm- geven, model/portrettekenen en sieraad ontwerpen. De tweede cursus wilde deelnemers uitdagen tot parti- cipatie en ontwikkeling gericht op de kunstdisciplines theater, dans en muziek.

In eerste instantie was het de bedoeling om gelijk gemengde groepen te maken van deelnemers met en zonder beperking. Besloten is de cursus eerst alleen voor deelnemers met een beperking aan te bieden. Overwegingen hierbij waren dat voor veel mensen het al een grote stap is om een cursus gaan volgen buiten de vertrouwde omgeving van het atelier van de instel- ling en dat er voldoende veiligheid geboden moet kun- nen worden. Een tweede overweging is dat ook docen- ten de gelegenheid moeten krijgen vertrouwd te raken met deze doelgroep.

Deelnemers leerden via de cursus een nieuwe omge- ving kennen, andere docenten, nieuwe materialen, tech- nieken en mededeelnemers. De rol van de docent bij Scholen in de Kunst is, in deze context beschouwd, anders dan die van een kunstbegeleider. Een kunstbe- geleider is, afhankelijk van de taken en de aard van de beperking, meer op de zorgbegeleiding van de deel- nemers gericht dan een docent dat in eerste instantie is. De docent richt zich met name op de kunstzinnige ontwikkeling van de deelnemer. Door het maken van kleine stappen wordt het mogelijk dat deelnemers ook samen met anderen een cursus kunnen volgen. Een deelnemer kan na deelname aan de pilot, doorstromen naar een volgende – reguliere – cursus.

Hieronder geven we het voorbeeld van de twee ontwikkelde pilots

Pilot 1

Actie deelnemer

Instream initiëren: de deelnemer – met een lichte beperking – maakt kennis met een andere werkplek en een andere docent. Doorstroom realiseren: door nieuwe beeldende werkvormen aan te bieden. *Uitstroom genereren:* de deelnemer heeft een eerste kennismaking met een kunstbegeleider van het centrum voor de kunsten. De deelnemer gaat daarna – bij gunstig vervolg (intrinsieke motivatie) – naar een centrum voor de kunsten om deel te nemen aan een cursus naar keuze.

Actie docent

De docent maakt kennis met de mogelijkheden van het samenwerken met mensen met een beperking. De docent krijgt inzicht in de (door)leerlijnen waarmee het mogelijk wordt dat de persoon met een beperking met zijn kunstzinnige kwaliteiten het proces van in-, door- en uitstromen kan doorlopen.

Actie begeleider (zorg)atelier

De begeleider maakt kennis met de mogelijkheden van de deelnemer en zet deze mogelijkheden om naar een actief leerproces. De begeleider coacht het leerproces (naast de docent) met als doel doorgroeimogelijkheden te ondersteunen: door- en uitstroom voor de deelnemer.

Samenstelling deelnemersgroep

Maximaal acht deelnemers met een lichte beperking die voorkeur hebben voor een beeldende discipline, in de leeftijdscategorie tieners en twintigers. Zowel de deelnemers als de docent worden ondersteund door een begeleider van het (zorg)atelier.

Lesopzet

Kennismaken met basistechnieken, werken met verschillende gereedschappen en machines. Verruimen van de beeldende vaardigheden door vormen en ideeën te vertalen vanuit een ontwerp, deze uit te voeren en over te brengen naar materialen. De lessen sluiten inhoudelijk aan bij het werk in het atelier van de instelling en hebben een aantoonbare meerwaarde door verdieping en experiment.

Werkwijze

Klassikale uitleg van de opdracht, de aanpak en een demonstratie van de technieken, gereedschappen en machines. Daarna zelfstandige uitvoering met individuele begeleiding en ondersteuning.

Opdracht

Ruimtelijk werken met klei

Door naar een verhaal te luisteren leer je hoe je van klei een mensfiguur kunt maken. Met klei maak je vanuit je eigen fantasie een gebouw en creëer je met platen van klei, die je eerst met een roller maakt, een ruimte waar je door bedachte ramen en deuren naar binnen kunt kijken.

Model/portrettekenen

Je gaat plezier beleven aan het tekenen van een echt model. Zo leer je kijken naar de werkelijkheid door te leren hoe het model er nou eigenlijk uit ziet. De vormen van het model zijn rond, er is een buik, er zijn billen, de ledematen zijn niet overal even recht, polsen zijn bijvoorbeeld dunner dan bovenarmen. En zo valt er nog veel meer te zien. Je gaat het model tekenen met houtskool, kneedgum en pastelkrijt.

Sieraad ontwerpen

Vanuit een zelf bedacht idee maak je een vorm of symbool. Dat ontwerp breng je over op een metalen plaatje van koper, messing of alpaca. Door je getekende ontwerp uit te zagen, te schuren, polijsten, vijlen of boren, leer je werken met verschillende gereedschappen en machines. Je maakt je eigen hanger. Na afloop hang je jouw nieuwe sieraad natuurlijk direct om je hals.

Criteria

De deelnemers en begeleiders tonen inzet, staan open voor nieuwe ervaringen en werkwijzen. De deelnemer toont zelfredzaamheid, voert de opdracht zelfstandig uit of met ondersteuning. Hij gaat op zoek naar mogelijkheden om de opdracht uit te voeren. De docent onderzoekt de leerstijl van de deelnemer, biedt waar nodig structuur in de opbouw van de les. De deelnemer ervaart ruimte om te leren en experimenteren doordat de docent hem coachend ondersteunt en een beroep doet op eigen kracht. De deelnemer wordt in de gelegenheid gesteld zijn leerdoelen bij te stellen.

Evaluatie

De resultaten van het werk, dat in de lessen tot stand is gekomen, worden besproken. De deelnemer en/of mededeelnemers gaan in op elkaars opmerkingen en bespreken de kwaliteit van het werk op het vlak van techniekgebruik, uitstraling van het werk en ervaring die is opgedaan. De deelnemer wordt uitgenodigd en uitgedaagd om concreet aan te geven ‘wat kon ik al’ (bestaande kennis en techniek), ‘wat was nieuw’ (wat had ik nog niet eerder gedaan en wat heb ik geleerd) en ‘hoe ga ik verder’ (van welke doorstroommogelijkheden kan ik gebruik maken).

Presentatie

De lessen worden afgesloten met een tentoonstelling van het werk met een passende opening voor deelnemers en genodigden. De deelnemer is hierbij een actieve actor tijdens het organiseren, tentoonstellen en toelichten van zijn werk.

Planning

Ochtend van 9.30 – 13.00 uur
9.30 – 10.00 inloop met koffie en thee
10.00 – 12.30 werktijd
12.30 uur terug en lunch

Kennismaken in week 1: voorafgaand aan de eerste les komen de deelnemers op bezoek bij het centrum voor de kunsten en loopt de docent een dagdeel mee op het atelier van de instelling.
Start in het centrum voor de kunsten in week 2.
Cursus in 3 x 3 lessen: week 2-4, 5-7 en 8-10.

Pilot 2**Actie deelnemer**

Instroom initiëren: de deelnemer aan het zorgatelier – met een meervoudige beperking – maakt kennis met een andere werkplek en een andere docent. Doorstroom realiseren: door nieuwe werkvormen aan te bieden.
Uitstroom genereren: de deelnemer heeft een eerste kennismaking met een kunstbegeleider van het centrum voor de kunsten. De deelnemer gaat daarna – bij gunstig vervolg (intrinsieke motivatie) – naar een centrum voor de kunsten om deel te nemen aan een cursus naar keuze.

Actie docent

De docent maakt kennis met de mogelijkheden van het samenwerken met mensen met een beperking. De docent krijgt inzicht in de (door)leerlijnen waarmee het mogelijk wordt dat de persoon met een beperking met zijn kunstzinnige kwaliteiten het proces van in-, door- en uitstromen kan doorlopen.

Actie begeleider (zorg)atelier

De begeleider maakt kennismaken met de mogelijkheden van de deelnemer en zet deze mogelijkheden om naar een actief leerproces. De begeleider, naast de docent, coacht het leerproces met het doel doorgroei-mogelijkheden te ondersteunen: door- en uitstroom voor de deelnemer.

Samenstelling deelnemersgroep

Maximaal acht volwassen deelnemers met meervoudige beperkingen. Zowel de deelnemers als de docent worden ondersteund door een begeleider van het instellingsatelier.

Lesopzet

Kennismaking met de nieuwe vormen van kunst.

Poppentheater

In 3 lessen ben je op weg om theater te spelen met je eigengemaakte pop.

In 1 of 2 lessen maak je een lepelpop of een pop van een geboetseerd hoofdje en in de 3e les wordt het poppentheatervoorstelling uitgevoerd.

Danscarrousel

- In 3 lessen houden de deelnemers zich bezig met verschillende dansvormen:
- 1 x Contactimprovisatie – een speelse dansvorm waarbij je eenvoudige oefeningen gebruikt die er soms een beetje acrobatisch uit kunnen zien
- 1 x Streetdance – een verzamelnaam voor verschillende vormen van dans en bewegingen gebaseerd op de snelle beats en ritmes uit de hiphop en andere soorten popmuziek
- 1 x Break Dance – waarbij het lichaam vaak dicht bij de grond blijft, er wordt veel gedraaid en over het algemeen rust het gewicht op de armen waarbij de benen, ook uit elkaar, in de lucht steken

Danskriebels? Het gaat er vooral om dat je veel plezier met elkaar hebt en dat je leert je eigen lijf op een swingende manier lekker te bewegen.

Muziekratjetoe

Iedereen is muzikaal! Muziek is een oertaal, een taal waarin je jezelf kunt uitdrukken wanneer je geen of weinig woorden hebt. Ieder mens heeft zijn eigen, natuurlijke muzikale kwaliteit waarmee hij zich kan leren uitdrukken. In drie lessen maak je kennis met verschillende muziekinstrumenten inclusief je eigen instrument, je stem: 1 x eenvoudige percussie-instrumenten, 1 x zang en 1 x een verrassing.

Criteria

De deelnemers en begeleiders tonen inzet, staan open voor nieuwe ervaringen en werkwijzen. De deelnemer toont zelfredzaamheid, voert de opdracht zelfstandig uit of met ondersteuning. Hij gaat zelf op zoek naar mogelijkheden om de opdracht uit te voeren. De docent onderzoekt de leerstijl van de deelnemer, biedt waar nodig structuur in opbouw van de les. De deelnemer, ervaart ruimte om te leren en experimenteren doordat de docent hem coachend ondersteunt en hierbij een beroep doet op zijn eigen kracht. De deelnemer wordt in de gelegenheid gesteld zijn leerdoelen bij te stellen.

Evaluatie

De resultaten van het werk, dat in de lessen tot stand is gekomen, worden besproken. De deelnemer en/of mededeelnemers gaan in op elkaars opmerkingen en bespreken de kwaliteit van het werk (techniekgebruik, uitstraling van het werk, ervaring die is opgedaan). De deelnemer wordt uitgenodigd (uitgedaagd) concreet aan te geven ‘wat kon ik al’ (bestaande kennis en techniek), ‘wat was nieuw’ (wat had ik nog niet eerder gedaan/wat heb ik geleerd) en ‘hoe ga ik verder’ (van welke doorstroommogelijkheden kan ik gebruik maken).

Presentatie

De lessen worden afgesloten met een voorstelling en gezamenlijke uitvoeringen.

Planning

Ochtend van 9.30 – 13.00 uur
10.00 – 11.30 werktijd
11.30 uur terugkoppeling en lunch

Kennismaken in week 1: voorafgaand aan de eerste les komen de deelnemers op bezoek bij het centrum voor de kunsten en loopt de docent een dagdeel mee op het atelier van de instelling.
Start in het centrum voor de kunsten in week 2.
Cursus in 3 x 3 lessen: week 2-4, 5-7 en 8-10.

Resultaat

De deelnemers van de eerste pilot waren zeer enthousiast en reageerden overwegend positief. Soms waren de meningen over een bepaald onderdeel van de pilot verdeeld: sommigen vinden het leuk waar anderen het als moeilijker ervaren, omdat er meer praktische aspecten en veel handelingen verricht moeten worden met behulp van apparaten die veel geluid maken. Een aantal deelnemers vindt het lawaai eng. De aanwezigheid van een begeleider kan veiligheid bieden, vooral als de cursus zelf ook spanning met zich meebrengt. Docenten hebben aangegeven de ondersteuning van de begeleider op prijs te stellen. Het samen oplossen zoeken voor lastige situaties, maar ook feedback geven en ontvangen, zijn van grote waarde voor docent en begeleider. Er ligt wel een vraag hoe om te gaan met een bepaalde groepsgrootte, of met persoonlijke (leer-) vragen of bijzondere vragen van deelnemers, zoals ‘ik heb hoofdpijn’. Daar staat de mening tegenover dat de aanwezigheid van een begeleider de afhankelijkheid en hulpeloosheid van de deelnemer juist kan oproepen. Wat deelnemers als vervelend hebben ervaren is het feit dat er veel mensen, die niet aan lessen deelnamen, hen wel kwamen bekijken. Een aantal heeft aangegeven niet meer te willen komen wanneer dit zo zou blijven.

Docenten kunnen op verschillende manieren begeleiden en zodoende anticiperen op de behoefte van de deelnemers. Ook kunnen ze het mogelijke cursusaanbod voor deze deelnemers aangeven. Er is vanuit de deelnemers behoefte aan uitleg en dat vraagt om aanpassing van de werkwijze van de docent. Om in te kunnen spelen op de individuele behoefte is flexibiliteit een belangrijke eigenschap voor de docent.

Een aantal deelnemers blijkt in staat te zijn zelfstandig naar het centrum voor de kunsten te komen. De pilot heeft in die zin bewezen dat het voor deelnemers mogelijk is om op eigen gelegenheid een cursus te volgen. Er is voor de deelnemers wel extra tijd nodig om zich veilig en op zijn gemak te voelen. De instroomfase kan daardoor meer tijd in beslag nemen om op gang te komen. Om aan het eind van een cursus een tastbaar resultaat te realiseren is het belangrijk om de cursus niet in een keurslijf te plaatsen. Te strakke regels zoals, ‘tussendoor’ geen koffie drinken en ‘iedereen’, moet aan de tentoonstelling meedoen, belemmeren eerder, dan dat ze als hulpmiddel dienst doen.

Door de deelnemers daadwerkelijk te ‘zien’ ontstaat er wederzijds contact met de opdracht.

Ook de deelnemers van pilot 2 zijn overwegend positief over de lessen. Het poppentheater is enthousiast ontvangen, maar een aantal deelnemers heeft de lessen als te creatief ervaren. Vooral voor de deelnemers met een lichamelijke beperking kan het lastig zijn om mee te doen en zou het spelen met de pop iets minder centraal kunnen staan. Sommige deelnemers hebben aangegeven het poppentheater zelfs kinderachtig te vinden. Bij de danslessen blijken de deelnemers na afloop steeds zeer enthousiast. Interactie tussen de docent en de deelnemer is een belangrijk onderdeel van de lessen. Van belang is dat de docent een goede aansluiting vindt bij de groep, iets wat nauw samenhangt met de groepsdynamiek. Door de deelnemers daadwerkelijk te ‘zien’ ontstaat er wederzijds contact met de opdracht. In voorkomend geval kan het zo zijn dat de begeleider bedenkingen bij de mogelijke uitvoering van een opdracht heeft, maar de docent niet, waardoor er een spannende wisselwerking ontstaat.

De deelnemers van deze pilot zijn zeer enthousiast over het centrum voor de kunsten, Scholen in de Kunst. De deelnemers hebben dat geuit door zich aan iedereen voor te stellen en rond te lopen alsof zij daar al jaren komen. Dat is door de docenten en begeleiders als een goed voorbeeld van inclusie ervaren. Belangrijk is dat begeleiders en docenten luisteren naar wat de deelnemers willen, wat zij vertellen, wat hun wensen zijn en welke behoeften en eisen zij daaraan stellen. Alle betrokkenen willen graag verder kijken: hoe kan er worden samengewerkt, hoe kunnen deelnemers en cursisten samen een cursus volgen? Met name het samenspel is hierbij van belang. Dit is gerealiseerd met de leerlijnen voor in-, door- en uitstroom, die de kunstzinnige ontwikkeling van mensen met een beperking mogelijk maken.

Tijdens het bespreken van de bevindingen van de pilots kwamen de volgende conclusies naar voren:

- De deelnemers hebben veel – verborgen – talenten
- De deelnemers blijken geen gelijke kansen te hebben in vergelijking met reguliere cursisten
- Er is veel overleg nodig om iets voor elkaar te krijgen
- Om acceptatie te vergroten en participatie te verbeteren zal het onderwerp ‘acceptatie van mensen met een beperking’ in cursussen vaker besproken moeten worden
- De pilots hebben bewezen dat het voor deelnemers mogelijk is om een cursus te volgen bij een centrum voor de kunsten
- Niet iedere deelnemer kan zonder meer meedoen aan een cursus en het vraagt om inzicht over wat mogelijk is bij welke deelnemer
- Bij uitstroommogelijkheden speelt het zelfstandig kunnen werken een grote rol

De centrale vraag, waar telkens op teruggegrepen dient te worden is: ‘Wat wil de deelnemer?’ Talentontwikkeling is een telkens terugkerend begrip.

PERSBERICHT

Opening tentoonstelling ‘Kunst Inclusief ‘ bij Jans Pakhuys trekt veel bezoek

Op 25 juni jl. werd bij Jans Pakhuys in Amersfoort een expositie geopend met werken van mensen met een verstandelijke beperking. De tentoonstelling is door een zeer bijzonder samenwerkingsverband tot stand gekomen: Zorgatelier Jans Pakhuys zette een pilot op met het centrum voor kunsteducatie Scholen in de Kunst. Als ontwikkelwerkplaats van het project Kunst Inclusief hebben zij samen mogelijkheden gecreëerd om mensen met een beperking daadwerkelijk in staat te stellen hun kunstzinnige talenten verder te ontwikkelen. Vanuit de overtuiging dat kunstbeoefening kan leiden tot zingeving, zelfontplooiing en kunstenaarschap.

De vele belangstellenden dromden samen in de intieme ruimte van Jans Pakhuys om een blik te werpen op de kunstwerken, zoals modeltekeningen, keramische sculpturen en sieraden. De makers, die normaal gesproken op de ateliers van Jans Pakhuys werken, hebben begeleiding gehad van kunstenaarsdocenten bij Scholen in de Kunst in Amersfoort. Een bijzondere ervaring die het hart van het project Kunst Inclusief raakt: geen apart cursusaanbod voor mensen met een beperking, maar meedoen met het programma van reguliere kunstcentra. De noeste modeltekeningen in krijt van Elise zijn waardige opvolgers van de expressionistische mensfiguren van Constant Permeke. Het model heeft zo nu en dan een klassieke pose aangenomen, met verdraaiingen van romp en hoofd, zodat elke maker rondom een interessant voorbeeld te tekenen heeft gehad. Ook zithoudingen zijn geoefend, met bovenbenen die naar voren komen in een zogenaamd verkort, iets wat het uiterste van een tekenaar vergt. De Madonna in witte klei van Walter is gespeend van mooimakerij en laat een puur, eerlijk beeld zien, zonder opsmuk, recht uit het hart. Twee Bijbelse vrouwen komen onbedoeld samen, de onaffe structuur van het beeldje doet ook denken aan de vrouw van Lot, uit Genesis, die bij het omkijken naar het verwoeste Sodom en Gomorra in een zoutpilaar veranderde.

De tentoonstelling in de sfeervolle cadeauwinkel van Jans Pakhuys was tot 17 juli te zien.

Ontwerp van een instroomroute

Het voorbeeld bevat een aantal belangrijke ingrediënten en nuttige aandachtspunten die overal bruikbaar zijn. Uiteraard kan iedereen zijn eigen ontwerp maken. Op basis van het onderzoek in Amersfoort is een ontwerp gemaakt voor het organiseren van een instroomroute. Deze geven we op de pagina hierna als voorbeeld weer.

Verkorte leerroute naar inclusieve kunst**Instreamroute**

Deelnemers participeren met kunst, buiten de muren van de instellingen, inclusief in de samenleving

Periode 1

Initiëren

Oriëntatie/kennismaking bij reguliere kunstcursus.

Voorwaarde:
samenwerking van kunst- en zorg-professionals die in-, door- en uitstroom-netwerken creëren.

- Instrumenten:
- Belangstelling- en kennismakings-onderzoek
 - Verkennen van verschillende kunst-disciplines
 - In dialoog met de deelnemer (en/of belangenbehartiger) een persoonlijk leerplan opstellen
 - Creatief portfolio maken

Fase 1

Deelnemers maken kennis met een ander gebouw, een nieuwe werkplek en ontmoeten andere mensen.

Oriëntatie/kennismaking:
met verschillende kunstdisciplines in een kleine, veilige groep, met deelnemers met een beperking en ondersteuning op maat.

- Verbreding en verdieping in diversiteit in de beeldende disciplines, bijvoorbeeld door middel van lessen ruimtelijk vormgeven model-/portrettekenen en sieraad ontwerpen
- Kunstdisciplines theater, dans en muziek aanbieden om uit te dagen en te onderzoeken hoe het niveau van de deelnemers op andere wijze gestimuleerd kan worden

Leeronderzoek naar:

- Belangstelling
- Motivatie en inspiratie
- Wensen, verlangens, dromen en behoeften
- Experimenteren en ontdekken
- Appèlwaarden (een beroep doen op wat de deelnemer aanspreekt en hem stimuleert) en hoe laten aansluiten bij de appèlwaarde van het materiaal
- Aanspreekniveau, manier van aanspreken en ondersteunen die het leren stimuleert

Aandachtspunten bij het opstarten van het leerproces:
Hoe introduceer je de deelnemers in het gebouw? Wat zijn de voor- en nadelen om dat zo te doen?

Fase 2

- Opstellen van het Persoonlijk Leerplan:
- Wat wil de deelnemer leren?
 - Opstellen van leertaken: hoe kun je dat de deelnemer leren? In welke stappen? Wat heeft hij nodig aan ondersteuning?
 - Bespreken van verworven competenties en te verwerven competenties:
 - Wat kan de deelnemers al? Wat heeft hij nog nodig?

Fase 3

- Werken volgens het Persoonlijk Leerplan.
Vragen voor de kunstbegeleider:
- Welke cognitieve, sociaal emotionele, fysieke en persoonlijke ondersteuning heeft de deelnemer nodig?
 - Hoe ontwikkelt de deelnemer zich?
 - Wat belemmert de deelnemer en wat stimuleert?
 - Hoe kun je belemmeringen zoveel mogelijk wegnemen?
-

Doorstroomroute

Deelnemers kunnen doorstromen naar een cursus binnen de centra voor de kunsten

Periode 2

Realiseren

Inclusief, samen met reguliere cursisten

- Instrumenten:
- Persoonlijk Leerplan
 - Competentieprofielen
 - Creatief portfolio

Fase 4

- Doorstromen naar een gemengde cursus
 - Wat zijn de voorwaarden voor beiden (de deelnemer met en de deelnemer zonder beperking) om mee te doen aan een gemengde cursus?
 - Deelname is afhankelijk van de mate van kennis, houding en vaardigheden van beiden
 - Deelname is afhankelijk van persoonlijke financiële situatie (maatjeskorting)
 - Deelname is afhankelijk van kunstbegeleiders en andere, reguliere deelnemers
-

Uitstroomroute

Deelnemers kunnen uitstromen naar een vakopleiding en- of werken in een eigen of gedeeld atelier

Periode 3

Genereren

- Certificering en toeleiding:
- Deelnemers in opleiding krijgen les van en hebben projecten met professionele kunstenaars
 - Cross-learning stimuleren met studenten van MBO en HBO kunstopleiding die als maatje fungeren
 - Mogelijkheden creëren voor deelcertificaten (eventueel in overleg met ROC-kunstopleidingen)

- Instrumenten:
- Persoonlijk Leerplan
 - Creatief portfolio met certificaten
 - Arbeidsondersteuningsplan
-

Fase 5

Wanneer een deelnemer getalenteerd en gemotiveerd blijkt, mogelijkheden onderzoeken voor doorstroom naar een kunstvakopleiding op maat.

Fase 6

- Portfolio verder uitbreiden richting (deel)certificaten
 - Toeleiding naar stage
 - Afspraken maken met opdrachtgever over verhuur en/of verkoop van kunstwerken
 - Overdracht/transfer werkgever met een arbeidsondersteuningsplan
-

De deelnemers hebben veel – verborgen –
talenten!

3.4 – Ontwikkelwerkplaats Den Haag: deelnemers als actor in de kunst

De OWP Den Haag bracht met deelnemers en kunstbegeleiders van ateliers Anders Bekeken, De Kunstvlieg, centrum voor kunst en cultuur het Koorenhuis hun wensen in beeld. Centraal stond de vraag hoe deelnemers met kunst kunnen participeren en daarbij zelf actor kunnen worden en regie kunnen krijgen over hun kunstontwikkeling. Den Haag onderzocht tevens hoe deelnemers bij dat groeiproces van zorgidentiteit naar burgeridentiteit het best kunnen worden ondersteund en welke consequenties de verandering heeft voor de organisaties, professionals en deelnemers.

Deelnemende organisaties Ontwikkelwerkplaats Den Haag

In het centrum van Den Haag staat het Sterhuis, een onderdeel van REAKT, een organisatie voor dagbesteding en arbeidsrehabilitatie (www.reakt.nl). REAKT biedt mensen met psychiatrische en/of psychosociale problemen de mogelijkheid om in eigen tempo weer contacten te leggen, verantwoordelijkheden op te pakken en terug te groeien naar een eigen plek in de maatschappij. Het gebouw staat in een smalle, drukke straat ingeklemd tussen Aziatische toko's en belwinkels. Beneden is een artotheek, een kunstwinkel en een inloop met bar. Op de tweede verdieping bevindt zich atelier Anders Bekeken, het atelier dat deelnam aan de ontwikkelwerkplaats (www.anders-bekeken.nl). Op nog geen kilometer afstand, ook in hartje Den Haag, ligt aan de brede Prinsengracht het Koorenhuis, centrum voor kunst en cultuur. De glazen deuren staan open en binnen kan je in het kleurrijke restaurant een cappuccino of een broodje nuttigen. Het Koorenhuis heeft een breed aanbod op het gebied van beeldende kunst, dans, beeld & media, schrijven, muziek en theater.

Het Koorenhuis biedt mensen met een verstandelijke beperking al dertig jaar een kunstaanbod en zij hebben inmiddels ongeveer 120 cursisten met een beperking. (www.koorenhuis.nl) Net buiten het centrum van Den Haag in het Zeeheldenkwartier ligt atelier De Kunstvlieg. Dit is een non-profit organisatie die kunstzinnige dagbesteding biedt. De deur staat altijd open en plezier en creativiteit voeren de boventoon. Er zijn deelnemers met een autistische stoornis, een verstandelijke beperking en met een psychiatrische achtergrond met kunst. Deelname wordt gefinancierd vanuit Persoons Gebonden Budgetten (PGB). (www.atelierdekunstvlieg.nl)

Toinette Loeffen onderzocht het eigen perspectief van deelnemers met een psychiatrische achtergrond. Hierover zijn een tweetal publicaties verschenen: de verhalenbundel 'Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen' en het onderzoeksrapport 'Getalenteerde mensen met speciale wensen' (Loeffen, 2010a/b). Opbrengsten uit dit onderzoek zijn ook gebruikt voor het samenstellen van de dialoogkaarten 'De jacht en het wachten... De kunst van het tweegesprek' (Van Biene, de Bruijn & Loeffen, 2010). Materiaal uit dit onderzoek is ook te vinden in andere hoofdstukken van dit boek.

Als eerste is een sociale kaart gemaakt waarmee alle mogelijkheden die er in Den Haag en omstreken zijn voor mensen met een psychiatrische of verstandelijke beperking in beeld zijn gebracht (Kalmijn, 2010a/b). Op deze wijze krijgen mensen op een overzichtelijke manier informatie over allerlei aanbod. Deelnemers van de ateliers de ateliers Anders Bekeken en De Kunstvlieg zijn actief betrokken in de rol van onderzoeker. Zij hebben in deelnemersbijeenkomsten hun ervaringen, wensen en ondersteuningsbehoeften kenbaar gemaakt. De projectmanager van het Koorenhuis heeft op basis van deze ervaringen, wensen en ondersteuningsbehoeften een aanbod op maat ontwikkeld. Een aantal deelnemers heeft een cursus gevolgd bij het centrum voor kunst en cultuur het Koorenhuis dat nog meer expertise wil ontwikkelen in het werken met men-

sen met beperkingen. Dit leerproces werd gevolgd. Daarnaast werd de reeds bestaande expertise van de kunstbegeleiders van het Koorenhuis in kaart gebracht (Kalmijn, De Rooi, Poot & Kompier, 2010). Omdat zowel de deelnemers als professionals aangaven dat kennismaking van groot belang is, heeft één van de praktijkstudies zich toegespitst op de kennismaking. Een studentonderzoeker van de bacheloropleiding Creatieve Therapie (HU) onderzocht hoe de kennismaking verliep en dat resulteerde in verbeterpunten (Van Vliet, 2010). Hieronder geven we enkele bevindingen uit de praktijkstudies bij de Ontwikkelwerkplaats Den Haag weer.

Ruimte voor talentontwikkeling

Alle deelnemers geven aan dat het bezig zijn met kunst voor hen van grote waarde is. Omdat ze door omstandigheden vaak niet meer kunnen werken, draagt kunst als teken en symbooltaal op creatieve wijze bij aan het vorm- en betekenis geven van de verbeelding. Het blijkt een effectief middel om in dialoog met zichzelf en hun omgeving kunstzinnig te ontwikkelen en mee te doen. Kunst kan andere perspectieven tonen op de werkelijkheid en de deelnemers en anderen inzichten geven in gevoelens over de werkelijkheid. Kunstzinnige activiteiten dragen bij aan het ontdekken en vorm- en inhoud geven van hun leven, het ontwikkelen van kunstzinnige competenties en het aangaan van zinvolle relaties.

Uit de verhalen van deelnemers blijken de verschillende fasen van talentontwikkeling.

Nelly van der Geest beschrijft in het boek 'De brug is van niemand' dat aan talentontwikkeling een groei-gedachte ten grondslag ligt die je kunt concretiseren in een fasering (Van der Geest & Serkei, 2009):

1. Ontkieming (kunsteducatie en een enkele dansles gedurende PO of VO)
2. Ontdekking (een acteer- of fotocursus)
3. Intensivering (selectieklassen als de 5 o'clock of Theatergroep Dox)
4. Professionalisering (via kunstopleidingen of rechtstreeks via het veld)

Sommigen zitten bij het atelier in de fase van ontkieming en ontdekking. Anderen zijn toe aan intensivering en willen graag andere cursussen gaan volgen, bijvoorbeeld bij een centrum voor de kunsten, of cursussen krijgen van kunstdocenten op het atelier. Een enkeling heeft een poging gedaan tot professionalisering door toelating te doen bij een kunstacademie, zonder daadwerkelijk resultaat.

Een aantal deelnemers geeft aan dat ze bezig zijn met het accepteren en zo goed mogelijk om kunnen gaan met hun beperking. Zij werken aan herstel en zin geven aan hun leven. De fase van professionalisering is voor sommigen nog 'een brug te ver'.

*Het atelier van Anders Bekeken
fungeert als een veilige plek die een
therapeutische werking blijkt te
hebben.*

Voor hen blijft het atelier voorlopig het hoogst haalbare. Het atelier van Anders Bekeken fungeert als een veilige plek die (zonder dat ze zich daar specifiek op richten) een therapeutische werking blijkt te hebben. Het atelier lijkt, zoals Gerda Scholtens in het boek 'Acht keer kwartier maken' beschrijft, te dienen als niche, een plek om de zin van het gewone leven weer te ontdekken en nieuwe ervaringen op te kunnen doen (Scholtens, 2007). Zo'n niche is in principe van tijdelijk aard, maar bestaat zolang als nodig is. Het is een ruimte waar afstemming plaatsvindt om aansluiting bij de omgeving op eigen voorwaarden te kunnen realiseren. Deelnemers moeten de gelegenheid krijgen om op eigen wijze op te kunnen bouwen en samen met andere deelnemers en professionals te onderzoeken hoe en waar ze zich, met hun kunstzinnige talent verder willen en kunnen ontwikkelen. Om dit mogelijk te maken is een proces van behoeftearticulatie nodig. Een proces waarin mensen zich kunnen oriënteren, hun eigen weerstanden kunnen overwinnen, keuzes maken en weer

enthousiast voor iets worden. Steeds opnieuw zouden professionals van het atelier in samenspraak met deelnemers en andere betrokken partijen kunnen werken aan het creëren van de juiste voorwaarden die nodig zijn voor de volgende stap. Dit kan een stap vooruit zijn, maar ook een stap op de plaats of een stap terug. Dit veronderstelt een presentieachtige houding van professionals.

Kennismaking

Uit het onderzoek naar wat voor de toeleiding naar een cursus of activiteit bij een centrum voor de kunsten belangrijk is, blijkt dat in de kennismakingsfase de deelnemer vertrouwd raakt met het cursusaanbod. Het blijkt dat proefflessen met kennismakings- of introductieactiviteiten voor cursisten een goed middel kunnen zijn. Dit wordt ook bevestigd door het onderzoek in Amersfoort. Mensen kunnen zich dan een beeld vormen van hun belangstelling voor het kunstzinnig medium (muziek, drama, beeldend, animatie, dans).

Een tweede aspect is het vertrouwd raken met de medecursisten en de kunstbegeleiders.

Voor beide aspecten dient voldoende tijd en ruimte gecreëerd te worden. Het is belangrijk dat de deelnemer een veilige en gastvrije niche ervaart (Scholtens, 2007; Wilken, 2010).

Van de kant van de docent is het belangrijk dat deze achterhaalt aan wat voor soort begeleiding de deelnemer behoefte heeft. Door middel van kennismakingsactiviteiten zoals een proefles kan de kunstbegeleider een eerste indruk krijgen van de cursist, specifieke karaktereigenschappen, belangstelling, kennis, houding, vaardigheden, leer- en ondersteuningsbehoeften en speciale wensen. Uit het onderzoek komt de aanbeveling voort om deze kennismakingsactiviteiten in samenwerking met andere vakdocenten te organiseren. Het is ook belangrijk handvatten te ontwikkelen voor interventies, observaties en nabespreking.

Eric Schulp, projectmanager speciale doelgroepen bij centrum voor kunst en cultuur het Koorenhuis: 'het meest succesvolle van mensen met een psychiatrische beperking over de drempel van het Koorenhuis helpen, is dat zij niet alléén komen, maar met iemand die ze vertrouwen, bijvoorbeeld iemand met een psychiatrische achtergrond, iemand uit hun eigen club, iemand die zij goed kennen en waar ze vertrouwen in hebben. Dan komen ze hier makkelijker over de vloer. Uit de gesprekken met een stel dat als maatjes kwam hebben we gemerkt dat de één niet zoveel durfde te zeggen tegen de docent, maar de ander wel en die kon dan ook namens de ander praten.'

Voorwaarden voor participatie

Er komt een aantal zaken naar voren die deelnemers belangrijk vinden bij kunstparticipatie:

- Voorstelrondjes en pauzes gaan vaak over wie je bent, wie je bent betekent, wat je doet en wat je bereikt hebt in het leven. Een goede tip is dat kunstdocenten de kennismaking richten op de ervaring, interesse, talenten, vaardigheden of ondersteuningsbehoefte van de deelnemers m.b.t. de cursus die ze komen volgen. Het is belangrijk dat er een open, prettige sfeer is, waar je verwacht wordt en benaderd wordt als individu, ze je willen leren kennen, je jezelf mag zijn, je aangesproken en uitgedaagd wordt en weet dat er ondersteuningsmogelijkheden, tijd en ruimte zijn om te kunnen ontwikkelen. Een uitnodigende folder, die niet speciaal ingaat op beperkingen, maar wel laat weten dat er rekening gehouden kan worden met speciale wensen is hierbij van belang.

- Jezelf en anders mogen zijn. Het is belangrijk het gevoel te krijgen dat de docent en andere cursisten open staan voor 'anders zijn'. Het merendeel van de deelnemers geeft aan liever niet bekend te willen maken aan medecursisten wat hun beperkingen zijn. Ze vinden het wel van belang dat de docent hun speciale wensen en ondersteuningsbehoeften kent. De plek moet enigszins voorspelbaar zijn, met een relatief vaste groep mensen

'die anders zijn' aanvaarden en zelf niet te veel onveilig gedrag vertonen. Voorwaarde is dat mensen in staat zijn om in een groep te functioneren en aanspreekbaar zijn op hun gedrag.

- Een veilige ruimte waar eigen keuzes gemaakt kunnen worden.

- Alle deelnemers die gesproken zijn geven aan dat het belangrijk is dat ze zich zonder druk met kunst kunnen ontwikkelen. Een steeds terugkomende tip van de deelnemers is om het cursusaanbod in de reguliere kunstsector laagdrempeliger en toegankelijker te maken. Van belang is dat ze ruimte ervaren, vrijheid en geen druk om te kunnen kennismaken, verkennen, experimenteren en met ondersteuning, in hun eigen tempo en tijd op kunnen bouwen. Hierbij horen: geen veroordelingen, positieve bevestiging, passende ondersteuning en opbouwende feedback van de docent, waardoor ze vertrouwen krijgen.

- De continuïteit was soms een probleem. Lessen waren inspannend en daardoor soms vermoeiend, maar de reacties zijn toch positief. Een strippenkaart of vaker een pauze pauze inlassen kan.

- Rustige omgeving, kleine groep en anders omgaan met tijd. Een groot aantal deelnemers geeft aan, door uiteenlopende beperkingen, gebaat te zijn bij een rustige omgeving en een kleine, overzichtelijke groep. Een ander aspect dat uit het onderzoek is gekomen is dat het van belang is om anders om te gaan met tijd. Het is belangrijk de deelnemers uit te nodigen, te informeren en te kunnen ontvangen, zodat ze kunnen aankomen en acclimatiseren in 'de nieuwe', andere, omgeving. Door bijvoorbeeld bij de kennismaking een kwartiertje extra te rekenen, heb je de tijd om mensen te ontvangen met koffie in de restauratie. Vervolgens is het van belang de tijd te nemen om kennis te maken in de vorm van een kennismakingsgesprek of kennismakingsactiviteit. Het is ook van belang op tijd te pauzeren.

'Tijdens het onderzoek in het werken met deze deelnemers hebben we ontdekt dat alles gewoon meer tijd kost. We moesten de tijd nemen om in contact te komen met de deelnemers, om hen te informeren, om hen de juiste vragen te stellen en met aandacht naar de verhalen te luisteren. We moesten de tijd nemen om hen te leren kennen.'

- Deelnemers geven aan dat competente kunstbegeleiders die hen goed ondersteunen bij het ontwikkelen en meedoen met kunst sympathiek, aardig, toegankelijk en betrokken zijn. Ze hebben een open houding waarbij niks moet, maar alles mag. Ze vertellen iets over zichzelf, geven hen het gevoel dat zij welkom zijn, oefenen geen druk uit, stellen zich gelijkwaardig op en veroordelen niet. Ze zijn gedreven, begripvol, enthousiast, serieus en goed voorbereid. Ze zijn ook in staat de deelnemer te zien en kunnen heel goed aanvoelen hoe iemand in elkaar zit en wat iemand nodig heeft. Ze voelen kwetsbaarheden aan en hebben handleidingen hoe daarmee om te gaan. Ze zijn in staat verschillende soorten begeleiding te bieden en kunnen de juiste afstand en nabijheid bepalen. Ze zitten niet constant op je lip, laten je je gang gaan, maar zijn wel betrokken. Ze staan altijd klaar met suggesties als je dat zou willen en benadrukken dat je vrij bent om er iets mee te doen of juist niet.

- Deelnemers kunnen elkaar empoweren, bijvoorbeeld door andere deelnemers te informeren, enthousiasmeren en te ondersteunen om een cursus te gaan volgen.

- Meedoen vraagt actief betrekken. Veel deelnemers geven aan dat door uiteenlopende redenen hun leven weinig stabiel is. Het is van belang hen actief bij te betrekken.

- Verbeteren van financiële toegankelijkheid. De experimentele pilotcursussen zijn gefinancierd uit projectgeld. Het merendeel van de respondenten is enthousiast en wil doorgaan, maar de meeste deelnemers

geven aan de reguliere cursussen, zelfs met korting niet te kunnen betalen. Het is van belang dat gemeenten samen met de AWBZ en stimuleringsfondsen de gelijkwaardige mogelijkheden wettelijk bekrachtigen met voorzieningen t.b.v. behoud van zelfstandig functioneren en deelname aan maatschappelijk verkeer. Een goed voorbeeld is de gemeente Leerdam, die een PGB-welzijn aanbieden voor mensen die een chronische ziekte, psychiatrische of andere beperking hebben (www.stichtingwelzijn.nu). De gemeente stelt jaarlijks een budget beschikbaar van € 450,- dat besteed kan worden aan bijvoorbeeld een kunstcursus.

Uit het onderzoek naar de expertise van de kunstbegeleiders van het Koorenhuis (Kalmijn, De Rooi, Poot & Kompier, 2010) bleek ook dat het van belang is:

- Een vertrouwensband met de deelnemer op te bouwen;
- Als kunstbegeleider geduld te hebben en de tijd te nemen;
- Het leren en ontwikkelen te blijven stimuleren. Kunstbegeleiders geven aan dat wanneer een deelnemer zich niet verder ontwikkeld, het van belang is dat je niet in de diepte blijft kijken, maar uitdagingen in de breedte gaat zoeken bijvoorbeeld door te variëren op hetzelfde;
- ‘Naast de deelnemer te gaan staan’;
- De deelnemer gelijkwaardig te behandelen. Dat betekent niet infantiliseren. Dat kan door te letten op gelijkwaardigheid in lesstof. Door in de muziekles bijv. gebruik te maken van top40 nummers, i.p.v. simpele kinderliedjes;
- Deelnemers waar mogelijk mee te laten beslissen over de lesinhoud. Dat kan bijvoorbeeld door aan de deelnemer te vragen of hij/zij zelf een cd met favoriete muziek mee kan nemen;
- Positief en vriendelijk te zijn in de bejegening.
- Een goede sfeer neer te zetten. Dat kan door enthousiast te zijn en grapjes te maken. Een aantal kunstbegeleiders zegt dat het op de eerste plaats belangrijk is dat de deelnemers plezier hebben.

- De deelnemer erkenning te geven door het maken van complimenten.
- Indien nodig, ook grenzen en regels te stellen.
- De deelnemer op zijn gemak te stellen. Sommige kunstbegeleiders halen de deelnemer beneden bij de ingang op of drinken wel eens eerst samen een kopje koffie voor de les te beginnen.
- Veiligheid te creëren door een bepaalde voorspelbaarheid, een vaste structuur, in de les aan te brengen.
- Daarom zelf op tijd te komen.
- Dat je als kunstbegeleider enige kennis hebt van beperkingen.

Opbrengsten

Tijdens het project is veel aandacht en tijd besteed om elke individuele deelnemer in zijn of haar eigen bewoording te horen en ook direct, waar mogelijk iets te doen met wat de deelnemers aangaven.

Er zijn mensen die hun persoonlijke ervaringen hebben opgeschreven, deelnemers zijn gehoord tijdens deelnemersvergaderingen, exposities, individuele interviews, telefoongesprekken en er is intensief e-mailcontact geweest. Een deelnemer heeft bijgedragen door samen met een van de onderzoekers een artikel voor een tijdschrift te schrijven. Anderen hebben actief deel genomen aan het verzamelen en aanleveren van materiaal voor en opstellen van de nieuwsbrief voor de website.

Duidelijkheid, veiligheid en overzichtelijkheid

Deelnemers hebben te kennen gegeven behoefte te hebben aan veiligheid, rust, ruimte, duidelijkheid en overzichtelijkheid. De coördinerende kunstbegeleiders van de ateliers en centra voor de kunsten hebben dat samen proberen te creëren, door de deelnemers op een voor hen bekende locatie, het atelier geïnformeerd. De coördinerende kunstbegeleiders van de ateliers waren steeds het eerste aanspreekpunt voor de deelnemers en hielden ‘een vinger aan de pols’. Zij hebben deelnemers ondersteund bij de stap naar de pilotcursus, belden hen om te vragen hoe het ging en hadden waar nodig gesprekken.

Bereikbaarheid, nabijheid en afstemming

Zowel de bereikbaarheid, nabijheid en afstemming van de coördinerende kunstbegeleiders van de ateliers als de projectmanager van het centrum voor de kunsten waren zeer belangrijk. Present en outreachend. De coördinerende kunstbegeleiders van de ateliers hebben de deelnemers ondersteund bij het maken van de stap naar een cursus bij het centrum voor de kunsten. De projectleider van het centrum van de kunsten die ze inmiddels kenden, stond daar met de kunstbegeleider van de cursus klaar om hen te ontvangen.

Gevraagd worden en zelf keuzes maken

De meeste deelnemers vonden het fijn dat ze gevraagd werden mee te doen aan het onderzoek en daarbinnen zelf mochten kiezen wat ze graag zouden willen doen. Normaal worden dingen voor je bepaald, vertellen ze. De deelnemers hebben het zelf mogen kiezen erg gewaardeerd.

Interesse tonen

Deelnemers gaven aan dat interesse, zorgvuldigheid en aandacht en het voortdurend op verschillende manieren betrekken van groot belang zijn bij het bevorderen van actorschap.

‘Zo gaf een deelnemster aan: Als ik me gehoord voel dan voel ik me serieus genomen. Dat geeft mij meer zelfvertrouwen. Zelfvertrouwen brengt mij toch meer naar een stukje zelfstandigheid. Het is leuk als er gevraagd wordt en dat je ook serieus genomen wordt binnen het onderzoek. Dat er interesse is in jou en in de foto’s van je werk en je ervaart dat er heel erg naar je geluisterd wordt.’

Vertrouwen door doen

Deelnemers gaven aan door met dit project mee te doen meer vertrouwen in hun kunnen te krijgen. Eén van de deelnemster vertelt dat zij is gaan inzien ziet dat ze niet stil wil blijven staan, maar zichzelf veel meer kan en wil ontwikkelen. Een andere deelnemer vertelt dat hij door deel te nemen merkt dat hij iets kan. Je bent met iets bezig dat je leuk vindt en krijgt door een cursus te volgen een onbewust schouderklopje.

Nieuwe ervaringen en ontdekkingen

De deelnemers hebben nieuwe ervaringen opgedaan en kennis van nieuwe technieken en materiaal en zijn trots op wat ze gedaan en gemaakt hebben. Sommige deelnemers zijn ook trots op hoe ze zich staande hebben gehouden in een groep van reguliere cursisten, het elke keer weer opgebracht hebben op tijd te komen ook al was het soms vermoeiend. Ze hebben hun grenzen een beetje verlegd. Een deelnemster die aangaf dat deelnemen aan een reguliere cursus bij het centrum voor de kunsten niet haalbaar was, hoorde van de docent die haar begeleid had, dat ze zeer getalenteerd was en als ze behoefte had aan coaching ze haar kon bellen. Zij was bereid om op verzoek naar het atelier van de deelnemster te komen. Een voorbeeld van ondersteuning op maat in de vorm van een soort out-reachende kunstdocent.

Het samen in dialoog ontwikkelen van deelnemers en kunstbegeleiders van ateliers en centra voor de kunsten en het ondersteunen bij actorschap kostte energie en tijd. Maar het heeft ook mooie resultaten opgeleverd zoals één van de coördinerende kunstbegeleiders van een kunstatelier beschrijft:

‘Bij sommige mensen zijn toch een soort miraculeuze ontwikkelingen ontstaan. Mensen waarvan je dacht: die kunnen niet zoveel en zich dan toch door dit project over een bepaalde drempel laten trekken. En weet ik veel wat ze nu allemaal nog meer aankunnen! Ontzettend leuk is dat. Dus om kritisch naar jezelf te kijken daarin. Om te kijken of je mensen wel genoeg tot zelfstandigheid en ontwikkeling stimuleert. Het bevragen van iemand van waar die naar toe wil ontwikkelen blijkt een hele belangrijke, die bij mij sterker op de kaart is gekomen.’

3.5 – Ontwikkelwerkplaats Nijmegen: werkpleklerin

De Ontwikkelwerkplaats Nijmegen richtte zich op 'leren op de werkplek' en het zichtbaar maken van het professioneel handelen. Centraal stond de vraag welke leerondersteuning bijdraagt aan (leer)competentieontwikkeling van deelnemers. Tevens werd onderzocht welke competenties professionals nodig hebben om leerondersteuning te bieden en welke consequenties deze ontwikkeling heeft voor de deelnemers en professionals.

Er is uitgegaan van wederkerigheid: de vraag van de deelnemer bepaalt de inzet van de ondersteuner. Er is een instrumentenset ontwikkeld waarmee de deelnemer (met ondersteuning van de kunstbegeleider) een leerplan kan maken waarin zijn acties (leertaken) staan opgeschreven. De deelnemer kan zijn acties zelf waarden: of het goed gaat, of het minder goed gaat en hoe het verder moet. Een leerplan kan onderdeel uitmaken van een leerweg.

Deelnemende organisaties Ontwikkelwerkplaats Nijmegen

In Nijmegen werd het hart van de ontwikkelwerkplaats gevormd door het huis voor de kunsten de Lindenberg en Atelier Matisse, onderdeel van Stichting de Driestroom, gevestigd in Wijchen.

Daarnaast namen professionals van Atelier 23 in Arnhem en Atelier Leonardo da Vinci in Ermelo deel. De Lindenberg schrijft op haar website: 'Hier kan het ontluikende kunstzinnige talent zich ontwikkelen van de eerste voorzichtige schreden tot pronken op het podium. De kenmerken van wat geboden wordt zijn het onaffe, ruwe, ongepolijste en gedurfd culturele aanbod voor jong en oud. De Lindenberg streeft dit na door het geven van lessen op scholen en in de wijken, het geven van cursussen en lessen aan amateurs in alle kunst-disciplines, het programmeren en organiseren van voorstellingen, optredens, presentaties, concerten en exposities, alsmede het produceren van amateurkunst.'

De Lindenberg biedt meer dan 500 cursussen in beeldende kunst, dans, muziek, schrijven of theater.

(www.delindenberg.com)

In Atelier Matisse, gevestigd in het cultureel centrum 't Mozaiek in Wijchen, zijn dertien mensen met een beperking bezig met het maken van tekeningen, drukwerken en schilderwerken op papier of linnen. De nadruk ligt op het herkennen, ontwikkelen of verder ontwikkelen van hun kunstzinnige aanleg. Uitgangspunten zijn dat de individuele mogelijkheden en de ontwikkeling van het eigen 'handschrift' voor elke kunstenaar gewaarborgd wordt. Sinds de oprichting van Atelier Matisse op 1 januari 1994 zijn er regelmatig exposities in binnen- en buitenland met werk van de kunstenaars van Matisse. Verschillende kunstenaars zijn genomineerd en winnen prijzen. Ook nemen de kunstenaars steeds meer opdrachten aan van gemeentelijke instellingen, bedrijven en particulieren. Door het ontwikkelen van gebleken talenten verwerven de kunstenaars steeds meer artistieke kwaliteiten en, mede daardoor, een waardevolle plaats in de maatschappij. (www.driestroom.nl)

Atelier 23 is gevestigd in De Buitenplaats, een boerderij in de Arnhemse nieuwbouwwijk Schuytgraaf, onderdeel van de Siza Dorp Groep.

In Atelier 23 draait alles om kunst. Getalenteerde kunstenaars met een beperking werken hier in een veilige omgeving aan hun persoonlijke creatieve ontwikkeling. Ze doen dit onder begeleiding van een activiteitenbegeleider en een beeldend kunstenaar. De begeleiding streeft ernaar dat de kunstenaar zijn of haar persoonlijk handschrift tot uitdrukking kan brengen en zich hiervan ook bewust wordt. Er is veel ruimte voor experimenten en onderzoek. Uitgangspunt is het creatieve proces, het gemaakte werk en de kwaliteit ervan. Het aanbod van materialen is groot en er wordt met vele verschillende technieken gewerkt. Bijvoorbeeld (digitale) fotografie, etsen en hoogdruk en tekenen en schilderen. Ook is er aandacht voor kunstgeschiedenis. De kunstenaars werken binnen een groep individueel aan hun werkplan. Voor bezoekers heeft Atelier 23 een kunstuitleen en een expositieruimte boven de werkruimte. (www.debuitenplaats-arnhem.nl)

Sommige deelnemers blijken uitstekend in staat op de computer het leerplan bij te houden.

Leonardo da Vinci is een kunstcentrum in Ermelo dat ruimte biedt aan kunstenaars met een beperking die hun artistieke talenten onder begeleiding in de ateliers verder ontwikkelen. De galerie van Leonardo da Vinci beschikt inmiddels over een bijzondere kunstcollectie. Tevens worden regelmatig exposities georganiseerd en worden projecten uitgevoerd. (www.leonardodavinci-kunst.nl)

Het standaardiseren van ervaringskennis van de deelnemers en de kunstbegeleiders kreeg zijn neerslag in een set instrumenten, zoals o.a. een dialoogspel (zie Van Biene, De Bruijn en Loeffen, 2010). In een praktijkstudie binnen de ontwikkelwerkplaats gingen we op zoek naar ervaringskennis en eerder verworven competenties in het werken met mensen met beperkingen van docenten binnen huis voor de kunsten de Lindenberg. Er zijn interviews gehouden volgens een narratieve aanpak en de verhalen van de docenten zijn geanalyseerd. De praktijkstudie diende tevens om draagvlak te creëren ten behoeve van het ontwikkelen van nieuw kunsteducatieaanbod, waar de docenten een rol in gaan krijgen. Ook zijn de tips en ideeën van docenten van grote waarde gebleken.

Praktijkstudie 1 – Leerwegondersteuning

In zorgatelier Matisse werken mensen met beperkingen die zijn aangewezen op voortdurende ondersteuning bij hun kunstbeoefening. Er is een gebruiksvriendelijke instrumentenset ontwikkeld voor de deelnemer én de kunstbegeleider waarmee beiden competenties kunnen ontwikkelen. Van Biene leverde het basisontwerp voor de instrumenten en twee leden van de ontwikkelwerkplaats (Pauline Gesink en Marjolein Esser) completeerden vanuit de praktijk de instrumentenset. De instrumentenset Leerwegondersteuning bestaat uit: een leerplan, een of meerdere leerwegen en een competentieprofiel. In deze instrumentenset gaan we uit van een aanpak voor mensen met beperkingen die weinig overzicht kunnen houden en gebaat zijn bij het reduceren van indrukken en informatie (chuncken). Alles wat de deelnemer niet gebruikt in het instrument halen we weg. Vervolgens blijft over waar de deelnemer daadwerkelijk ondersteuning van ervaart. In de eigen werkpraktijk kan een ontwerp op maat gemaakt worden. De instrumenten kunnen verfraaid en opgeleukt worden met plaatjes, foto's, picto's, smilies, et cetera. Ook kan de instrumentenset dienen als een persoonlijk ontwikkelplan. Bij voorkeur schrijft de deelnemer zelf in zijn leerplan, waardeert hij zelf zijn vorderingen of terugval en komt zelf tot nieuwe aanpakken (actief leren). Voor sommige deelnemers is het digitaal werken geen probleem en blijken zij uitstekend in staat op de computer het leerplan bij te houden. Anderen zijn er bij gebaat dat iemand anders meehelpt met het vaststellen van de leertaak en dat voor de persoon opschrijft (instructief leren). De kunstbegeleider gaat in dialoog met de deelnemer en coacht hem/haar.

1. Instrument Leerplan

Leerplan van: Jos de Haas

Leertaak: stilleven schilderen

Hoe lang ga ik over de leertaak doen: 1 week

Wat kan ik al?	Wat ga ik leren?	Waar ga ik opletten?
Bij elkaar leggen van spullen voor het stilleven.	Niet zomaar iets doen, maar eerst nadenken of ik over fruit of bloemen een stilleven ga maken. Wat moet eerst: alles op een rijtje leggen.	5 voorwerpen voor het stilleven gebruiken en niet meer.

Korte toelichting:

Wat kan ik al? Hier maakt de deelnemer gebruik van zijn voorkennis. Het is van belang dat de deelnemer in de gelegenheid is na te denken over wat hij al kan of weet. De kunstbegeleider kan eventueel helpen om de beginsituatie vast te stellen of te waarderen. De kunstbegeleider nodigt de deelnemer uit zijn verhaal te vertellen (narratief werken: ervaring vertellen, ‘Wat heb je al eerder gedaan?’).

Wat ga ik leren? Hier geeft de deelnemer aan wat hij eerder nog niet kon en dus wil gaan leren. We gaan uit van het eenvoudige beginsel: leren is iets doen, wat je eerder niet deed.

Waar ga ik op letten? Hier geeft de deelnemer aan wat zijn aandachtspunten zijn of valkuilen. In bovenstaand voorbeeld wordt genoemd: 5 voorwerpen.

2. Instrument Leerweg

Leerweg 1: stilleven schilderen

Hoe ik het aanpak	Ben ik tevreden over mijn werk/actie?
Actie 1: Ik ga in kunstboeken kijken of er stilleven in staan.	- het kan beter + het gaat goed
Actie 2: Ik ga voorwerpen uitzoeken om te schilderen. Fruit vind ik heel mooi. Bloemen ook. Klapprozen.	- het kan beter + het gaat goed

Leerweg 2: opruimen van de spullen als ik naar huis ga.

Hoe ik het aanpak	Ben ik tevreden over mijn werk?
Actie 1: om vier uur gaan opruimen	- het kan beter + het gaat goed
Actie 2: kwasten uitspoelen	- het kan beter + het gaat goed

Hiernaast worden voorbeelden van de instrumenten gegeven en worden zij kort toegelicht. De deelnemer heeft de neiging om wel 20 voorwerpen in zijn stilleven te verwerken en bij het schilderen van het tweede voorwerp kan hij zijn werk niet meer overzien.

Het instrument Leerweg biedt ruimte om de actie op te schrijven. We gaan niet uit van doelen omdat deze abstract zijn en worden geformuleerd vanuit een bepaalde verwachting die hopelijk uitkomt. We spreken van actie en deze is direct uitvoerbaar. De deelnemer ervaart direct wat hij aan het doen is en het effect daarvan. Acties worden beschreven in ‘snaptaal’ en in enkelvoudige zinnen (een ding tegelijk: in boeken kijken of er stilleven in staan). Doorgaans is het werken aan een of twee acties tegelijk het meest succesvol. Het stapelen van acties maakt het leerplan en de leerwegen onoverzichtelijk (Van Biene, 2005). Deelnemers kunnen meerdere leerwegen hebben. Leerweg 1 is bijvoorbeeld het leren maken van een stilleven. Leerweg 2 kan zijn: opruimen materialen als de deelnemer naar huis gaat. De deelnemer kan zijn eigen prestaties waarderen door na te denken over: wat vind ik van mijn werk, wat was makkelijk, wat kan nog beter? Hij kan zijn waardering uitspreken over zijn eigen werk: ‘het kan beter’ of ‘het gaat goed’. Hij kan de consequenties van zijn waardering eventueel bespreken met mededeelnemers of kunstbegeleiders.

Bij het gebruik van competentieprofielen komt nadrukkelijk het wederkerig leren naar voren.

3. Instrument Competentieprofiel

Met een competentieprofiel kunnen de vereiste competenties in beeld gebracht worden, bijvoorbeeld competenties die de deelnemer nodig heeft als hij een stilleven wil schilderen. Een competentieprofiel wordt door kunstbegeleiders gemaakt. Het leren maken van profielen gaat het beste als we de deelnemer observeren in zijn werk en hem vragen stellen waarom hij

bepaalde handelingen in een bepaalde volgorde en op een bepaalde manier doet. Zo ook kunnen we vragen wat hij weet van een stilleven, we nodigen hem uit om daarover iets te vertellen. We krijgen daarmee inzicht in wat hij weet, kan, nodig heeft, et cetera. We krijgen zicht op zijn logica en we kunnen in kleine stapjes opschrijven welke competenties nodig zijn bij het maken van een stilleven. We kunnen ook een competentieprofiel maken zonder de deelnemer te observeren. We gebruiken dan onze ervaringsdeskundigheid en we beschrijven de kennis, vaardigheden en houdingen die nodig zijn om een stilleven te maken.

Een competentieprofiel is altijd contextgebonden, ofwel de omgeving waar het stilleven wordt gemaakt, de deelnemers die in het atelier werken, bepalen welke competenties worden ingezet. Bij het gebruik van competentieprofielen komt nadrukkelijk het wederkerig leren naar voren. De kunstbegeleider denkt na over welke competenties de deelnemer nodig heeft bij welke handeling. Bij het ondersteunen van het leerproces ziet de kunstbegeleider welke competenties de deelnemer goed en minder goed beheerst. De deelnemer beslist of hij bepaalde onderdelen van een handeling of set handelingen als leertaak in het ‘leerplan’ en de ‘leerweg’ wil opnemen (zie voorbeeld leerplan en leerweg). In het competentieprofiel gaan we uit van ‘vereiste competenties’ en deze zijn geformuleerd in eindtermen (criteria). Bepaalde technieken moeten nu eenmaal voldoen aan bepaalde uitgangspunten. Vanuit het competentieprofiel kunnen we opmaken wat de deelnemer zoal nog kan leren. We kunnen ook vaststellen of het gaat om iets weten/kennen (wat is binnen een stilleven een object?), of gaat het meer om een vaardigheid (hoe maak ik een ontwerp?), of juist om houding (niet uit de losse pols beginnen maar een goede voorbereiding treffen voor het maken van een stilleven).

We geven hieronder een verkorte weergave van het competentieprofiel 'Stilleven'.

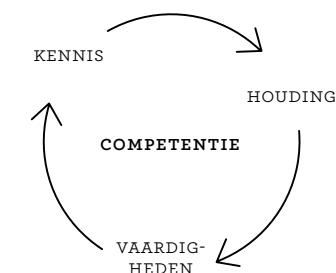
Wat moet je kunnen om een schilderwerk (te) maken met een STILLEVEN?

Leertaak	Competentiecriteria
	<p>Gecombineerde leertaak</p> <ul style="list-style-type: none"> – Voorwerpen kiezen om te schilderen – Kiezen van een compositie – Maken van een ontwerpschets
Voorwerpen kiezen om te schilderen	<p>Kennis (K): Weten wat wordt verstaan onder een stilleven Weten welke onderwerpen op een stilleven kunnen staan</p> <p>Vaardigheden (V): Kiezen van onderwerp Kiezen voor naschilderen, bestaand werk of creëren eigen werk Bepalen van de sfeer van het stilleven</p> <p>Houding of gedrag (H/G): Onderzoekende houding Eerst het voorbereidend werk willen doen</p>
Kiezen van een compositie	<p>Kennis (K): Weten wat een compositie is Weten wat perspectief is</p> <p>Vaardigheden (V): Rangschikken van voorwerpen Bepalen tot welke grenzen het stilleven wordt afgebeeld Bepalen afmeting beeldvlak (formaat en verhouding)</p> <p>Houding of gedrag (H/G): Onderzoekende houding Geconcentreerd werken Eerst het voorbereidend werk doen</p>
Maken van een ontwerpschets	Et cetera

Het profiel hiernaast is geconcretiseerd door kunstbegeleider Marjolein Esser van Matisse en onderzoeker Pauline Gesink. Het bleek een hele opgave om het eigen handelen kort en krachtig te formuleren en bijzaken van hoofdzaken te onderscheiden en enkelvoudige zinnen te maken in plaats van meervoudige. Vanzelfsprekend kunnen de profielen naar eigen idee gemaakt worden. De leerervaring voor kunstbegeleiders is dat zij reflecteren op het eigen handelen (betekenis geven aan dit handelen) en de eigen kennis toetsen en daarover met elkaar in gesprek gaan. Op basis van overeenstemming maken ze het profiel af. Een profiel is geen standaard, niet statisch, maar dynamisch en verandert naar gelang de omgeving verandert of de deelnemer. Een andere leerervaring is dat kunstbegeleiders en deelnemers leren in de dialoog te gaan. Doorvragen en luisteren naar elkaars opties en alternatieven maakt dat er meer verdieping plaatsvindt. Dialogisch werken voorkomt dat we discussies aangaan waarin we elkaar willen overtuigen van ons gelijk en een mening opdringen. Het werken met competentieprofielen biedt kans om structuur aan te brengen in het coachen van de leertaken zonder afbreuk te doen aan de creativiteit van deelnemer en kunstbegeleider.

Praktijkstudie 2 — Kunst doceren Inclusief

In deze praktijkstudie is onderzoek gedaan naar gewenste competenties van kunstdocenten die gaan werken met mensen met verstandelijke beperkingen op basis van de ervaringskennis die docenten al hebben opgedaan in het werken met mensen met beperkingen (Gesink & Sparreboom, 2010). Op basis van bevindingen van docenten van de Lindenberg worden handvatten in de vorm van competenties geboden om mensen met een verstandelijke beperking te kunnen ondersteunen. De competentie-eisen van de docenten, specifiek voor centra van de kunsten, kunnen dienen om nieuw aanbod voor mensen met beperkingen te creëren. Huis voor de kunsten de Lindenberg biedt een aanpak hoe docenten van centra voor de kunsten te motiveren om mee te werken aan het creëren van aanbod als er geen of nauwelijks aanbod voorhanden is. Docenten van de Lindenberg maakten kennis met nieuwe opvattingen over het ondersteunen van mensen met beperkingen. Docenten zijn uitgenodigd het eigen verhaal, opgedane ervaringen met mensen met beperkingen en ideeën te vertellen, waarmee tegelijkertijd gewerkt is aan draagvlakverbreding om te zijner tijd tot een daadwerkelijk vernieuwend aanbod te komen met daarbij passende professionalisering.

Gewenste competenties docenten

Docenten stellen het op prijs als zij enige voorkennis hebben over de achtergrond van de individuele deelnemers, mede om beter te kunnen inschatten of aan de verwachtingen van de deelnemer kan worden voldaan.

Daarnaast is het wenselijk dat een docent enige algemene kennis heeft van verstandelijke beperkingen en beschikt over een palet van methodes en technieken. Kennis is deels te vergaren door relevante literatuur te bestuderen en cursussen te volgen, maar het meest waardevol vinden zij het opdoen van praktijkervaring. Praktijkervaring kan gedurende een cursus worden opgedaan. Indien docenten nauwelijks ervaring met mensen met een beperking hebben, kan praktijkervaring het best vooraf worden opgedaan door onder andere werkbezoeken of meelopen bij instellingen die ondersteuning en/of zorg bieden aan mensen met beperkingen.

Genoemd is bijvoorbeeld het meemaken van een muziekles op de Talita-Koemie school. Dit is een school voor speciaal en voortgezet speciaal onderwijs voor zeer moeilijk lerenden van 4 tot 20 jaar. Een ander voorbeeld is een dagje meekijken bij het Koorenhuis in Den Haag, waar lessen worden aangeboden voor mensen met een beperking. Meekijken bij dergelijke instituten en spreken met mensen met knowhow op het gebied van werken met mensen met een verstandelijke beperking achten docenten van groot belang. Een dergelijke praktijkervaring zou gekoppeld kunnen worden aan een gesprek met een internbegeleider van een school om vervolgens binnen de eigen organisatie aanvullende theoretische informatie uit te wisselen en te delen.

Competenties kennis/inzicht

- Kennis over mensen met een beperking (gedrag, pathologie)
- Kennis over niveaus van functioneren (zintuiglijk/sensopatisch, lichamelijk)
- Kennis over totale communicatie (non- en verbale communicatie)
- Kennis over leren van mensen met beperkingen (leerstijlen, leerbelemmeringen)

‘Het is me opgevallen dat de laatste jaren autisme, PDD-NOS et cetera, steeds vaker voorkomt. Dat was aan het begin wennen, omdat ik er toen nog geen ervaring mee had. Sowieso merk ik dat ouders van kinderen die reguliere cursussen volgen, vaak vooraf vertellen over allerhande gedragsafwijkingen van hun kind. Dat is tegenwoordig meer regel dan uitzondering. Meestal vind ik die informatie niet zo relevant, maar dat ligt anders wanneer het gaat om mensen met een verstandelijke beperking. In dat geval zou ik toch graag vooraf willen weten of en hoe ik in mijn lessen rekening kan houden met eventuele beperkingen, concentratieproblemen, et cetera. Dit zou goed besproken kunnen worden in individuele gesprekken vooraf, met ouders of begeleiders en de deelnemers zelf.’

Competenties houding/gedrag

- Nieuwsgierig zijn naar-, interesse hebben in-, hart hebben voor-, enthousiast zijn over-, betrokken zijn bij-, affiniteit hebben met mensen met beperkingen.
- Beschikken over improvisatievermogen en flexibiliteit: snel kunnen schakelen en anticiperen op onverwachte situaties.
- Beschikken over inlevings- en/ invoelingsvermogen.
- Geduldig zijn en uitgaan van een gematigd verwachtingspatroon.
- Rust uitstralen, tijd nemen voor deelnemers, tijd gunnen aan deelnemers.
- Eigen grenzen aanvoelen en aangeven en daarnaar handelen.
- Creatief zijn en nieuwe kansen creëren en benutten.
- Subtiel kunnen omgaan met faalangst van (in kwetsbare deelnemers).
- Alert en oplettend zijn.
- Inzetten van intuïtief vermogen/ intuïtie gebruiken.
- Inspireren, motiveren en enthousiasmeren.
- Zich opstellen als ondersteuner/begeleider, in plaats van als een regisseur.
- Niet stigmatiseren.

Het gaat in eerste instantie om hoe de kunstbegeleider met de deelnemer in gesprek gaat.

‘Het grote verschil tussen de opleidingen Creatieve Therapie en de Kunstacademie is, dat bij Creatieve Therapie constant wordt gezocht naar het gevoel achter het product, terwijl bij de Kunstacademie vooral het eindproduct zelf van belang is. Zelf combineer ik graag beide.’

Vaardigheden

- Procesgericht werken
- Groeps- en deelnemergericht werken
- Deelnemer medeverantwoordelijkheid maken voor het eigen leerproces
- Mogelijkheden in beperkingen vinden
- De creativiteit van deelnemers stimuleren
- Gestructureerde lessen aanbieden

‘Ik vind het jammer dat een cursus vaak na een les of tien is afgelopen, waardoor er geen sprake is van continuïteit. Net op het moment dat begeleiders en deelnemers elkaar echt hebben leren kennen, is de reeks alweer afgelopen. Het zou mooi zijn wanneer er een natuurlijke doorstroom zou ontstaan, waarbij sprake is van een doorloop van lessen.’

Praktijkstudie 3 — Leren van beelden

Een derde praktijkstudie biedt kunstbegeleiders inzicht in het ontwikkelen van reflectieve vaardigheden op het eigen handelingsrepertoire van deelnemer en kunstbegeleider vanuit actorschap, zelfwerkzaamheid en eigen keuzes maken. Als medium is hier film gekozen. Deelnemers reflecteren vanuit verschillende posities/rollen op hoe ze ondersteuning en begeleiding ervaren van de kunstbegeleider. Deelnemers reflecteren ook op de wijze waarop zij zelf invloed uitoefenen op situaties en de ondersteuning. Kunstbegeleiders reflecteren weer op hun manier van ondersteunen en begeleiden. Op deze wijze wordt aan wederkerig leren gestalte gegeven. In de film op de DVD worden de reflecties letterlijk in beeld gebracht (Sanders & Kooijman, 2010). De makers schrijven hierover: ‘Deze film wil inzicht geven in de dagelijkse valkuilen die bij wederkerig leren zo expliciet naar voren komen. Deze valkuilen ontstaan vaak door situaties zoals werkdruk, routines, en de verschillende niveaus van functioneren van de deelnemers. Maar ‘als ik meer tijd had of een betere ruimte’ mag geen reden zijn om niet tot ander gedrag van ons als docenten te komen. Het gaat in eerste instantie om hoe de kunstbegeleider met de deelnemer in gesprek gaat. Neemt hij het voortouw in het gesprek of wordt dat aan de ander overgelaten om de sfeer en het doel te bepalen?’ Sanders en Kooijman hebben gefilmd hoe het er in de praktijk aan toe gaat als het gaat om het gesprek tussen deelnemer en kunstbegeleider en de ruimte die er al of niet in het gesprek ontstaat voor de deelnemer om bij zich zelf te blijven en zijn eigen mening of idee aan te dragen.

Uit de beelden blijkt de grootste valkuil te zijn dat deelnemers van alles uit handen genomen werd.

Uit de beelden blijkt de grootste valkuil te zijn dat deelnemers van alles uit handen genomen werd. Kleuren werden voor ze gekozen, beslissingen werden genomen wat wel of niet voor verhuur of verkoop geschikt is, er werd over de deelnemers gesproken en niet met hen, werkprocessen werden voorgedrukt, et cetera. Dit welgemeende enthousiaste gedrag van kunstbegeleiders leidt onbedoeld tot verloren competenties van deelnemers! We zien in de film dat het denkvermogen van de deelnemers niet wordt aangesproken en we zien deelnemers vervolgens een afwachtende houding aannemen. De grootste uitdaging is om deelnemers echt in de rol van actor te benaderen.

De filmfragmenten kunnen ook gebruikt worden samen met het dialoogspeel 'De jacht en het wachten...' (Van Biene, De Bruijn & Loeffen, 2010). Met de dialoogkaarten kunt u actief aan de slag om meer grip te krijgen op vernieuwende leervormen en ziet u voorbeelden van dialoogvragen die de deelnemer en de professional in hun kracht zetten. In de kaarten zijn de competenties verwerkt die uit de studies in Nijmegen en de andere ontwikkelwerkplaatsen naar voren komen.

3.6 — Tot slot

De drie ontwikkelwerkplaatsen zijn er in geslaagd hun doelen te realiseren. Een volgende stap is om de instrumenten en voorgestelde aanpakken in het werkveld te introduceren en te implementeren. Verder onderzoek is nodig om meer ervaring op te doen en werkwijzen te verfijnen.

Al tijdens het project heeft Kunst Inclusief zich mogen verheugen in veel belangstelling uit binnen en buitenland. Zo werden we uitgenodigd deel te nemen aan de expertmeeting 'Verbeteren van kunsteducatie voor mensen met een beperking' georganiseerd door de provincie Gelderland. Daarna is er nog een tweede overleg geweest met de provincie Gelderland en MEE Gelderse Poort met de vraag hoe het thema kunsteducatie en kunstparticipatie 'op de kaart' kan blijven. Er is gesproken over hoe de infrastructuren voor kunstontwikkeling en participatie voor mensen met een beperking verbeterd kunnen worden. Het idee is dat de provincie MEE gaat ondersteunen om een actieve rol te spelen in het verbeteren van de in- en doorstroommogelijkheden en hiermee bijdraagt aan de kunstzinnige ontwikkeling en participatie van mensen met beperkingen. Er is gesproken over welke bijscholingsmogelijkheden voor kunstdocenten ontwikkeld zouden dienen te worden en hoe dit te organiseren. Er vond uitwisseling plaats met de CG-Raad om in de Week van de Toegankelijkheid het thema kunst en cultuur centraal te stellen.

Er heeft uitwisseling plaatsgevonden met soortgelijke initiatieven in België en Zweden. In België streeft het project 'Hand voor verbreding' naar verbetering van de participatie (zie <http://www.ond.vlaanderen.be/publicaties/eDocs/pdf/418.pdf>). In Zweden heeft de Swedish National Association for Amateur Art Schools een conferentie en een festival georganiseerd over kunsteducatie voor mensen met beperkingen. Vanuit Kunst Inclusief is aan beide initiatieven een bijdrage geleverd.

Elke stap die inclusie van mensen met een beperking in de kunstbeoefening dichterbij brengt is een stap in de goede richting. De ervaringen in de ontwikkelwerkplaatsen laten zien dat dit een goed model is om veranderingen aan de basis tot stand te brengen. Door lokaal samenwerking te organiseren tussen deelnemers, centra voor de kunsten, atelier(s) en zorginstellingen ontstaan er mooie, creatieve en vernieuwende initiatieven. We hopen dan ook dat deze goede voorbeelden breed navolging krijgen.

PAOLA DE BRUIJN

Beeldverhaal 'Over de drempel'

Impressie ontwikkelwerkplaats Amersfoort

De volgende pagina's geven in een beeldverslag een impressie van pilot 1 in de Ontwikkelwerkplaats Amersfoort (zie pagina 42), die afgesloten werd met een tentoonstelling met een selectie van de gemaakte kunstwerken. De foto's zijn genomen door Marijke Schurink en Renze Koenes.

Walter

Elise, Stijn en Dick

Diana

Marijke en Ida, Marijke, Jesse en Theo, Elise, Rene, Stijn en Margot, Annemieke, Paola, Malou en Jacco.

Leren kun je leren

Over instructief en actief leren

MARTHA VAN BIENE

In dit essay wordt 'leren in kunst' benaderd vanuit de vraag: 'Hoe kan je als kunstbegeleider instructief en actief leren onderdeel maken van jouw artistieke praktijk? We gaan in op de toepassingsmogelijkheden van beide leervormen en het belang van het voeren van de dialoog en het coachen van creatieprocessen (Hicks, 2006). Ik hecht in dit essay veel waarde aan de ervaringen uit de Ontwikkelwerkplaats Nijmegen waarin we specifiek aandacht hadden voor mensen met (meervoudige) beperkingen die kunst beoefenen in zorgateliers of elders. We willen deze deelnemers in de gelegenheid stellen door kunst bewogen te worden, in contact te komen met zichzelf en door kunstbeoefening tot (zelf) ontplooiing te komen. We denken hierbij aan het zorgatelier waar een deelnemer een lino-snede maakt, de muzikband die een nieuw nummer instudeert, de theatergroep die extra aandacht schenkt aan teksten met begrijpelijke taal. Kortom, dit essay kan betrekking hebben op tal van kunstvormen waarin mensen, al dan niet met beperkingen, leren in kunst.

We sluiten met instructief en actief leren aan op de ondersteuningsvisie (Schalock & Verdugo, 2002). De ondersteuningsvisie gaat uit van 'zorgen dat' (voorwaarden scheppend) in plaats van 'zorgen voor' (zorgend). Bedoeld wordt dat de deelnemer eerst in de gelegenheid wordt gesteld om zelf na te denken, zelf actie te ondernemen en gebruik te maken van hulp voor datgene wat hij zelf echt niet kan (Van Biene, 2005). Deze manier van denken en doen, het gunnen van tijd en ruimte, heeft invloed op het handelen van de deelnemer én de kunstbegeleider. De deelnemer hanteert bijvoorbeeld zijn techniek en maakt eigen keuzes in het maken van een stilleven (actief leren). Of de kunstbegeleider leert de deelnemer een techniek toepassen en leert hem keuzes maken bij het

vormgeven van het stilleven (instructief leren). De kunstbegeleider vraagt zich tijdens zijn werk steeds af 'wat kan de deelnemer zelf' en 'waar is ondersteuning gewenst'. Een gulden regel is: alles wat wij de deelnemer uit handen nemen, is voor hem verloren competentie. Ondersteunend werken veronderstelt dat we niet invullen, maar aanvullen waar nodig. Kennis over instructief en actief leren kan de kunstbegeleider helpen om inzicht te verwerven in het eigen gedrag: wanneer en in welke mate neemt je zaken over.

Veel instructies zijn voor deelnemers vaak abstract en moeilijk te begrijpen.

Eerst iets over leren. 'Leren' doen we door informatie eerst op te slaan in het kortetermijngeheugen en daarna in het langetermijngeheugen, zodat we deze kennis of vaardigheden later opnieuw kunnen gebruiken (Boekaerts & Simons, 1995). Als kunstbegeleider kun je extra aandacht schenken aan 'het opnieuw gebruiken' van kennis en kunde door de deelnemer nieuwe contexten aan te bieden waarin hij diezelfde kennis en kunde opnieuw gebruikt. Het wisselen van contexten maakt dat de deelnemer leert zijn kennis en vaardigheden aan te passen aan die situaties. Al doende ontstaat er meer ervaring, en verwerft de deelnemer meer kennis en kunde (contextgebonden leren). Veel instructies zijn voor deelnemers vaak abstract en moeilijk te begrijpen. Het actief verwerken van instructies (lees: verwerken van informatie) houdt altijd in dat relevante visuele en verbale informatie geselecteerd moet worden. We kunnen ons voorstellen dat voor bepaalde deelnemers alleen het woord en het beeld van een 'stilleven' te weinig associaties oproept om er een te schilderen.

Stel dat we iemand willen uitleggen dat we een stilleven gaan maken. We kunnen de zin 'Ik maak een stilleven' beschouwen als een groep van vier woorden die we samenvatten door een plaatje van een stilleven te gebruiken (we kiezen dan voor een bepaald abstractieniveau). Het is ook mogelijk om deelnemers meer informatie op te laten nemen door

de informatie op te delen in kleinere betekenisvolle stukken, de zogenaamde ‘chunks’ (Boekaerts & Simons, 1995). Dan gebruiken we bijvoorbeeld een foto van een stilleven, een foto van een deelnemer die een stilleven aan het schilderen is en foto’s van de te schilderen objecten. We verminderen hiermee abstracties en de deelnemer creëert eigen verbeeldingskracht. We dienen ervoor te zorgen dat de deelnemer zich een totaalbeeld kan vormen met de foto’s, dus de foto’s worden niet in ‘deelinstructies’ aangeboden. (Een deelinstructie is bijvoorbeeld: ‘Schilder eerst maar de appel en dan de melkkan.’) Het ontrafelen van de abstracties naar concrete beelden in betekenisvolle onderdelen kan een bruikbare werkwijze zijn voor mensen met een beperking en orde brengen in hun verbeelding. We noemen dit chuncken (Boekaerts & Simons, 1995). Bij velen die hier baat bij hebben, past doorgaans ook de instructieve leervorm. De kans is groot dat het schilderen van een tweede stilleven met de opgedane ervaring en kunde al meer op eigen initiatief kan gebeuren.

Deelnemers met beperkingen kunnen veel baat hebben bij visuele informatie (visuals).

We merken op dat de ene leervorm niet beter of slechter is dan de andere. Het leervermogen van de deelnemer bepaalt in feite of er een instructieve of actieve leervorm moet worden toegepast. Natuurlijk kan er ook een combinatie worden gebruikt. Het is dan van belang juist in te schatten op welk moment er moet worden gewisseld tussen het geven van instructie en het zelf actief laten nadenken en uitvinden.

Instructief leren kan prima gecombineerd worden met het geven van visuele en verbale informatie. Deelnemers met beperkingen kunnen veel baat hebben bij visuele informatie (visuals). Beelden dienen dan als instructies waaraan de deelnemer actie kan ontleen, structuur ervaart, gevoel beleeft, associaties maakt en zijn eigen creatieproces aangaat. Bijvoorbeeld: de deelnemer ziet op de foto hoe je met je vlakke hand op de trommel slaat en doet dit na. Een aardige oefening voor de kunst-

begeleider is met de deelnemer een stukje van de instructie uit te lichten en samen te zoeken naar logische, bijpassende foto’s en plaatjes. Wat betreft het coachen van deze leervorm zal het veelal gaan om situaties waarin de deelnemer geen of weinig verband legt tussen verworven kennis/inzicht, vaardigheden en houding: ‘Wat weet ik, wat ervaar ik, wat doe ik en hoe doe ik?’ Bij instructief leren wordt de opdracht niet zelfstandig uitgevoerd: permanente coaching maakt onderdeel uit van de leerondersteuning.

Bij instructief leren neemt de deelnemer aan wat de kunstbegeleider hem aangeeft en voordoet. De rol van de kunstbegeleider is sturend en instructief. We bieden de activiteit aan vanuit een instructieve houding, waarbij de kunstbegeleider bepaalt wat hij belangrijk vindt dat de deelnemer doet en wat hij leert (en niet leert). De kunstbegeleider maakt de omgeving voorspelbaar en zorgt dat de activiteit logisch en ordelijk wordt aangeboden. Ook wordt voorkomen dat de deelnemer fouten maakt. Een belangrijk besef is dat de kunstbegeleider bij instructief leren zijn normen en waarden hanteert en het resultaat toetst aan zijn normen en waarden.

Een voorbeeld daarvan is: ‘Een lucht schilder je altijd blauw of grijs. Een groene lucht bestaat nu eenmaal niet’. Als we dit zo lezen, weten we tegelijkertijd dat in de kunst juist de verbeeldingskracht zo van belang is. Een van de belangrijkste competenties van de kunstbegeleider is dan ook het aangaan van de dialoog met de deelnemer. De dialoog is gericht op het onderzoeken of de deelnemer het begrijpt en zich kan vinden in de instructies of dat hij liever iets anders wil. In de dialoog gaat het om vragen stellen aan elkaar en doorvragen (betekenisgeving). Maar we weten ook dat er deelnemers zijn die dit dialoogproces door hun beperking niet kunnen aangaan en er zit voor de kunstbegeleider niets anders op dan vooraf een heldere instructie te geven die direct kan worden opgevolgd.

Instructief leren kent een aantal sleutelbegrippen die de kunstbegeleider makkelijk kan herkennen en toepassen in de artistieke praktijk:

De kunstbegeleider:

- *stuurt en instrueert;*
- *laat abstracties weg waar nodig;*
- *maakt leerstof, taken en context voorspelbaar, logisch en ordelijk;*
- *zegt tegen de ander wat hij moet doen;*
- *gaat uit van eigen normen en waarden;*
- *toetst het (leer)resultaat aan eigen normen en waarden;*
- *gaat de dialoog aan, stelt vragen en vraagt door;*
- *weegt af of hij gesloten of open vragen stelt;*
- *draagt eigen kennis over.*

Actief leren betekent niet dat je iemand onderdompelt in allerlei mogelijkheden en in verwarring boven laat komen.

Een van de belangrijke punten bij instructief leren is ‘uitgaan van eigen normen en waarden (van de kunstbegeleider). We geven een voorbeeld van ‘normen’ bij instructief leren: je zegt tegen de deelnemer dat een appel altijd rond is en daarom moet een ronde appel geschilderd worden. Het gaat steeds om concrete richtlijnen die jij geeft over hoe jij er over denkt. Als het gaat om eigen waarden kan het gaan om ‘Ik vind dat in alle stillevens een appel geschilderd zou moeten worden, dat vind ik zo mooi!’ Jouw waarden zijn dan opvattingen die jij als nastrevenswaardig beschouwd.

Bij actief leren gaat het voor de deelnemer om ‘zelfstandig leren leren’. Dit betekent dat de deelnemer weet wat hij leert en hoe hij leert. De deelnemer spreekt zijn eigen talenten aan. De deelnemer werkt al doende aan competentieontwikkeling waarmee hij zich nog beter toerust voor het maken van kunst. Gaandeweg wordt steeds duidelijker hoe hij het beste leert. Actief leren betekent niet dat je iemand onderdompelt in allerlei mogelijkheden en in verwarring boven laat komen. Het veronderstelt bewuste leerondersteuning, waarbij het zelf denken en doen van de deelnemer voorop staat.

Bij een nieuw werk is het van belang dat de kunstbegeleider zicht krijgt op de aanwezige voorkennis van de deelnemer. Immers, als de deelnemer al weet hoe het een en ander in zijn werk gaat is daar geen hulp (instructie) bij nodig. Om de voorkennis te achterhalen, is een coachende werkstijl gewenst, waarin de dialoog van nut is en open vragen (‘Hoe? Wat? Vertel eens?’) in plaats van gesloten vragen (ja of nee) worden gesteld. De deelnemer wordt uitgenodigd te vertellen over eerdere ervaringen (narratief werken). Op zoek gaan naar voorkennis hoort bij het effectief ondersteunen van een leerproces, of het nu instructief of actief leren betreft. Een deelnemer heeft bijvoorbeeld met brons gewerkt, maar is vanwege zijn ziekte eerst weer gestart met gips en wil later weer gaan werken met brons. Op zoek naar voorkennis wordt de deelnemer uitgenodigd te vertellen over wat hij destijds heeft (mee)gemaakt, hoe hij het materiaal gebruikte en hoe hij daarmee aan de slag ging (Kooijman & Sanders, 2010). De deelnemer kan zo beslissen welke voorkennis van nut kan zijn bij de nieuwe opdracht.

Een belangrijk besef is dat ieder mens beschikt over voorkennis, opgedaan tijdens eerdere ervaringen. Soms is de voorkennis lange tijd niet gebruikt en op de achtergrond geraakt. Of is bepaalde voorkennis door ziekte of handicap niet meer aanwezig of tijdelijk niet voorhanden, maar kan later weer als parate kennis terugkomen. Het vaststellen van de voorkennis is het op waarde schatten van de beginsituatie bij de start van een nieuw werk. Het is een belangrijk moment om het leerproces in te richten, omdat het informatie geeft over wat de deelnemer wel en niet kan en welke ondersteuning gewenst is.

Actief leren kent een aantal sleutelbegrippen die de kunstbegeleider makkelijk kan herkennen en toepassen in de artistieke praktijk.

De kunstbegeleider ondersteunt de deelnemer bij:

- *het onderzoeken van voorkennis;*
- *het ervaren van tijd en ruimte om denken, overwegen en experimenteren;*
- *het formuleren van de juiste ondersteuningsvraag: ‘Gaat het om aanvulling of invulling?’;*

- het actief opdoen van ervaringen (scheppen van een krachtige leeromgeving);
- het actief aan de slag met de opdracht en leerstof in plaats van passief;
- het begrijpen, integreren en toepassen van instructies; het terugblikken (feedback) en vooruitkijken (feedforward) vanuit een coachende aanpak waarbij de deelnemer groei en ontwikkeling ervaart (de deelnemer ervaart zijn eigen kracht).

Het coachen van actief leren kent verschillende varianten die in de artistieke praktijk goed zijn uit te voeren en leiden tot groei en ontplooiing van de deelnemer:

Coaching op deelaspecten als onderdeel van de leerondersteuning.

Dit wordt toegepast als de deelnemer in geringe mate verband legt tussen kennis/inzicht, vaardigheden en houding. De opdracht wordt gedeeltelijk zelfstandig uitgevoerd.

Coaching vindt vooral vooraf en achteraf plaats. De deelnemer legt in beperkte mate verband tussen kennis/inzicht, vaardigheden en houding. Hij werkt zelfstandig met van tevoren afgesproken leertaken.

Coaching vindt vooral achteraf op reflectieniveau plaats. De deelnemer legt in hoge mate verband tussen kennis/inzicht, vaardigheden en houding. Hij werkt zelfstandig volgens de afgesproken leertaak.

Coaching vindt vooral plaats door het toevoegen van nieuwe acties en leertaken en het verbreden van de leertaken. De deelnemer legt uit eigen beweging verband tussen kennis/inzicht, vaardigheden en houding. Hij werkt zelfstandig aan leertaken.

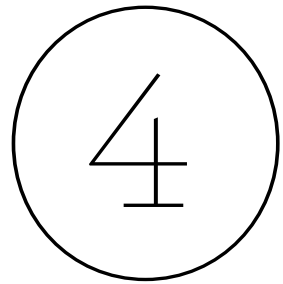
Actief leren is ervaren leren, wat voor de kunstbegeleider betekent dat hij krachtige leefomgevingen moet faciliteren, waarin de deelnemer ook daadwerkelijk ervaringen kan opdoen. De kunstbegeleider overtuigt de deelnemer niet van zijn plan, maar laat de deelnemer eerst zelf een plan maken (stimuleert zelfverantwoordelijkheid). De kunstbegeleider zet instructie in waar nodig, maar altijd zo dat persoonlijke autonomie

wordt bekrachtigd. De deelnemer laat zich min of meer ook verrassen door het effect van zijn eigen beslissing en genomen verantwoordelijkheid.

In de artistieke praktijk zullen instructief leren en actief leren afwisselend worden gebruikt. Het is de kunst van de kunstbegeleider om juist in te schatten waar moet worden aangevuld en wanneer wel of niet moet worden overgenomen. Het is gemakkelijk na te gaan hoe jij als kunstbegeleider invult of aanvult. Ben jij iemand die snel met oplossingen komt, gesloten vragen stelt, snel iets regelt voor de ander of als eerste het woord neemt? Dan is de kans groot dat je bij actief leren nog wat te leren hebt. Wellicht heb je een hoge dienstbaarheid en ben je goed in het geven van instructies, ook als deze niet gewenst zijn. Het tegen het licht houden van jouw dienstbaarheid, ofwel de mate waarin je dienstbaar bent, kan je inzicht geven in je eigen gedrag (ben je iemand die gemakkelijk invult voor de ander, of pas aanvult indien nodig?) Deze zoektocht kan je opleveren dat je je eigen gedrag beïnvloedt. In die gedragsverandering schuilt de kans voor de deelnemer om zijn competenties te ontwikkelen. Instructief en actief leren correct toepassen is dus niet alleen een leervorm, maar ook een visie op emancipatie van mensen met beperkingen. In de visie en aanpak van Kunst Inclusief beschouwen we het vormgeven van het creatieproces van de deelnemer als een voorwaarde om tot kunstparticipatie te komen. In het persoonlijke creatieproces kunnen ervaringen van deelnemers bekijken en kunnen verlangens en emoties van deelnemers weer tot uiting worden gebracht in nieuwe kunstwerken (Hicks, 2006).

Ook voor mensen met beperkingen geldt dat wat zij in hun gedachten creëren tot uitdrukking kan komen... Soms hebben zij daar wat hulp bij nodig.

‘Het gaat over de jacht en het wachten.’

MARTHA VAN BIENE, TOINETTE LOEFFEN
EN PAOLA DE BRUIJN

In de coulissen

Ondersteunen vanuit actorperspectief bij kunstzinnige ontwikkeling en participatie

4.1 – Context

In het eerste hoofdstuk is beschreven hoe deelnemers met speciale wensen de hoofdrol hebben in dit project. De verhalen van de deelnemers zijn centraal gesteld. De kunstbegeleider staat als het ware klaar in de coulissen om de deelnemer te ondersteunen en aan te reiken wat hij nodig heeft om zijn kunstontwikkelings- en participatiemogelijkheden te vergroten. Dit kan een bemoedigend woord zijn, een bepaalde techniek, inspiratie of een kunstzinnige opdracht in een uitdagende omgeving.

In het derde hoofdstuk brachten we de drie ontwikkelwerkplaatsen en hun doelen en procesresultaten in beeld. Hoewel iedereen zal onderkennen dat inclusieve kunsteducatie van belang is, blijkt het nog niet zo eenvoudig om dat ook daadwerkelijk te realiseren. Daarom in dit hoofdstuk een vervolg met daarin kort de conclusies van de praktijkstudies en instrumentele handreikingen voor kunstbegeleiders en opleidingen. Met deze nieuwe en aanvullende visies op kunstbegeleiding hopen we dat kunstbegeleiders hun kennis en kunde in de kunsteducatie kunnen verbreden (Macionis e.a., 2010).

In dit hoofdstuk gaan we allereerst in op de theoretische onderbouwing van de praktijkstudies met specifieke aandacht voor het actorperspectief (2). In paragraaf 3 gaan we in op het dialogisch werken, wat binnen Kunst

Inclusief zo'n centrale plek in heeft genomen. We plaatsen het dialogisch werken in de context van 'sociale competentie' en 'non-verbale sensibiteit'. Vervolgens gaan we in op de leerinstrumenten (3.1), 'het nieuwe leren' (3.2), de leeromgeving (3.3) en de competente kunstbegeleider (3.4). In paragraaf 4 komen de praktijkstudies kort aan bod en in paragraaf 5 lichten we toe hoe de wensen en bijdragen van kunstbegeleiders zijn geconcretiseerd in een DVD (5.1) en een dialoogspeel (5.2). Tevens zijn daar handvatten te vinden om een dialoog te voeren met de cursist (5.3) en tijdens een dialoog te leren improviseren (5.4) en hebben we ideeën ontwikkeld voor veranderingen binnen het kunstvak- en sociaal agogisch onderwijs, gevolgd door een slotwoord in paragraaf 6.

4.2 – Theoretische onderbouwing

Een inclusieve samenleving vraagt om 'nieuwe' kunstbegeleiders. Van Houten (2004) geeft aan dat het voor de nieuwe kunstbegeleider belangrijk is om vanuit een breed kader te denken. Het gaat hierbij om de ervaren kwaliteit van leven van de deelnemer en de daarbij in het geding zijnde waarden en normen van de deelnemer. Deze zijn direct verbonden met de individuele bestaansethiek van de deelnemer. Voor kunstbegeleiders betekent dat volgens Van Houten (2004) een omdraaiing van het perspectief. Hij introduceert de term 'biografische diagnose', waarbij het volgens hem niet gaat

om een deelaspect van de beperking maar om hoe daarmee wordt omgegaan. Hierbij is het zelfbeschikingsrecht volgens hem van groot belang. De deelnemer met een verstandelijke of psychiatrische beperking beschikt over het recht zelf te beslissen hoe hij of zij zich kunstzinnig verder wil ontwikkelen en wil participeren.

Mensen met een beperking krijgen als minderheidsgroep vaak een toeschouwerrol.

In de actorenbenadering (Krogt, 1995) worden juist de uiteenlopende opvattingen en belangen van de mens centraal gesteld. De achterliggende gedachte is dat mensen zich niet als mechanische wezens gedragen, maar als reflectieve actoren (Krogt, 1995). Dr. Lucy Kortram multicultureel expert en adviseur (2004) beschrijft dat je een actorrol hebt als je de situatie definieert, je oordelend opstelt en aangeeft welke grenzen je in het maatschappelijk verkeer stelt (Kortram, 2004). Ook als je jouw visie op de wereld geeft en je laat zien hoe jij je aan de wereld presenteert, neem je volgens Kortram een actorrol aan. Ze spreekt van roltoewijzing als van groepen wordt verwacht dat zij zich aanpassen aan de meerderheid. Mensen met een beperking krijgen als minderheidsgroep vaak een toeschouwerrol.

De mens heeft verbale vaardigheden en (zelf)vertrouwen nodig om zich in deze snelle en moderne samenleving oordelend op te kunnen stellen. Zo vraagt ook het kunnen stellen van grenzen in het maatschappelijk verkeer dat je op een bepaalde manier aanwezig moet durven en kunnen zijn. ‘Kunnen functioneren in de samenleving’ betekent vooral dat je alle indrukken kunt managen en dat je je kunt handhaven door je te ‘positioneren’. En ‘je kunnen handhaven’ betekent kunnen reflecteren. Juist mensen met beperkingen hebben niet altijd het vermogen om die reflectieve actor te zijn en ook het zichzelf present stellen en/of positioneren kan

lastig zijn door dingen die ze in het verleden hebben meegemaakt of ervaren, of gewoon doordat ze bijvoorbeeld minder verbaal vaardig zijn. Daarom hebben zij ondersteuning nodig om daarin te leren en sterker te worden (naar gelang de mogelijkheden). Aan de ene kant kan het gebrek aan reflectieve, verbale of presentatievaardigheden een beperking zijn, aan de andere kant hebben kunstbegeleiders of medecursisten de neiging om voor mensen met beperkingen te denken en te doen (ze vullen in plaats van aan). Dit mechanisme zijn wij in de praktijkstudies veelvuldig tegengekomen. Daarbij komt dat mensen in elke samenleving bij het vorm geven aan hun bestaan gebruik maken van het idee van status: de sociale positie die het individu inneemt (Macionis, Peper & Van der Leun, 2010). Deze status maakt deel uit van onze sociale identiteit en bepaalt de relatie met anderen, dat geldt ook voor mensen met beperkingen.

Voor het merendeel van de mensen heeft de baan een masterstatus. Werk (hebben) zegt iets over achtergrond, opleiding en inkomen. Deelnemers geven aan te ervaren dat het hebben van een (WAO-)uitkering en alles dat ze hebben meegemaakt ten gevolge van hun ziekte of beperking een negatieve masterstatus geeft. Het is belangrijk dat zij, waar wenselijk, ondersteuning krijgen bij het opnieuw definiëren van: ‘Wie ben ik, wat kan ik en wat doe ik?’ Dit lijkt eenvoudig op te lossen door de focus niet alleen op de handicap of beperking te richten, maar ook op andere identiteitsaspecten: op de persoon met zijn eigenheid. Wij hebben ervoor gekozen dit mechanisme niet verder te problematiseren, maar het in een perspectief te plaatsen, waarmee we de kans krijgen handvatten te bieden die de deelnemer en kunstbegeleider tot ander gedrag uitnodigen. Wij zijn daarbij uitgegaan van de volgende benadering:

Actoren zijn in onze praktijkstudies alle mensen die actief bijdragen aan het perspectief van kunstontwikkeling van mensen met beperkingen. Die actoren zijn in dit project de mensen met beperkingen zelf, de kunstbegeleiders, de belangenbehartigers en de organisaties die in netwerken samenwerken aan kunsteducatie.

4.3 – Dialogisch werken vereist sociale competentie en non-verbale sensibiliteit

Competenties stellen je in staat om wat je als resultaat voor ogen hebt, ook op een goede manier voor elkaar krijgt (De Jonge, 2006). Voor elk beroep zijn bepaalde competenties vereist. Een competentie is persoonsgebonden en beroepsgebonden en bestaat uit kennis/inzicht, vaardigheden en houding/gedrag in de context van een praktijk. Een persoon kan veel kennis hebben, maar als deze de nodige vaardigheden mist, zal het resultaat (de kwaliteit) minder zijn. Andersom kan de persoon onhandig zijn, maar met een respectvolle basishouding en bejegening in contact met een deelnemer zijn competenties ontwikkelen (Loeffen & Tichelaar, 2009).

Emoties en gevoelens zijn belangrijke dimensies bij actorschap en in het dagelijks leven.

Actorschap en competenties gaan niet alleen over verbaal kunnen positioneren. Vaak denken we dat een communicatieproces alleen verbaal verloopt. Maar de essentie van een welsprekende, gepassioneerde, bezielde communicatie omvat gezichtsexpressies, gebaren, lichaamspositie, beweging en nabijheid. Bij welsprekende, bezielde communicatie kan het gaan om stemoverdracht en het kunnen uitzenden van affectieve elementen, die de verbale boodschappen aanmoedigen, subtiel uitbreiden of veranderen. Het succes van sociale interactie heeft te maken met bovenstaande aspecten van communicatie (Friedman, Prince, Riggio, & DiMaetto, 1980). Bij actorschap kun je je positioneren, de situatie definiëren, je oordelend opstellen en aangeven welke grenzen je in het maatschappelijk verkeer stelt. We zien mensen actor worden als ze emotioneel betrokken raken en lachen, harder of zachter gaan pra-

ten, enthousiast of boos worden. Emoties en gevoelens zijn belangrijke dimensies bij actorschap en in het dagelijks leven. In het essay 'De kunst van verhalen' in dit boek kun je lezen over het onderzoek van Paul Ekman naar gevoelens die mensen ervaren. Uit zijn onderzoek blijkt dat emoties krachten zijn die ons in staat stellen ons individualisme te overwinnen en ons met anderen te verbinden (Macionis, Peper & Van der Leun, 2010).

Special Arts, Kunstfactor en Cultuurnetwerk hebben in de stuurgroep van zestien februari 2010 een begrippenkader vastgesteld. Ze hebben een onderscheid gemaakt tussen creatieve personen en creatieve producten. Er is geen aandacht voor de creatieve processen. De bij creatieve en kunstzinnige activiteiten opgedane ervaringen en kwaliteiten krijgen pas betekenis voor de deelnemer in communicatie met zijn fysieke en sociale omgeving. Of iemand zich kunstzinnig en creatief kan ontwikkelen is afhankelijk van sociale voorwaarden die gecreëerd worden: voorwaarden die het kunstzinnige en creatieve ontwikkelproces op gang brengen, zoals je veilig voelen in een groep, het gevoel hebben dat je jezelf en anders mag zijn en een ondersteunende docent die ruimte biedt om te experimenteren en ontdekken.

Volgens Mihaly Csikszentmihalyi (1999), hoogleraar psychologie aan de Universiteit van Chicago een vernieuwend onderzoeker van de menselijke motivatie, zijn een intrinsieke motivatie voor de activiteit en het kunnen aangaan van een optimale uitdaging waarbij de gestelde eisen in overeenstemming zijn met de vaardigheden van de persoon, voorwaarden voor creativiteit (Csikszentmihalyi, 1999). Te hoge, maar ook te lage eisen kunnen angst, stress, verveling of verstrooide aandacht geven. Een fysieke of sociale omgeving kan verstorend of juist ondersteunend werken. Het onderzoek van Hans Gerhard Klinzing (2007) laat zien dat succes of falen in veel interactionele situaties afhangt van de mogelijkheden van de kunstbegeleider om accuraat te kunnen decoderen wat er gecommuniceerd wordt. Voor het herkennen van de hoge of te lage eisen bij mensen met speciale wensen zijn non-

verbaal sensibele kunstbegeleiders nodig die ook begrip kunnen tonen voor de ander door de betekenis van gedachten, intenties en affecties met passende expressies te tonen.

Knap en Hall (2002) beschrijven dat bekwaamheid in non-verbale communicatie als een fundamenteel onderdeel van de sociale competentie wordt gezien. Studies hebben laten zien dat mensen die meer expressief en/of charismatisch waren, werden opgemerkt als innemender in het ontmoeten van nieuwe mensen. Zij waren in staat het humeur van anderen te beïnvloeden, konden beter aansluiten, waren extroverter, hadden een groter gevoel van eigenwaarde en ze zoeken de oorzaken van wat hen overkomt eerder bij zichzelf. Deze non-verbale expressiviteit en overtuigende psychosociale en persoonlijkheidsdimensies blijken van sociaal en interactieel belang bij beroepen die verwickeld zijn in intensieve, menselijke interactie gericht op het ontwikkelen van mensen (Riggio & Friedman, 1986).

Bij dialogisch werken, waarin mensen op elkaar gericht zijn, ontwikkelen we sociale competenties en non-verbale sensibele op een ongedwongen manier.

4.4 – Leerinstrumenten

In de ontwikkelwerkplaatsen zijn de leerinstrumenten zo ontworpen dat deze zowel voor de deelnemer als de kunstbegeleider een hefboom zijn om het zelfstandig leren een kans te geven. Zelfstandig leren is actief leren. Actief leren is voor veel mensen met een beperking het vervolg op instructief leren (leren op basis van instructies). Het ondersteunen van de deelnemer bij het gebruik van leerinstrumenten is gericht op wederkerig leren, waarbij de kunstbegeleider zijn competenties inzet vanuit de kunstontwikkelingsvraag van de deelnemer. De leerinstrumenten nodigen uit tot samenwerkend leren (coöperatief leren): dat wil zeggen dat deelnemers elkaar vragen stellen, samen met een leertaak aan de slag gaan, elkaar uitleg geven en elkaars zwakke kanten aanvullen.

Er is onderzocht welke competenties kunstbegeleiders nodig hebben om leerondersteuning te bieden, hoe die aangeleerd kunnen worden en wat de consequenties zijn voor de deelnemers en kunstbegeleiders. Bepalend voor het leerproces van de deelnemer is of de kunstbegeleider de deelnemer in de gelegenheid stelt zelf keuzes te maken. In theorie zijn de meeste mensen het ermee mee eens dat de kans krijgen om zelf belangrijke dingen in het werk te bepalen, mensen gelukkig maakt. In praktijk blijkt dat deelnemers toch veel uit handen wordt genomen en dat is zonde: alles wat we de deelnemer uit handen nemen, is voor hem verloren competentie.

Kunstbegeleiders onderzochten in dialoog, hoe deelnemers zelf richting kunnen geven aan hun werk, ambities en creativiteit. In de praktijk stuiten mensen met speciale wensen vaak op praktische, inhoudelijke en organisatorische belemmeringen: een te voorspelbare omgeving waar niets te kiezen valt, geen ondersteuning bij het keuzeprocess, veel invullen in plaats van aanvullen door de ondersteuners (het denkvermogen wordt niet geactiveerd, omdat de ander het overneemt), et cetera.

Tijdens het tweejarig onderzoek van Kunst Inclusief is bij het creëren van groeimogelijkheden en kunstzinnige talentontwikkeling van deelnemers met speciale wensen het leerinstrument dialogisch werken verder onderzocht en ontwikkeld. Dit biedt mensen met speciale wensen meer mogelijkheden om te groeien en ontwikkelen.

Als een deelnemer op het atelier geleerd heeft vragen te stellen, dan is het zeer waarschijnlijk dat hij ook een vraag aan de bakker stelt.

4.5 – Het nieuwe leren

Kunst Inclusief sluit met haar bevindingen en uitkomsten aan bij ‘het nieuwe leren’ (Blok, Oostdam, Peetsma, 2006). Wij karakteriseren het nieuwe leren met de volgende steekwoorden: deelnemergegericht, inspelen op individuele capaciteiten en belangstelling, deelnemers werken actief aan de (re)constructie van kennis, leren is gekoppeld aan betekenisvolle contexten, deelnemers leren samen met en ook van andere deelnemers, ze kunnen zelf kiezen en dragen derhalve ook een zekere verantwoordelijkheid voor het eigen leren. Het nieuwe leren biedt aanknopingspunten om het leren van mensen met beperkingen beter te kunnen ondersteunen. ‘Leren is gekoppeld aan betekenisvolle contexten’ betekent dat we in het leerproces aandacht schenken aan datgene wat de deelnemer leert, waar mogelijk, ook kan gebruiken in andere dagelijkse situaties. Dit is van belang omdat mensen met een beperking minder (ondersteunde) leersituaties op een dag meemaken en er bij gebaat zijn dat het geleerde in andere situaties direct kan worden toegepast. Als een deelnemer op het atelier geleerd heeft vragen te stellen, dan is het zeer waarschijnlijk dat hij ook een vraag aan de bakker stelt. Hiermee wordt de persoon in de gelegenheid gesteld binnen kortere tijd meer te leren, hetgeen zijn zelfstandigheid ten goede komt.

Hiermee zien we dat de rol van de kunstbegeleider verschuift – naar gelang de situatie – richting procesbegeleider of facilitator.

Het werken met uitgangspunten van het nieuwe leren en deze met de deelnemer omzetten naar praktische leer- en werkdoelen maakt het mogelijk dat kunstbegeleiders werkenderwijs tot vernieuwende leeraanpakken komen die bijdragen aan competentie-ontwikkeling van de deelnemer en de kunstbegeleiders zelf. De Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) is een organisatie die landelijk en internationaal een bijdrage levert aan verandering en vernieuwing in het onderwijs (www.slo.nl). De stichting ontwikkelde de ‘Kunst- en cultuurschijf’, met daarin de kerndoelen beleven, produceren, verslagleggen, presenteren en reflecteren, die richting kunnen geven aan een leeropgave. Wij hebben de afgelopen twee jaar gebruik gemaakt van soortgelijke kernconcepten, zoals inspiratie, keuzevrijheid, creativiteit, en identiteit en diversiteit. Deze begrippen kunnen steeds richtinggevend zijn voor het handelen van de deelnemer en de kunstbegeleider. Ze kunnen ook van dienst zijn bij professionalisering en innovatieve beleidsontwikkeling binnen de (zorg)ateliers en centra voor de kunsten.

4.6 — Leeromgeving

De omgeving waarin de deelnemer en de kunstbegeleider zich bevinden bepaalt mede wat en hoe er geleerd wordt en welke competenties de deelnemer en de kunstbegeleider inzetten. Jorissen en Hesselink (1999) beschrijven dat een ‘handicap’ te maken heeft met de sociale context: het is een nadelige positie die de normale rolvervulling van de betrokkene verhindert. Met andere woorden: mensen met beperkingen raken gehandicapt doordat kunstcursussen, financieel, fysiek, sociaal of psychologisch voor hen niet toegankelijk zijn. Of een deelnemer zich kunstzinnig en creatief kan ontwikkelen is afhankelijk van de voorwaarden die gecreëerd worden in ‘het veld’ om het kunstzinnige en creatieve ontwikkelproces op gang te brengen. Als iemand bijvoorbeeld moeite heeft met planmatig handelen en de kunstbegeleider zorgt ervoor dat de omgeving van de deelnemer zo georganiseerd is dat hij daar geen last meer van heeft, dan zal de deelnemer geen of minder handicap ervaren. Hij kan dan ‘gewoon’ meedoen.

Kunstbegeleiders werken graag intuïtief. Toch kan een eenvoudig handelings- of leerplan richting geven aan het leerproces van de deelnemer en het coachingsproces van de kunstbegeleider. Een goede start in de vorm van een kennismaking met de deelnemer en/of belangenbehartigers kan veel bijdragen aan een goede aansluiting bij de vaardigheden, het bieden van voldoende uitdagingen en het creëren van helderheid over de ondersteuningsbehoefte en bevindingen kunnen vervolgens worden vertaald naar een leer- of ontwikkelingsplan.

Uit onze praktijkstudies blijkt dat kunstbegeleiders en deelnemers gedetailleerde randvoorwaarden kunnen aangeven om het werken met mensen met beperkingen tot een succes te maken. Zo hebben deelnemers op de werkplek behoefte aan een prettige sfeer en een veilige ruimte voor eigen keuzes. Om zich te kunnen ontwikkelen vinden deelnemers het van belang dat ze zichzelf en ‘anders’ kunnen zijn, maar dat er binnen de werkplek

een focus ligt op de overeenkomsten tussen de cursisten. Ontwikkelen en meedoen gaat makkelijker als de kunstbegeleider sympathiek en toegankelijk is en indien nodig kan ondersteunen bij het ontwikkelen van technische vaardigheden, maar ook hechten zij veel waarde aan interesse van de kunstdocent in de vaardigheden die de deelnemer al beheerst. (Zie hoofdstuk 2 voor een uitgebreide bespreking van de randvoorwaarden.)

4.7 — De competente kunstbegeleider

Binnen Kunst Inclusief spreken we steeds van kunstbegeleider, om te voorkomen dat we voortdurend in het gesprek over functiebenamingen terecht komen. Vanzelfsprekend zijn we ons ervan bewust dat bepaalde keuzes van benamingen ook bijvoorbeeld visies en een bepaalde professionele bekwaamheid inhouden. Zo gaan Kunstfactor, Cultuurnetwerk en Special Arts uit van de benaming ‘kunstdocent’. Dat is een professional met een kunstvakopleiding en de kwalificatie van kunstdocent. Het is wellicht wenselijk om aparte kwaliteitscriteria te benoemen die een kunstenaar of kunstdocent moet hebben om mensen met een beperking te begeleiden en ondersteunen. Zowel uit het vooronderzoek als uit het onderzoek in de ontwikkelwerkplaatsen bleek dat creatief of kunstzinnig therapeuten (die soms ook een opleiding als kunstdocent hebben gedaan of als kunstdocent op een centrum voor de kunsten didactisch werken in plaats van therapeutisch) expertise, kwaliteiten en competenties hebben, die door deelnemers en andere kunstbegeleiders gewaardeerd worden in het werken met mensen met speciale wensen. We mogen ons verheugen op het gegeven dat er al zo veel expertise en vakbekwaamheid is ontwikkeld. Het project Kunst Inclusief was in de gelegenheid deze bestaande kennis en kunde te expliciteren en te verbinden met nieuwe inzichten, visies en competenties. De instrumentenset (verhalenbundel, dialoogspel en DVD) is als het ware de neerslag van de impliciete en expliciete kennis en kunde van kunstbegeleiders.

Om die reden spreken we graag van de ‘competente kunstbegeleider’. Met de competente kunstbegeleider bedoelen wij de bekwame kunstbegeleider die de vereiste competenties bezit (kennis, vaardigheden en gedrag) en weet hoe hij nieuwe competenties verwerft. Bij competentie-ontwikkeling is het verwerven van nieuwe competenties van groot belang. Dit laatste betekent namelijk dat als de kunstbegeleider ervaart dat hij de deelnemer niet verder kan helpen, hij reflecteert op de situatie en samen met de deelnemer bespreekt wat de mogelijkheden zijn, een collega raadpleegt of zich op een andere manier verdiept in het verwerven van de vereiste kennis en kunde. Kunstbegeleiders die steeds vanuit hun routine (referentiekader) handelen, vergroten geen kennis en kunde. De kunstbegeleider biedt dan steeds dezelfde soort hulp, wat feitelijk niet hoort te kunnen, omdat er steeds nieuwe situaties zijn met nieuwe ondersteuningsvragen. Als de kunstbegeleider de juiste competenties inzet en niet vanuit zijn dagelijkse routine handelt, vordert de competentie-ontwikkeling van de deelnemer, zo blijkt ook uit het onderzoek ‘Wederkerig leren’ (Van Biene, 2005).

Om de competenties te onderhouden is het wenselijk steeds opnieuw bereidheid te tonen om de deelnemer te horen, te observeren en hem te ondersteunen, inspireren en uitdagen bij dat wat hij (nog) niet kan. Dit biedt de deelnemer de gelegenheid eerst zelf uit te vinden wat hij kan (ontdekkend leren), waarmee hij nieuwe ervaringskennis opdoet. Het stelt de kunstbegeleider in de gelegenheid te observeren welke voorkennis de deelnemer inzet en welke hulp nodig is. Zo kunnen kunstbegeleiders in dialoog met deelnemers en eventueel belangenbehartigers sociale competenties en non-verbale sensibiliteit ontwikkelen.

4.8 — De praktijkstudies

Kunst Inclusief deed drie verschillende praktijkstudies om te onderzoeken hoe mensen met een beperking volwaardig kunnen deelnemen aan de kunsten en welke veranderingen dat vraagt bij de professionals en de instellingen/centra die zich bezighouden met zorg en kunstbeoefening.

De eerste studie, getiteld ‘Kunst doceren inclusief’, vond plaats aan huis voor de kunsten de Lindenberg te Nijmegen. Hier werd onderzocht welke competenties kunstdocenten zouden moeten hebben bij het werken met mensen met een (verstandelijke) beperking. Ook werd ervaringskennis geïnventariseerd van kunstdocenten die reeds met mensen met een beperking werken. De praktijkstudie is uitgevoerd door Harriët Sparreboom (de Lindenberg) en Pauline Gesink (onderzoeker OWP Nijmegen) met begeleiding van Joos Meesters en Martha van Biene (HAN).

In de tweede praktijkstudie, getiteld ‘Kunst en verstandelijke beperking op het Koorenhuis,’ werd de expertise van professionals bij centrum voor kunst en cultuur het Koorenhuis Den Haag onderzocht. De studie is uitgevoerd door Deborah Kalmijn, Lotte de Rooi, Hanneke Poot en Linda Kompier van de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening aan Hogeschool Utrecht. Zij deden dit als afstudeeronderzoek onder begeleiding van Madelief Oosterink.

De derde praktijkstudie, getiteld ‘Getalenteerde mensen met speciale wensen’, is een onderzoeksrapport naar de ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen met betrekking tot ‘actorschap’, kunstzinnige ontwikkeling en participatie van deelnemers met een psychiatrische beperking. Het onderzoek is uitgevoerd door Toinette Loeffen als afstudeeronderzoek van de masteropleiding Social Work aan de Hogeschool Utrecht (Loeffen, 2010). De resultaten van bovenstaande studies zijn te downloaden via www.kunstinclusief.nl.

Ondersteunen vanuit actorperspectief bij kunstzinnige ontwikkeling en participatie

4.9 – Van conclusies naar instrumenten voor de professional

Om de opbrengsten van de praktijkstudies te operationaliseren en daarmee professionals concreet te kunnen ondersteunen, zijn deze verwerkt in de DVD ‘Leren van beelden’ (Sanders en Kooijman, 2010) en in het dialoogspeel ‘De jacht en het wachten...’ (Van Biene, De Bruijn en Loeffen, 2010). De resultaten zijn omgezet naar vragen, tips en inspiratiebronnen die tot de ontwikkeling van nieuwe competenties kunnen leiden. We volgen de benadering dat ‘actie’ leidt tot het opdoen van ervaring en kennis (leren door doen) (Dewey, 1993). Ondersteuning daarvan biedt de kunstbegeleider kans zijn competenties te ontwikkelen.

Zowel de verhalenbundel als de DVD als het dialoogspeel zijn ontwikkeld volgens het dialogisch werken. Het stellen van open vragen binnen deze werkmethode, leidt tot inzicht, wat verhelderend is voor de deelnemer en de kunstbegeleider. In de dialoog, ofwel vanuit de vraag die wordt gesteld – vooraf, tijdens of na het handelen – komen zowel deelnemer als kunstbegeleider tot nieuwe afwegingen. Bij dit afwegen (kiezen, associëren, twijfelen, verwonderen) gaat het er voor de kunstbegeleider om op welk moment, hoe en in welke mate hij het leer- en denkvermogen van de deelnemer aanspreekt. Het dialogisch werken met de competentiekaarten en de DVD en het lezen van de verhalenbundel kan als gunstig gevolg hebben dat de machtsverhoudingen tussen kunstbegeleider en deelnemer zich opheffen, doordat de deelnemer zelfstandigheid ervaart. De deelnemer wordt door deze meer coachende manier van denken en doen namelijk steeds in zijn kracht gezet. In samenwerking met anderen kan de deelnemer steeds meer gestalte geven aan zijn eigen mogelijkheden. Kortom: dialogisch werken is de kunst van het vragen stellen verstaan.

De verhalenbundel ‘Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen’

Door het lezen van de verhalenbundel kunnen kunstbegeleiders en beleidsmakers zich verdiepen in de verhalen van mensen met speciale wensen. In de bundel vertellen ze over hun ervaringen, visie en wensen met betrekking tot het ontwikkelen en meedoen met kunst. De verhalenbundel kan van nut zijn voor de professionele werkpraktijk om van gedachten te wisselen over visies en inzichten die de verhalenvertellers naar voren brengen. We kunnen ons afvragen of en hoe deze verhalen aansluiten bij onze professionele overtuigingen, meningen en opvattingen. Vanuit die bevindingen kunnen we onze dagelijkse routines loslaten, experimenteeruimte nemen en de deelnemer in de gelegenheid stellen zijn ‘eigen ding’ tot expressie te laten komen, zonder interventies van buitenaf.

De DVD ‘Leren van beelden’

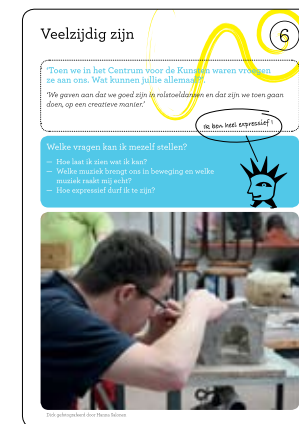
Zoals eerder gezegd, is alles wat de deelnemer uit handen wordt genomen verloren competentie. Dat is ook de achterliggende gedachte van de DVD ‘Leren van beelden’. Via beelden van een werkbespreking, waarin deelnemers en kunstbegeleiders op kunstwerken reflecteren, zien we hoe kunstbegeleiders cursisten in hun kracht kunnen zetten. Ook wordt het verschil tussen instructief en actief leren in beeld gebracht en zien we hoe chuncken in zijn werk gaat. Dit is het weghalen van abstracties, opdat deelnemers meer inzicht ervaren in wat ze doen (zie ook het essay ‘Leren kun je leren’ van Martha van Biene in dit boek).

Het dialoogspeel ‘De jacht en het wachten...’

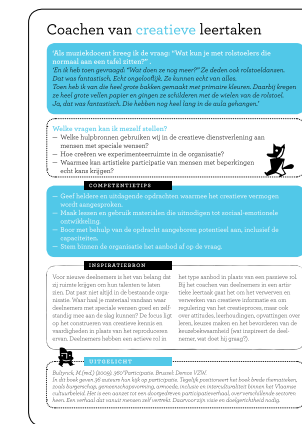
In het dialoogspeel ‘De jacht en het wachten...’ (Van Biene, De Bruijn & Loeffen, 2010) is gebruik gemaakt van authentieke uitspraken van deelnemers en kunstbegeleiders. Bij praktisch gebruik wordt de gebruiker echter direct in de gelegenheid gesteld om kennis en informatie op te doen, actie te ondernemen en het eigen doen en laten te beschouwen. Maar de kunstbegeleider zal vooral ook met de deelnemer aan de slag moeten gaan.

Ondersteunen vanuit actorperspectief bij kunstzinnige ontwikkeling en participatie

Dialogisch werken is een geschikte werkvorm om uw team (in intervisie of bilateraal overleg) in gesprek te laten gaan over de aangeboden visies, theorieën en dialoogvragen. De dialoogkaarten helpen u op weg om de deelnemer te coachen naar een meer zelfstandig denken en doen.

Dialogkaart, deelnemerskant

Dialogkaart, kunstbegeleiderskant

Zowel de verhalenbundel, als de DVD als het dialoogspeel zijn ontwikkeld volgens het dialogisch werken.

De dialoogkaarten**Competentie-ontwikkeling van deelnemers**

- 1 Kennismakingsles
- 2 Ervaar het maar...
- 3 Weten wat ik kan
- 4 'Mijn' artistieke plan
- 5 Gelijk zijn aan elkaar
- 6 Veelzijdig zijn
- 7 Laten zien en horen wie ik ben
- 8 Aanmoedigen doet goed
- 9 Mijn talent is mijn trots
- 10 Dat bepaal ik zelf wel!
- 11 Ik wil kunst maken
- 12 Samen leren
- 13 Niet invullen
- 14 De jacht en het wachten
- 15 De kunst van het wegwerken
- 16 Leren experimenteren
- 17 Het kan wel als...
- 18 Alledaags leren
- 19 Instructief leren
- 20 Actief leren
- 21 Sociaal leren
- 22 Samenwerken
- 23 Beleef de kunst van het nieuwe

Competentie-ontwikkeling van docenten/kunstbegeleiders

- Creatieve kennismaking
Introductieles in kunst, muziek en cultuur
Op zoek naar voorkennis
Leerwegondersteuning in de praktijk
Erbij horen
Coachen van creatieve leertaken
De vraag achter de vraag ontdekken
Complimenten geven doe je zo...
Talenten ontdekken
Geef de regie terug
Kunst maakt het verschil
Samenwerkend leren
Alleen maar aanvullen
Tijd en ruimte gunnen
Technieken aanleren en afleren
Experimenteren is leren
Het kan niet want...
Leren van alledaagse dingen
Normen en waarden doorgeven
Zelfstandig leren leren
Functioneel leren
Betekenisvol samenwerken
Nieuwe ontmoetingen ervaren

4.10 – Aanvullende theorie en praktijk voor de kunstpraktijk

Aanvullend op het dialoogspel bieden we enkele professionele handreikingen ter ondersteuning van het voeren van de dialoog. Daarvoor allereerst een korte uitleg over het verschil tussen dialoog en discussie: in een dialoog onderzoeken we de vraag achter de vraag (doorvragen); bij discussie gaat het over het inbrengen van de eigen overtuiging. Het voeren van de dialoog zien we dan ook als een competentie: een bekwaamheid om een goed gesprek te voeren. We vragen ons wel eens af: wat maakt dat we zo graag en zo gemakkelijk een discussie aangaan? Wat maakt dat we ons gelijk willen halen en onze mening willen opdringen waarbij de ander zich gaat verdedigen?

Daar zijn allerlei theorieën over, die we hier niet verder uitwerken. Wij verwijzen voor meer informatie naar het boek van Nancy Dixon 'Dialoog op het werk' (Dixon, 2000). Zij beschrijft onder andere hoe vaardigheid te ontwikkelen om gesprekken die het leren en de ontwikkeling van individuen en groepen in de weg staan, te herkennen en te corrigeren. Ook geeft zij samenvattingen van bekende theorieën over de aard en functie van dialoog (o.a. Argyris, Bohm, Johnson en Johnson, Mezirow, Freire).

Wel staat vast dat discussie vrijwel niet leidt tot kennisverbreding, omdat we bij onze standpunten blijven en er niets nieuws wordt toegevoegd. Juist daarom is de dialoog zo belangrijk. Hieronder zien we een eenvoudige benadering van het verschil tussen dialoog en discussie.

DIALOOG

- Tweegesprek
- De vraag achter de vraag onderzoeken
- Vragen en doorvragen
- Van de ander iets willen weten
- Aanvullen in plaats van invullen
- Nieuwe kennis opdoen
- De kwaliteit en kennis van je gesprekspartner wordt zichtbaar

DISCUSSIE

- 'Ja maar...'
- 'Ik vind dat...'
- Eigen mening opdringen
- Deponeren van je mening
- Gelijk willen hebben
- Vasthouden aan eigen visies (patroon) en bestaande kennis handhaven
- In de verdediging schieten, er komt geen kennis vrij

Het kan wel als...**Het kan niet want...**

De dialoog kenmerkt zich door het stellen van open vragen in plaats van gesloten vragen. Dat is nog niet zo eenvoudig als het lijkt. We kunnen bijvoorbeeld een ‘wat’-, ‘hoe’- of ‘wie’-vraag stellen. Hier vooraf over nadenken helpt om het juiste gesprek te voeren. Als u zich het voeren van de dialoog meer eigen wilt maken, helpen wellicht onderstaande ideeën over ‘open vragen’. Ook als u nieuwe dialoogkaarten wilt maken, kunt u gebruik maken van onderstaande suggesties.

Open vragen beginnen met...

Hoe	Vraagt naar dingen die zich in de omgeving voordoen en roept ervaring op. ‘Hoe’-vragen zetten antwoorden in een verband. Je kunt actief met de uitkomst aan de gang.
Wie	Vraagt naar personen.
Wat	Vraagt naar dingen: ‘Wat bedoel je?’
Welke	Vraagt naar ‘Wat voor een?’
Waar	Vraagt naar de plaats.
Wanneer	Vraagt naar moment, tijd, datum.
Waarom	Vraagt om verantwoording. TIP: Vermijd ‘waarom’-vragen: daar volgt namelijk meestal ‘daarom’ op. Je raakt snel in discussie in plaats van in dialoog.

4.11 — Leren improviseren

We zitten vaak vast in hoe we verwachten dat relaties en contacten verlopen. Als deze contacten onvoorspelbaar worden, dan voelen we ons al snel onzeker. Bijvoorbeeld als ik als dramadocent aan mensen vraag ‘wat hebt u nodig om vaker ‘ja’ te zeggen, dan gaat het doorgaans eerst over ‘maar er zijn wel grenzen’. Het is voor veel mensen een kunst om creatiever te zijn in het verleggen en opnieuw bepalen van grenzen en daarbinnen te handelen. In een improvisatie positioneer je jezelf op een manier waarop je in relatie wilt zijn met de ander, met als doel ervoor te zorgen dat de relatie zich kan ontwikkelen. Het is van belang dat je jezelf en de situatie helder definieert. Zodat de ander met wie je de relatie aangaat, zich voldoende veilig en vaardig voelt om jouw inbreng te accepteren en zijn inbreng te hebben. Als je merkt dat de ander jouw inbreng, om wat voor reden dan ook niet kan accepteren, zoek je andere ingangen, net zo lang tot de relatie zich ontwikkelt. Improviseren gaat dus over omgaan met onvoorspelbaarheid en heeft te maken met directheid, spontaniteit en durven verdwalen. De uitspraken in het volgende overzicht kunnen je helpen improviseren.

Hoe kun je leren improviseren?

Jezelf definiëren	‘Wie ben ik eigenlijk?’
De ander en de situatie accepteren	‘Moeten we altijd alles accepteren? Nee, maar nu even wel.’
Interesse tonen	‘Wie ben jij eigenlijk?’
Spontaniteit ontwikkelen	‘Bezint eer gij begint.’ ‘Begint eer gij bezint.’
Anders zijn is leuk	‘Zoiets kan toch niet?’ ‘Zoiets is juist leuk!’
Ja- zeggen	‘Ja-zeggen is avontuur! ‘Nee is veilig.’
Non-verbale sensibiliteit ontwikkelen	‘Welke taal spreekt jouw lichaam?’ ‘En het mijne?’
Emoties zijn oké	‘Ben jij ook wel eens boos, bang, bedroefd of blij?’

4.12 — Ideeën voor het kunstvak- en sociaal agogische onderwijs

Zoals ook uit ‘De brug is van niemand’ van Van der Geest en Serkei (2009) blijkt, is het diversiteitsbeleid en onderwijs in de kunst vooral gericht op etniciteit. Begin jaren negentig is kritiek geuit dat de kosten, uitstraling en speelstijl in de kunst te veel Westers en ‘high culture’ georiënteerd zijn. Daarbij werden het vereiste scholingsniveau (havo+), het hoge kunstbeoefeningsniveau als ingangseis en de verwachtingen ten aanzien van speelstijl of culturele referenties in het kunstvak-onderwijs als obstakels genoemd.

In het kader van burgerschapsontwikkeling en het vorm geven aan een inclusieve samenleving is het van belang dat in kunstvakopleidingen en social work-opleidingen in het bacheloronderwijs systematisch en actief via modules aandacht wordt besteed aan diversiteit, inclusie en samenwerking. De tendens is dat er steeds minder subsidies beschikbaar worden gesteld voor reguliere kunsteducatieve cursussen bij onder andere centra voor de kunsten. Overheidsondersteuning voor burgers die niet ‘zomaar’ mee kunnen doen wordt enkel als een noodzaak gezien door mensen met beperkingen zelf en professionele dienstverleners, vrijwilligers en vele anderen. We dragen daarom graag een aantal concrete ideeën aan om de kunstvakopleidingen en sociaal agogische opleidingen te inspireren om met diversiteitsonderwijs actief bij te dragen aan een inclusieve samenleving.

Ideeën ter inspiratie voor kunstvak- en sociaal agogische opleidingen (mbo en hbo)

1. Expertise-uitwisseling voor nieuwe onderwijs-modules

Creatieve therapieopleidingen en het kunstonderwijs kunnen hun expertise uitwisselen, zodat modules voor inclusieve kunst kunnen worden ontwikkeld. Kunstbegeleiders kunnen hiermee hun professie verdiepen en verbreden. We denken hierbij aan creatieve therapie-studenten die hun competenties en kunstzinnige en didactische visie in een master kunsteducatie kunnen ontwikkelen en kunstdocenten die dat in een master creatieve therapie kunnen doen.

2. Verbeter de toegankelijkheid op reguliere mbo- en hbo-kunstvakopleidingen

Mensen met beperkingen hebben recht op inclusief onderwijs waarin ze zich kunnen ontwikkelen en certificaten en diploma's kunnen behalen. Dit kan door creatiever om te gaan met de toelatingscriteria en meer mogelijkheden te creëren op mbo- en hbo-kunstvakopleidingen. Laat je inspireren door het filmpje 'Hoezo beperkingen?' op www.youtube.com/watch?v=tMtA_lcmkfo

3. Diversiteitsonderwijs in de bachelorfase van het kunstvak- en sociaal agogisch onderwijs

Biedt studenten een brede oriëntatie op diversiteit en op de mogelijkheden met kunst (Loeffen & Tigchelaar, 2009) door middel van inspirerende modules, praktijkstudies en literatuurstudies in het propedeusejaar van kunstvak- en sociaal agogische opleidingen.

4. Scholing voor het ontwikkelen van sociale competenties en non-verbale sensibiliteit

Voor het ondersteunen van mensen met speciale wensen blijkt het van belang dat de kunstbegeleider sociale competenties en non-verbale sensibiliteit ontwikkelt gericht op het ondersteunen van het actorschap van deze mensen. Door middel van een 'instap-assessment' kan worden beoordeeld of een kunstbegeleider deze competenties beheerst en hoe hij deze kan ontwikkelen. Kunstvakopleidingen kunnen in samenwerking met sociaal agogisch opleidingen scholings- en bijscholingsmodules ontwikkelen om deze competenties te verwerven.

5. Cross-learning, een nieuwe vorm van inclusief leren

Het project MediaWerk ZetNet is een goed voorbeeld van hoe je met behulp van intensieve samenwerking een leerwerktraject kunt opzetten met erkende certificering. MediaWerk ZetNet heeft in de vorm van een werkplaats Multimedia een leertraject ontwikkeld waarbij de deelnemers met een arbeidsbeperking de mogelijkheid hebben tot het behalen van een gecertificeerde startkwalificatie en waar mogelijk een ROC-diploma. Met de mediaproducten die de deelnemers maken, leggen de medewerkers van MediaWerk ZetNet moeilijke dingen makkelijk uit. Vervolgens kunnen de deelnemers met een erkend diploma doorstromen naar een vervolgonderwijs of de arbeidsmarkt. In de vorm van cross-learning doen reguliere stagiaires van de ROC-multimediaopleiding (niveau 4), als buddy een jaars-tage bij MediaWerk. (www.mediawerkzetnet.nl)

6. Supportvisie en ondersteunend leren in het onderwijs

Kunstvak-, social work- en creatieve therapieopleidingen (mbo en hbo) kunnen meer aandacht besteden aan de ondersteuning van mensen met een beperking. Bij creatieve therapie en social work ligt de nadruk op hulpverlening, behandelen en/of genezen. Dat is prima, maar er is een grote groep deelnemers met speciale wensen die weten dat bepaalde handicaps niet zullen genezen. Ze hoeven geen hulp maar willen graag ondersteund worden bij inclusief meedoen. Draag de supportvisie en het ondersteunend leren in het onderwijs uit, zodat studenten leren hoe ze de supportvisie in concrete leer- en cursusprogramma's kunnen inzetten. Hierbij gaat het om het ontwikkelen van een coachende stijl en het tot uitdrukking brengen van de verschillen tussen zorgen, begeleiden en ondersteunen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door mensen met psychiatrische beperkingen die zeer getalenteerd zijn en een kunstvakopleiding willen volgen, toe te laten en afspraken te onderzoeken (in samenspraak met de deelnemer) met één van de kunstbegeleiders van het kunstatelier, die veel expertise heeft en een goede relatie met de deelnemer om, waar nodig, extra ondersteuning te bieden.

7. Stages

Bachelorstudenten kunnen zich in hun stages breed oriënteren op de mogelijkheden van het inter-, multi, en transdisciplinair werken van de kunstbegeleider met extra aandacht voor inclusief leren en de ontwikkeling van de persoon met een beperking. Bekijk als docent de mogelijkheden voor stages en innovatieve kunstzinnige projecten, eventueel in samenwerking met een organisatie als Special Arts, die een overzicht heeft van ateliers en muziek- en theatergroepen.

8. Actieonderzoek naar nieuwe mogelijkheden

Stimuleer studenten tot actieonderzoek, waarbij ze samen met artistieke mensen met een beperking op creatieve wijze de mogelijkheden voor ontwikkeling en kunstzinnige participatie van mensen met speciale wensen onderzoeken, verbeteren en uitwerken.

4.13 – Tot slot

De dialoog biedt ruimte voor uitwisseling van visies en ideeën, voor het gezamenlijk zoeken naar mogelijkheden en het uitwisselen van oplossingen. Het creëert ruimte voor reflectie, lering en het leggen van verbindingen (construeren). Het is een ware kunst om de vragen te stellen die de ander in zijn kracht zet. Het is daarom van belang dat kunstdocenten, kunstenaars en social workers zich tijdens hun opleiding oriënteren op maatschappelijke ontwikkelingen met betrekking tot diversiteit. Tegelijkertijd is het van belang dat kunstbegeleiders oriëntaties op de ontwikkelingen omzetten naar hun dagelijks werk. Zij kunnen zich profileren en hun maatschappelijke verantwoordelijkheid tonen door een creatieve bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van kunstparticipatie voor mensen met speciale wensen.

Wij hopen dat Kunst Inclusief een doorgeefluik mag zijn van 'nieuw gewaarzijn' en 'nieuw besef'.

Support in de kunst

Ruimte creëren voor talent

JEAN PIERRE WILKEN

Mensen met een verstandelijke of psychische beperking barsten van de mogelijkheden en talenten, zo is uit het project Kunst Inclusief gebleken. Zij willen deze talenten maar al te graag ontwikkelen en laten zien. Een aantal van hen lukt dit uitstekend op eigen kracht, anderen hebben daarvoor ruimte en support nodig.

Ruimte creëren in de samenleving voor mensen die 'anders' zijn staat wel bekend onder de noemer 'kwartiermaken'. Deze benadering is uitgewerkt door Doortje Kal (2001; zie www.kwartiermaken.nl). Het draait hierbij om het creëren van gastvrijheid. Bij kunstbeoefening gaat het dan bijvoorbeeld om het creëren van gastvrije ruimte bij educatieve centra, in amateurgezelschappen, bij exposities en festivals. Soms moet 'het normale' hierbij even worden opgeschort. Hiermee bedoelt Kal de gebruikelijke gang van zaken, zoals het reguliere aanbod van kunst-educatiecentra of de normen die bij kunstbeoefening gelden. Kwartiermaken richt zich op het verbeteren van toegankelijkheid. Hierbij kunnen allerlei middelen worden ingezet, zoals voorlichting, beïnvloeding van beeldvorming, introduceren van mensen met een beperking of het initiëren van activiteiten die aansluiting vergemakkelijken. Tijdens Kunst Inclusief is met een aantal van deze aanpakken ervaring opgedaan.

Naast ruimte kan ondersteuning gewenst zijn. In het Engels wordt dit 'support' genoemd. In de Verenigde Staten is de supportvisie een bekende benadering in de zorg.

Deze visie is onder andere uitgewerkt door John O'Brien (1989) die stelt dat support gericht moet zijn op het creëren van ervaringen die mensen in de gelegenheid stellen om:

- op gewone plekken te zijn (ergens heen gaan);*
- te groeien in relaties (mensen kennen, relaties hebben);*
- respect te ervaren, in gewaardeerde sociale rollen (iemand zijn);*
- bijdragen te leveren aan de samenleving (gaven delen);*
- keuzes te maken (keuzemogelijkheden hebben).*

Mensen met een beperking hebben niet alleen recht op volwaardig burgerschap, zij kunnen zich via de kunstbeoefening persoonlijk ontplooien.

Als we dit toepassen op kunstbeoefening dan moeten we mensen die aan creatieve expressie willen doen, in de gelegenheid stellen om een sociaal gewaardeerde rol als cursist of kunstenaar te vervullen. Dit niet alleen in de beschermde omgeving van een zorgatelier, maar ook in andere omgevingen zoals een kunsteducatiecentrum of een regulier atelier: gewone plekken die voor iedere burger met artistieke ambities beschikbaar zijn. Ze dienen de ervaring te krijgen dat zij kunnen kiezen uit een veelheid aan technieken, materialen en kunstvormen. De resultaten van hun artistieke inspanningen leveren een bijdrage aan de samenleving.

Robert Schalock en zijn collega's hebben support gekoppeld aan kwaliteit van leven (Schalock e.a., 2008). Zij onderscheiden hierbij onder andere de dimensies emotioneel welbevinden, persoonlijke ontplooiing, zelfbepaling, sociale inclusie en rechten. Mensen met een beperking hebben niet alleen recht op volwaardig burgerschap, zij kunnen zich via de kunstbeoefening persoonlijk ontplooien. Uit hun verhalen blijkt dat dit een grote bijdrage levert aan herstel en emotioneel welbevinden (Loeffen, 2010).

Wat betekent support in de praktijk? Hoe geef je daar als (kunst)docent of (kunst)begeleider handen en voeten aan? Support kan simpelweg omschreven worden als ‘een persoon zo ondersteunen dat hij het leven kan leiden dat hij graag wil’. In deze omschrijving zit het perspectief van de persoon zelf. Het gaat om het leven dat hij (of zij) graag wil leiden. Dus niet het leven dat door anderen wordt bepaald. Support is gericht op regie in het eigen leven. Volledige regie is vanwege de beperking echter niet altijd mogelijk. We vullen dan aan waar dat nodig is, bijvoorbeeld door voor iemand verschillende keuzemogelijkheden op een rij te zetten of iemand te helpen kiezen uit die mogelijkheden. Daarbij is support altijd ontwikkelingsgericht. We gaan ervan uit dat iemand in principe altijd leermogelijkheden heeft, al gaat dat leren soms op een speciale manier of langzamer dan bij andere mensen. Vertaald naar inclusieve kunstbeoefening gaat het om ondersteuning die aansluit bij de wensen en behoeften van de deelnemer, waarbij de persoon zelf zoveel mogelijk de touwtjes in handen houdt (of krijgt in de loop van een leerproces).

Lector Martha van Biene schrijft in haar essay in dit boek: ‘De ondersteuningsvisie gaat uit van “zorgen dat” (voorwaarden scheppend) in plaats van “zorgen voor” (zorgend). Bedoeld wordt dat de deelnemer eerst in de gelegenheid wordt gesteld om zelf na te denken, zelf actie te ondernemen en gebruik te maken van hulp voor datgene dat hij zelf echt niet kan (Van Biene, 2005). Deze manier van denken en doen, het gunnen van tijd en ruimte, heeft invloed op het handelen van de deelnemer én de kunstbegeleider. Een gulden regel is: alles wat wij uit handen nemen van de deelnemer, is voor hem verloren competentie. Ondersteunend werken veronderstelt dat we niet invullen, maar aanvullen waar nodig.’

Support is ook gericht op de omgeving. Een handicap is immers een optelsom van de beperking aan de kant van de persoon en de beperking aan de kant van de omgeving. We dienen gastvrije omgevingen te creëren die aan de ene kant voldoende veiligheid en aan de andere kant voldoende openheid bieden (Wilken, 2007). Soms is hiervoor ‘kwartiermaken’ nodig.

Inclusie als doel beoogt te bevorderen dat mensen volwaardig medemens en burger zijn.

Support is gebaseerd op inclusie (Schuurman & Van der Zwan, 2009), en sluit dus naadloos aan bij de missie van Kunst Inclusief. We gaan uit van het recht van ieder mens om volwaardig lid te zijn van en deel te nemen aan de samenleving (www.coalitievoorinclusie.nl) en er is sprake van: respect voor wie iemand is, erkenning van ieders mogelijkheden en de betekenis voor anderen.

Inclusie is zowel een uitgangspunt als een werkwijze en een doel. Met werkwijze bedoel ik dat in het handelen van professionals, zoals kunstdocenten en begeleiders in ateliers, voortdurend participatie en medezeggenschap van deelnemers aan de orde is. Het handelen is één grote dialoog, een voortdurende samenspraak tussen werker en deelnemer. Soms wordt dit collectief vormgegeven, bijvoorbeeld in een cursus, door samen met alle deelnemers een kunstwerk te bespreken of gezamenlijk overleg te voeren over de gang van zaken in het atelier.

Inclusie als doel beoogt te bevorderen dat mensen volwaardig medemens en burger zijn. Voor kunstbeoefening betekent dit dat ze even gemakkelijk toegang hebben tot kunsteducatiecentra, musea en voorstellingen als andere mensen. Het betekent ook dat hun kunstwerken op dezelfde wijze gewaardeerd worden als de werken van andere kunstenaars.

‘Ik leef eigenlijk in een hele kleine wereld en vond het wel heel prettig om naar een cursus te gaan.’

5

HARRIËT SPARREBOOM, JACCO HAKER
EN TOINETTE LOEFFEN

Inclusieve kunsteducatie

5.1 – Inclusie, wat is dat eigenlijk?

Een zoektocht begint tegenwoordig al gauw op Google en wanneer wij daar ‘inclusie’ intikken, verschijnt als eerste de definitie van Wikipedia in beeld: ‘insluiting in de samenleving van achtergestelde groepen op basis van gelijkwaardige rechten en plichten’ (www.nl.wikipedia.org/wiki/Inclusie). Jammer dat dit resultaat als eerste verschijnt, want wij zien inclusie eerder als ‘de visie op mensen met een handicap, die ervan uitgaat dat alle mensen samen de maatschappij vormen, inclusief mensen met een handicap’, zoals verwoord op www.encyclo.nl.

Deze definitie laat zien dat het begrip ‘inclusie’ overbodig is. Als je ergens bij hoort, hoeft dit niet apart te worden vermeld. Wanneer het begrip toch wordt gebruikt, bijvoorbeeld wanneer men spreekt over ‘alle mensen, inclusief de mensen met een handicap’, dan worden juist de mensen met een handicap, alleen al op grond van de aparte vermelding, als een aparte groep beschouwd. ‘Inclusief’ wijst dan juist op er niet bij horen. Niets staat buiten de maatschappij. Segregatie van bijvoorbeeld mensen met een handicap is er gekomen als het resultaat van maatschappelijke standpunten in een bepaalde periode. Personen met een handicap maken hoe dan ook deel uit van die maatschappij, maar ze werden door die maatschappij aan de rand ervan geplaatst. Echte inclusie betekent dat we rekening met elkaar houden en ieders behoeften herkend en erkend worden.

Een zeer grote groep mensen met een verstandelijke beperking woont inmiddels in gewone woonwijken, in kleinschalige woonvoorzieningen met andere mensen met een verstandelijke beperking of zelfstandig (Van den Hoogen e.a. 2008). Daarmee is nog niet gezegd dat zij ook daadwerkelijk in de lokale samenleving participeren. Eerder onderzoek van onder andere het Sociaal Cultureel Planbureau laat zien dat er nog veel te wensen over is: eenzaamheid komt relatief veel voor en sociale contacten, anders dan met familie of begeleiders, zijn kwetsbaar (Kwekkeboom, e.a. 2006; Cardol, Speet & Rijken, 2007).

Als je ergens bij hoort, hoeft dit niet apart te worden vermeld.

Ook wordt helder dat de verschillen in participatiegraad binnen de groep mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking groot zijn. Vooral ouderen (65 jaar en ouder) nemen in mindere mate deel aan de samenleving. Zij maken bijvoorbeeld minder vaak gebruik van voorzieningen in de buurt en nemen minder vaak deel aan vrijetijdsactiviteiten. Ze hebben bovendien weinig sociaal contact. Van deze groep woont ook nog bijna een derde op een instellingsterrein. Er is nog maar weinig bekend over hoe oudere mensen met een verstandelijke beperking de vermaatschappelijking

beleven. Een belangrijke vraag is hoe het mensen met een verstandelijke beperking die in de samenleving wonen vergaat, naarmate zij ouder worden en belangrijke hulpbronnen (zoals de lichamelijke gezondheid) en contacten met (eveneens ouder wordende) familieleden afnemen.

Directe naasten geven aan dat zij het belangrijk vinden dat hun naaste met een verstandelijke beperking dagbesteding en activiteiten heeft die bij hem of haar passen en dat zij het minder belangrijk vinden of daarvoor dan een beroep wordt gedaan op reguliere of speciale voorzieningen. Hoog tijd dus voor het volledig inclusief maken van de kunstwereld.

Inclusie betekent ‘insluiting’ en is een stap naar een samenleving zonder drempels.

Inclusie is voor een deel al terug te vinden in het onderwijs (inclusief onderwijs), vrijetijdsbesteding (een gemengd café, naar een ‘gewone’ fuif gaan, of op reis), arbeid (de tewerkstelling van mensen met een functiebeperking binnen het gewone of reguliere arbeidscircuit) en wonen in een huis zoals andere mensen in de samenleving.

Inclusie betekent ‘insluiting’ en is een stap naar een samenleving zonder drempels. Iedereen is gelijkwaardig, maar niemand is gelijk. Mensen hebben verschillende talenten en uitdagingen en verschillende ondersteuningsbehoeften. Het is belangrijk uit te gaan van de meerwaarde van diversiteit waarbij mensen met een handicap mogelijkheden hebben die toegang geven tot alle segmenten van de maatschappij. Wij onderschrijven dat de verantwoordelijkheid tot ‘aanpassing’ niet bij de mensen met een handicap ligt maar bij de maatschappij. Zij hoeven niet te integreren, ze maken immers al deel uit van de maatschappij. Hindernissen voor sociale participatie moeten (letterlijk en figuurlijk) worden verwijderd, zodat iedereen naar vermogen kan deelnemen en bij kan dragen aan het maatschappelijke leven.

Nederland ondertekende in maart 2007 het VN-Verdrag voor de rechten van personen met een handicap. Dit verdrag beoogt wereldwijd dat circa 650 miljoen mensen met een handicap de universele rechten van de mens kunnen genieten en op dezelfde wijze als anderen kunnen deelnemen aan het maatschappelijke leven. Het verdrag verplicht de lidstaten om sociale en fysieke belemmeringen, die mensen met een handicap dagelijks ervaren, weg te nemen. Nederland onderschrijft de VN-Standaardregels voor gelijke kansen voor mensen met een handicap waarin staten worden opgeroepen gelijke kansen te bieden door alle aspecten van het maatschappelijk verkeer voor iedereen toegankelijk te maken. Ook onderschreef Nederland in 1994 de Verklaring van Salamanca van UNESCO, waarin staat dat ieder kind een fundamenteel recht heeft op onderwijs en in staat moet worden gesteld een acceptabel niveau van leren te bereiken en op peil te houden. Allen met speciale onderwijsbehoeften moeten toegang hebben tot reguliere scholen die een pedagogisch klimaat creëren dat aan hun behoeften tegemoet kan komen. Uitsluiting is volgende het Nederlandse Wetboek van Strafrecht zelfs strafbaar. Het wetboek stelt elke vorm van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur, die ten doel heeft of ten gevolge kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal, cultureel of andere terreinen van het maatschappelijke leven, wordt teniet gedaan of aangetast, strafbaar.

5.2 – Inclusie tegenover uitsluiting

Mensen met een handicap maken deel uit van de samenleving. Ze leven in de samenleving, maar zoals in hoofdstuk 2 beschreven is, maakten verzuiling en institutionalisering van zorg dat deze zorgvragers werden afgezonderd in instellingen buiten de samenleving. Zij krijgen weliswaar zorg en ondersteuning die afgestemd is op hun beperking, maar die participeren in de samenleving bemoeilijkt. De ondersteuning, bedoeld om hen beter te laten functioneren wordt, vaak onbedoeld een instrument dat hen uitsluit van eigen keuzes, de individuele vrijheid beperkt en hen buiten de samenleving plaatst.

Als groepen in een samenleving gescheiden optrekken, is er ruimte voor vooroordelen en zijn mensen geneigd minder waarde toe te kennen aan diegenen die vreemd voor hen zijn. Ook andere onderzoeken laten zien dat mensen met beperkingen minder sociale contacten hebben dan mensen zonder beperkingen (RMO, 2002). Ze hebben minder kans op betaald werk, leren vaak minder dan ze aankunnen, hebben minder toegang tot clubs of vrijetijdsbesteding en zijn veel meer aan huis gebonden dan mensen zonder beperkingen. Er is vaak geen goede ondersteuning bij het leggen en onderhouden van sociale netwerken. Mensen met beperkingen ervaren weerstand, want onbekend maakt onbemind en onbegrepen.

Volgens Hans Kröber, bestuurder van de ondersteuningsorganisatie Pameijer, heeft de overheid te weinig visie op inclusie en oefenen de pleitbezorgers te weinig druk uit. In zijn proefschrift ‘Gehandicaptenzorg, inclusie en organiseren’ (2008) heeft hij het begrip sociale inclusie uitgewerkt tegenover het begrip uitsluiting. Bij uitsluiting is er volgens hem niet of nauwelijks sprake van sociale participatie en/of sociale ondersteuning. Er is een tekort op financieel en materieel gebied en onvoldoende toegang tot aspecten van sociaal burgerschap (zoals deelnemen aan het reguliere onderwijs, het hebben van goede huisvesting en het hebben van toegang tot maatschappelijke instituties). Kröber heeft de drie niveaus van sociale inclusie van Schalock en

Verdugo (2002) uitgewerkt. Op microniveau gaat het erom dat mensen met een beperking geaccepteerde sociale rollen hebben. Op mesoniveau ervaart men sociale acceptatie en waardering voor de rollen die vervuld worden en op het niveau van de overheid, macroniveau, is er sprake van samenhangende wet- en regelgeving die gericht is op inclusie en het vergroten van de kansen en mogelijkheden. Kröbers werk inspireert ons te kijken in hoeverre er bij de kunstontwikkeling en -participatie van mensen met speciale wensen sprake is van sociale inclusie en/of uitsluiting.

Je zou kunnen zeggen dat iedereen talenten, kwaliteiten en handicaps heeft.

Zoals Kröber beschrijft, is het bij sociale inclusie van belang dat men zonder belemmeringen kan deelnemen aan activiteiten die voor iedereen georganiseerd worden in de samenleving en dat men niet alleen ondersteund wordt door professionals, maar ook door collega’s, medecursisten of vrienden uit de zogenaamde ‘informele netwerken’. Je zou kunnen zeggen dat iedereen talenten, kwaliteiten en handicaps heeft. Bij een doelgroepenbenadering worden mensen ingedeeld in groepen op basis van één identiteitsaspect. Dit kan leiden tot segregatie. Mensen leven hun levens op kruispunten van allerlei identiteitsaspecten, als leeftijd, geslacht, etniciteit, klasse, religie, talent of handicap of seksuele voorkeur. Identiteit is voortdurend in ontwikkeling en in verschillende fasen in je leven kunnen bepaalde identiteitsaspecten meer of juist minder op de voorgrond staan (Loeffen & Tigchelaar, 2009). Een inclusieve samenleving ziet de meerwaarde van diversiteit en creëert mogelijkheden waarbij iedereen, jong, oud, man, vrouw, met beperking en talent, met wat voor culturele achtergrond, klasse, religie of seksuele voorkeur inclusief mee kan doen.

5.3 – Drempels bij het ontwikkelen, meedoen en meetellen met kunst

Uit het onderzoek van Kunst Inclusief blijkt dat naar schatting slechts zo'n 800 deelnemers met een beperking deelnemen aan activiteiten bij centra voor de kunsten. Die 800 deelnemers zijn vooral te vinden bij muziek en beeldende kunsten; in mindere mate bij theater en dans, terwijl bij de visuele media fotografie enigszins meetelt (Loeffen e.a., 2009). 800 deelnemers op een totaalbereik van 425.000 deelnemers bij de centra voor de kunsten is gering, als dit afgezet wordt tegen de schatting van Hesselink en Jorissen, die stellen dat één op de tien Nederlanders leeft met een beperking (Hesselink en Jorissen, 1999). Deze cijfers maken met name duidelijk dat de toegang voor mensen met een beperking bij de centra voor de kunsten verbeterd kan worden. Ook blijkt dat de deelnemers voornamelijk op eigen initiatief naar de centra voor de kunsten komen. Deelnemers bij de ateliers komen via een begeleider van de zorginstelling.

Het merendeel van de respondenten met psychiatrische beperkingen uit de Ontwikkelwerkplaats Den Haag geeft aan, dat ze drempels ervaren bij het meedoen bij reguliere kunstinstellingen (Loeffen, 2010). Dit heeft te maken met de druk die ze in de samenleving ervaren van het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen en andere instanties, om deel te moeten nemen aan arbeid. Het verrichten van arbeid lijkt van groot belang bij volwaardig burgerschap. Ze ervaren ook een grote drempel bij de reguliere kunstinstellingen, wat betreft het 'moeten' socialiseren in voorstelrondjes en pauzes. Dan gaat het vaak over wat voor opleiding je hebt gedaan, wat voor werk je doet, of je een relatie hebt, kinderen en wat je nog meer bereikt hebt in het leven.

De wetenschappers John Macionis, Bram Peper en Joanne van der Leun (2010) stellen dat mensen in elke samenleving bij het vormgeven van hun bestaan gebruik maken van status: de sociale positie die een individu inneemt. Deze status maakt deel uit van je sociale identiteit en bepaalt je relatie met anderen. Voor de meeste mensen geeft hun baan een masterstatus, omdat deze veel zegt over hun achtergrond, opleiding en inkomen. Maar het hebben van een chronische ziekte, handicap of beperking kan juist een negatieve masterstatus geven. Mensen met speciale wensen ervaren dat ze als amateurkunstenaar met een WAO-uitkering aan de zijlijn staan. Ze voelen zich een outcast; een buitenstaander. Ze zijn bezig met een zinvolle dagbesteding of hobby, maar ervaren niet dat dit wordt gezien als een geaccepteerde sociale rol. Ze geven aan dat het onmogelijk is om artistieke ambities in het leven tot expressie te brengen, wanneer je geen 'speciaal' kunstzinnig talent hebt dat je vrijstelt van andere taken in het leven of genoeg geld om die andere taken af te kopen. Bij een inclusieve samenleving is het van belang te kijken hoe iedereen een geaccepteerde sociale rol kan vervullen in de samenleving. Sommigen dragen bij met arbeid, anderen met omgangsvormen en weer anderen met kunst en cultuur.

De drempels die mensen met speciale wensen ervaren om zich inclusief met kunst te kunnen ontwikkelen, hebben vooral te maken met de manier waarop de reguliere kunsteducatie en amateurkunst op dit moment georganiseerd is. Een groot deel van de mensen met speciale wensen geeft aan dat het voor hen onmogelijk en onbetaalbaar is om gewoon mee te kunnen doen met kunstuitoefening.

Dit wordt veroorzaakt door een aantal aspecten in de kunsteducatiewereld. Zo is tijdens het onderzoek van Kunst Inclusief gebleken dat er binnen de centra voor de kunsten vaak een angst voor het onbekende is en dat men niet goed weet waar te beginnen, waardoor het lang duurt voordat mensen met een beperking een plek krijgen. Mensen met speciale wensen worden vaak als mens te weinig gekend en ook onderschat. Ook de kunstbegeleiders van mensen met een handicap ervaren

Mensen met speciale wensen worden vaak als mens te weinig gekend en ook onderschat.

dat de zorg en de professionele kunst(educatie) twee 'verschillende werelden' zijn. Wat deze werelden bindt, is de liefde voor kunst en mensen. Daar liggen kansen. Ook is onze samenleving zeer gericht op prestatie, wat de 'gewone' kunstuitoefening bemoeilijkt. Op conservatoria en andere kunstopleidingen heerst vaak een competitieve sfeer. Creativiteit is gericht op verbeteren, perfectioneren en 'de beste' moeten zijn. Het ludieke, speelse element waarbij creativiteit gericht is op het plezier, het creëren vanuit zelfacceptatie en authenticiteit, gewoon omdat je het heerlijk vindt om te doen, lijkt ondergeschikt. In het amateurkunstonderwijs ligt de nadruk wel meer op genieten, op doen wat je leuk vindt, maar ook daar moet op een zo hoog mogelijk niveau geleerd en gepresteerd worden tijdens bijvoorbeeld exposities, theatervoorstellingen en muziekuitvoeringen.

5.4 – Vasthouden aan de normen van de samenleving of vinden van nieuwe kansen?

Mensen met speciale wensen mogen meedoen met kunst op voorwaarde van de heersende normen, waarden en regels in de samenleving. Maar mensen met speciale wensen hebben niet alleen iets nodig. Ze hebben ook kwaliteiten en talenten die ze meebrengen. Inclusie gaat over bereidheid om zonder vooroordelen elkaar te willen leren kennen, elkaars meerwaarde te zien en van elkaar te leren. Als je daar voor open staat, maak je ook zelf weer een ontwikkeling door. Zo vertelt muzikdocent Jacco Haker dat toen hij net van het conservatorium kwam en muziek niet meer zo leuk vond, mensen met verstandelijke beperkingen hem opnieuw hebben laten ervaren dat het gewoon leuk is om muziek te maken. 'Mede door hen ben ik zo'n goede muzikant geworden. Deze deelnemers zijn veelal "open minded": na Vivaldi kan ik rustig ACDC draaien. Als het goed is, is het namelijk goed! Geen hokjesgeest. Ook als publiek, als ik zelf weer eens een liedje heb geschreven, ben ik heel blij met hen. Als het niks is laten ze dat duidelijk merken! Wauw!'

Harriët Sparreboom, pianodocent bij huis voor de kunsten de Lindenberg, is een zelfde mening toegedaan: 'Ik heb genoten van het enthousiasme, het opgaan in de muziek, en het pur sang genieten tijdens een repetitie van mensen met een verstandelijke beperking. Dit is iets waar "intellectuele" muzikanten veel van kunnen leren.'

5.5 — Beeldvorming

Rosemarie Buikema, hoogleraar Kunst, Cultuur en Diversiteit aan de Universiteit Utrecht, stelt samen met Marja Meijer dat we in het dagelijks leven – in interactie met de mensen die we tegenkomen op school, op ons werk of in de dans- of schildergroep – voortdurend beelden maken van onszelf en de ander. Door de beelden en ervaringen die we opdoen construeren en reconstrueren we voortdurend de werkelijkheid (Buikema & Meijer (2004).

Doordat mensen met speciale wensen vaak ver buiten de samenleving in aparte instituten woonden, onderwijs genoten en dagbesteding kregen, worden ze nu als ‘anders’ en ‘vreemd’ ervaren. Het was heel verhelderend om een kunstprofessional te horen zeggen: ‘Ik ga niet met die mensen met snottebellen en weet ik veel wat werken.’ Het is belangrijk om de angsten, vooroordelen en belevingen over verschillen te erkennen en vervolgens te kijken hoe er andere beeldvorming kan ontstaan.

In de hal van Hogeschool Utrecht worden prachtige foto’s van Eva Snoijink getoond. Zij fotografeerde 101 kinderen met het syndroom van Down (‘De Upside van Down’, zie www.deupsidevandown.nl). Studenten die langs de foto’s lopen, fluisteren tegen elkaar: ‘Oh wat mooi, het zijn engeltjes!’ De kinderen worden inderdaad heel mooi in beeld gebracht, maar daarmee wordt het een positieve discriminatie, een goedbedoelde betutting. Waarom geen inclusieve expositie van allerlei kinderen: stoute, lieve, ondeugende en verlegen kinderen?

Tijdens het project hebben we ontdekt dat wij als zorgprofessionals, goed bedoeld vanuit zorg en bescherming, ook een bijdrage leveren aan beperkende beeldvorming. Zo werd bij een dansles bij een regulier kunsteducatiecentrum de dansdocent aangesproken om toch een beetje ‘rekening te houden’ met de cursisten. Die luisterde er naar maar ging vervolgens gewoon van start: ‘Yeah, right, here we go...’ Iedereen deed gewoon mee, zo moet het dus gewoon!

Maar het kan ook zomaar tegen je werken als je er ‘goed’ uitziet.

Cliënten die jong, aantrekkelijk, verbaal, intelligent en succesvol zijn, zogenaamde JAVIS-cliënten, lijken makkelijker geaccepteerd te worden en vaker inclusief mee te mogen en kunnen doen dan de cliënten die hier niet aan voldoen. Maar het kan ook zomaar tegen je werken als je er ‘goed’ uitziet. Wanneer een meisje, dat er helemaal niet ‘gehandicapt’ uitziet, in een televisieprogramma dat op zoek is naar mensen met een verstandelijke beperking om samen met een artiest in een orkest te gaan spelen, wordt afgewezen, terwijl ze een licht verstandelijke beperking en talent heeft. Blijkbaar moet het publiek kunnen zien dat het om mensen met een verstandelijke beperking gaat. Anderen bepalen wie er mee mag doen en wie er wel en niet in beeld worden gebracht.

5.6 — Inclusieve kunsteducatie

Binnen de kunst zijn er verschillende doelgroepen: kinderen, jongeren, volwassenen en ouderen. Nu komen daar mensen met handicaps of beperkingen bij en zo kunnen we nog veel meer verschillende doelgroepen gaan onderscheiden; mensen met psychiatrische beperkingen, mensen met verstandelijke beperkingen, mensen met lichamelijke beperkingen, mannen, vrouwen, Surinamers, Turken, Marokkanen, et cetera. Maar in welke groep wordt je ingedeeld als je een Surinaams-Nederlandse jongen bent met een licht verstandelijke en lichamelijke beperking, die moeilijk leest maar zeer expressief is en zo’n goed auditief geheugen heeft dat hij alle teksten van Walt Disney-films foutloos kan opzeggen?

Docenten die uitgaan van de meerwaarde van diversiteit, worden verrast door dingen die ze van tevoren nooit hadden kunnen bedenken.

Bij voetbal worden de jongens en meisjes bij elkaar ingedeeld op basis van voetbalniveau. Voetballers uit D4 worden niet voor D1 geselecteerd. Je zou er in de kunst ook voor kunnen kiezen om cursisten op basis van vaardigheden te selecteren, zodat de mensen van hetzelfde niveau bij elkaar in een cursus komen. Toch krijg je als theaterdocent bij een reguliere cursus groepen willekeurige jongeren van wisselend niveau. Van een zeer getalenteerde jongen, tot een meisje dat geen teksten kan onthouden en nauwelijks durft te bewegen. Als docent zoek je op creatieve wijze naar mogelijkheden in de groep, zodat iedereen op zijn eigen niveau in samenwerking met elkaar zijn eigen talenten kan ontwikkelen. Docenten die uitgaan van de meerwaarde van diversiteit, worden verrast door dingen die ze van tevoren nooit hadden kunnen bedenken. Zo stonden daar tijdens de voorstelling Midzomernachtdroom van

Shakespeare plotseling enkele kleuters met lichamelijke en verstandelijk beperkingen stralend in hun mooie kostuums. Iedereen was ontroerd, want zij spéélden geen bosgeest, zij wáren het!

Het is van belang goed aan te sluiten bij de vaardigheden, maar het gaat ook om creatief durven kijken naar wat iemand met speciale wensen in kan brengen met zijn eigen kwaliteiten en hoe je hem of haar uit kunt dagen om die kwaliteiten kunstzinnig verder te ontwikkelen.

Er zijn verschillende manieren om inclusieve kunsteducatie te bewerkstelligen. Hieronder noemen we een aantal mogelijkheden (zie ook hoofdstuk 7).

1. Inventariseer de ondersteuningsbehoefte

Onderzoek de belangstelling en wensen in dialoog met mensen met speciale wensen en kunstprofessionals uit de werelden van zorg en kunsteducatie. Hoe willen en kunnen mensen met speciale wensen zich ontwikkelen en meedoen met kunst? Welke kwaliteiten en ondersteuningsbehoeften hebben ze en wie kunnen hier een bijdrage aan leveren zodat ze niet alleen ondersteund worden door professionals, maar ook door medecursisten of vrienden uit ‘informele netwerken’?

2. Kennismaken met reguliere cursussen

Deelnemers met een verstandelijke beperking hebben bij Kunst Inclusief, bij wijze van experiment, cursussen gevolgd bij een centrum voor de kunsten. Een idee was dat mensen met speciale wensen, die de meeste activiteiten doen op het terrein van de instelling naar reguliere gebouwen gingen, daar ‘andere’ mensen ontmoeten en met hen in contact kwamen. Het was inspirerend om te zien dat ze niet alleen iets kwamen halen maar ook iets kwamen brengen. Ze gaven absoluut een kleur aan het gebouw, door gewoon op mensen af te stappen en zich aan iedereen voor te stellen, ook aan mensen die helemaal niets met de cursus te maken hadden. Hier werd enthousiast op gereageerd. De cursisten met speciale wensen bleken heel sociaal te zijn en andere normen en waarden te brengen.

3. Benadruk het plezier van kunstbeoefening en zoek overeenkomsten

Kijk individueel naar wat mensen wel kunnen, naar mogelijkheden en kansen, zorg dat de cursisten zo min mogelijk beperkingen ervaren. Er wordt vaak gefocust op de verschillen, terwijl er ook zoveel overeenkomsten zijn. Mensen met speciale wensen zijn goed in staat om zelf muziek te maken en muziekdocenten die met hen gewerkt hebben geven aan dat ze dat op dezelfde manier doen als mensen zonder speciale wensen: ‘Als je samen muziek maakt, heb je een bepaalde non-verbale communicatie, die vaak onzichtbaar is voor een buitenstaander. Als muzikant weet je waar het over gaat en dat is universeel.’ Alle mensen vinden het prettig om in een prettige sfeer met muziek, theater, dans of beeldende kunst bezig te zijn. De dingen die de zogenaamde ‘mensen zonder speciale wensen’ prettig vinden, werken ook voor mensen met speciale wensen. Bij kunstonderwijs is het voor alle groepen van belang veiligheid te bieden. Daarbij heeft iedereen een andere benadering nodig.

4. Creëer samenwerking

Inclusie gaat niet vanzelf. Het is een kunst om de kunsteducatie zo te organiseren dat alle mensen fysiek, sociaal, psychologisch en financieel mee kunnen doen en elkaar kunnen leren kennen. Ondersteuningsorganisatie Amerpoort heeft een mooi voorbeeld van een samenwerkingsproject, waarbij middelbare scholieren met mensen met een beperking een kerstmusical hebben gemaakt. De scholieren gaven in het begin aan het vreemd en ingewikkeld te vinden, maar na even doorzetten werd zichtbaar hoe ze naar elkaar toe groeiden en er zelfs vriendschappen ontstonden.

Inclusie creëer je in stappen. Er is interesse en tijd nodig om elkaar te leren kennen, maar in de ontmoeting en het samen creëren met kunst kunnen waardevolle contacten ontstaan.

Daarbij is het wel belangrijk een mooi attractief stuk te maken. Het publiek moet voor een interessant stuk komen, niet voor het bekijken van mensen met handicaps! De handicap blijf je natuurlijk zien, maar je kunt de nadruk leggen op de schoonheid en andere aspecten van mensen. Dit werd mooi zichtbaar bij een mevrouw met het syndroom van Down, die medisch gezien eigenlijk niet eens kon lopen, maar zo eigenwijs is dat ze gewoon wel kan lopen. Zij wilde dansen en heeft dat gedaan, als engel. Door de beperking die ze in de beweging had was het heel mooi en ontroerend om naar te kijken!

Net als bij de zogenaamde ‘mensen zonder beperkingen’ is het vinden van de ‘juiste snaar’ voor de ontwikkeling van het talent van de cursist een zoektocht. Iedere kunstdocent herkent de situatie met een student, waarbij je denkt: wat moet ik nou? Het gaat erom dat je ingangen tot kunstbeleving en ontwikkeling leert vinden. Een mooi voorbeeld, waarbij muziek de ingang was, komt van een muziekdocent die een jongen met autisme begeleidde. De docent kreeg nauwelijks contact, maar hoorde dat de jongen van muziek van Queen hield. Hij heeft bij de bibliotheek een boek met muziek van Queen gehaald. De volgende les is hij deze muziek op de piano gaan spelen en de jongen kwam direct geïnteresseerd bij hem zitten.

Bij inclusief kunstonderwijs gaat het erom dat je als reguliere kunstinstelling, met een aantal creatieve, betrokken, competente kunstprofessionals een flexibel, inclusief aanbod creëert. De kern is dat je naar de mens kijkt en niet alleen naar de handicap. Vanzelfsprekend is het belangrijk te onderzoeken hoe je creatief kunt aansluiten bij de speciale wensen en andere ondersteuningsbehoeften, zodat de deelnemer zo min mogelijk beperkingen ervaart.

Inclusieve kunstprojecten zijn tot nu toe nog nauwelijks te vinden. Wel vind je op YouTube filmpjes waarop mensen met beperkingen prachtige dans- en theatervoorstellingen maken. In het filmpje ‘In de spotlight’: de Apotheose is een soortgelijk project in de Koninklijke Vlaamse Schouwburg te zien: een dansproject waar reguliere deelnemers en mensen met speciale wensen aan meedoen (zie: <http://www.youtube.com/watch?v=LCLow91WPQ>). De organisatoren vertellen dat zij een podium willen bieden aan alle jongeren met talenten, mogelijkheden en beperkingen, zodat alles wat in deze jonge mensen zit, verder ontwikkeld kan worden. De mensen met een beperking dansen in aparte groepen. Eén van de reguliere deelnemers vertelt dat hij het leuk vindt om deze mensen te leren kennen en waar nodig te ondersteunen. Het zou mooi zijn als ze ook scènes hadden getoond waarin ze samen dansen en samenwerken, want dan kun je echt spreken van inclusie. Evengoed zijn dit soort initiatieven mooie eerste stappen. Mensen met speciale wensen, die bijvoorbeeld al lang in een instelling wonen of speciaal onderwijs volgen, en mensen zonder speciale wensen, die deze mensen niet zo vaak tegenkomen, zouden elkaar moeten leren kennen.

5. Met maatjesprojecten kun je contacten stimuleren

Met behulp van maatjesprojecten kun je contacten met mensen met speciale wensen stimuleren, zodat ze niet alleen ondersteund worden door professionals, maar ook door collega’s, medecursisten of vrienden uit de zogenaamde informele netwerken.

Het Oranje Fonds schenkt bijzondere aandacht aan maatjesprojecten (www.oranjefonds.nl). In een maatjesproject kan een vrijwilliger één op één gekoppeld worden aan een deelnemer die wat extra hulp kan gebruiken. De vrijwilliger is coach, mentor of maatje. Het programma dat hier op aansluit heet ‘De Beste Maatjes’. Nieuwe en bestaande initiatieven kunnen meedoen aan verschillende onderdelen door het jaar heen. Daarmee voorziet het Oranje Fonds organisaties van nieuwe ideeën, financiële steun voor initiatieven, beloning voor koppels, kennis, contacten én vrijwilligers.

5.7 – Kansen voor artistieke vernieuwing

Alle mensen op deze aardbol brengen een kleurrijke diversiteit met zich mee. In de kunst liggen kansen om met deze kleurrijkheid andere perspectieven te laten zien en te laten ervaren. Iedereen heeft recht op inclusieve kunsteducatie en dit kan bijdragen aan artistieke vernieuwing. ‘Anders’ is leuk!

Het is dus van belang dat reguliere kunstinstellingen en kunstbegeleiders zich open stellen en geïnteresseerd zijn in wie mensen met speciale wensen zijn. Wat hebben zij geleerd en ontwikkeld in hun leven, hoe willen ze meedoen, wat zijn hun kwaliteiten en wat willen zij graag leren en ontwikkelen? Durf je als kunstinstelling en als individuele kunstbegeleider te onderzoeken wat mensen met speciale wensen kunnen brengen?

Het achterhalen van mogelijkheden voor de verbetering van inclusieve kunstontwikkeling en participatie van mensen met speciale wensen, was niet mogelijk geweest zonder samenwerking en gebruikmaking van de kennis, wijsheid en expertise van deelnemers, professionals, beleidsmakers en landelijke organisaties uit de wereld van kunst en zorg. Over deze samenwerking valt in het volgende hoofdstuk meer te lezen.

We hebben ontdekt dat de zogenaamde verschillende werelden van zorg en kunst kunstmatig gecreëerd zijn. We leven in één wereld waarin iedereen een belangrijke bijdrage kan leveren.

Iedereen is kunstenaar

Een pleidooi voor anders oordelen

PAOLA DE BRUIJN

Kennis van zaken hebben kan een uitgangspunt zijn om te oordelen over kunst. Maar is kennis ook noodzakelijk? En biedt kennis macht om beter over kunst te kunnen oordelen? Oordelen mensen vanuit hun eigen perceptie, hun eigen werkelijkheid? Vergroot perceptie zich door kennis te nemen van kunst en naar eigen waarheid een oordeel uit te spreken? En wanneer is iemand een kunstenaar? Antwoorden op deze vragen zijn nodig om inzicht te krijgen in het belang van oordelen over kunst. Dit essay beschrijft, naast een persoonlijk oordeel, een kleine voorstelling van oordelen uit het verleden over kunst, gedaan door een vijftal filosofen die Johannes Mol heeft gepresenteerd in zijn boek 'Filosofen over het belang van kunst' (Mol, 1997).

Kunst is geen imitatie, alle kunst is autonoom. Deze formalistische stelling kan door iedereen individueel ervaren worden. Bijvoorbeeld bij dans, een zintuiglijke vorm van kunst, waarbij bewegingen die tot de verbeelding spreken, niet door de rede ervaren worden. Een zuivere vorm van kunst wanneer men niet gehinderd wordt door kennis. Men hoeft dus geen kennis van kunst te hebben om deze te kunnen ervaren. 'In Kantiaanse terminologie: schoonheid is een belangeloos welbehagen'. (Mol, 1997). Dat maakt een oordeel over het ervaren van schoonheid vrij. Opvallend evenwel dat, waar kennis en herkenning losgekoppeld worden van interpretatie, de inhoud dus los van vorm, het esthetische genoeg groter kan worden. De kwaliteit van smaak, een esthetisch oordeel, wordt hier bepaald door de belangeloosheid van het oordeel. Het gevoel kan, los van het verstand, de smaak van kunst en de wijze waarop beschouwing van kunst plaats vindt, bepalen. De benaderingswijze van de filosoof Immanuel Kant (1724-1804) over het esthetisch

oordeel dat een belangeloos welbehagen veronderstelt, impliceert dat het om de vorm van het oordeel gaat en niet om de inhoud. Kunst kan je in een andere werkelijkheid brengen en de waarheid anders doen beleven, door de beroering die ervan uit kan gaan. Kunst verbijzondert het algemene, verandert de algemene werkelijkheid en verbreedt de horizon. Kennis is daarbij een hulpmiddel. Het onbekende kan met behulp van kennis bekend worden. Herkenning, interpretatie en kennis kunnen een rol spelen bij het oordelen over kunst.

Kunst kan je in een andere werkelijkheid brengen en de waarheid anders doen beleven, door de beroering die er van uit kan gaan.

De essentie van kunst maken is het streven naar 'zijn' door middel van artistieke expressie. 'Naarmate het bewustzijn zich ontwikkelt, verandert de kunst. In kunst drukt zich het nog onbewuste innerlijk uit. Veruiterlijken, materialiseren, dat is nu precies wat kunst doet.' (Mol, 1997) Kunst veruiterlijkt ons innerlijk. En zolang er mensen zijn die vorm geven aan hun innerlijk, hun geest, bestaat er kunst. De filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) ziet voor kunst een hoofdrol in de samenleving weggelegd, onder meer door 'haar vermogen inzicht te geven in het bestaan'. Mol schrijft: 'Hij ziet "de idee" als totaliteit van alles wat zich in de loop van de geschiedenis gemanifesteerd heeft met de vrije samenleving als eindpunt,' waarbij "schoonheid een voorbode vormt van de waarheid". Hegel heeft daarbij volgens Mol gekeken naar de ontwikkelingsgang van de mensheid. Het is echter ook de ontwikkelingsdrang om zich in kunst uit te drukken, die voortkomt uit het onderbewuste. Een grondhouding, een innerlijke drang, voortkomend uit een behoefte om, al dan niet gekoppeld aan talent, uitdrukking te geven aan ons gevoel.

Johannes Mol merkt op: ‘Friedrich Nietzsche (1844-1900) besteedde zijn hele leven aan de betekenis van de wetenschap vanuit het perspectief van de kunstenaar, en de betekenis van kunst vanuit het perspectief van het leven te onderzoeken. “Waar gaat het om in het leven?” is daarbij één van zijn belangrijkste vragen. Ieder mens ziet het leven op een andere manier en zoveel mensen, zoveel perspectieven. Elk perspectief is de creatie van een masker. Het maken van een masker is het werk van een kunstenaar, ieder mens is dus een kunstenaar.’

Vanuit het standpunt van de kunstenaar bezien, kan het van belang zijn het veruiterlijkte innerlijk correct te laten interpreteren door de beschouwer. De eigen, autonome taal van de kunstenaar wordt verstaan. De essentie wordt verstandelijk begrepen en emotioneel ervaren. Bij een andere kunstvorm echter kan de taal van het veruiterlijkte gevoel niet worden verstaan. Bij het waarnemen van kunst kan immers de gedachte opkomen dat – afgezien van gebrek aan kennis over achtergronden, theorie en bezieling – de technische, formele aspecten van het kunstwerk niet goed vormgegeven zijn. Het juist verstaan van de taal van de kunstenaar vraagt om talent en training.

Een conclusie zou kunnen zijn dat de verschijningsvorm de drager is voor het kunnen interpreteren van de innerlijke wereld van de kunstenaar. Los van het gevoel kan de vorm voor de beschouwer bepalend zijn om tot een oordeel te komen.

In de gedachtegang van de filosoof Plato (ca. 427-347 v.Chr.) in de dialoog Ion, waar Socrates en Ion gedachten uitwisselen over deskundigheid en inspiratie, is mogelijk een antwoord te vinden op de vraag of deze factoren een kunstenaar drijven. Maar maken deskundigheid en inspiratie van iemand ook een kunstenaar? Dat kan, maar niet per definitie. Iedereen die zich, geschoold of ongeschoold, oefent in het veruiterlijken van het innerlijk door middel van vormgeving is een kunstenaar. Gedreven door het verlangen begeerd te worden, wil men zich onderscheiden van ‘de grote groep’ en zichzelf kunstenaar noemen. De pretentie waarmee men zich dan als kunstenaar presenteert roept een oordeel op.

Kunst verschaft ons vooral inzicht in onszelf, in ons ‘zijn’. Ons zijn staat onder invloed van factoren die ons laten groeien: cultuur, kennis, vaardigheden, perceptie, bezieling, herkenning, interpretatie en mentale en fysieke ervaringen. Die beïnvloeding is een beweging die zich ontwikkelt. Kunst is de materie om tot de essentie van het bestaan te komen. Kunst kan orde scheppen in de chaos en de beschouwer deelgenoot maken van dit proces. Het opstellen van eigen wetten van ruimte en tijd door de kunstenaar geeft kunst haar persoonlijke karakter. Herkenbare beelden roepen, naast een zichtbare, natuurgetrouwe werkelijkheid, een innerlijke, verborgen werkelijkheid op.

De filosoof Martin Heidegger (1889-1976) beweert ‘dat elk wezenlijk kunstwerk voor ons de wereld kan openen en dat zich in die geopende wereld dan tegelijkertijd het ontoegankelijke toont, datgene wat altijd op een bepaalde manier vreemd, afgesloten blijft’ (Mol, 1997). Tijdens het beleven van kunst kan een beroep gedaan worden op alle zintuigen en kun je je bewust worden van je eigen lichaam en geest, je eigen leven, je zijn. Kunst kan je de waarheid laten vinden, een visie op het bestaan geven, bestaansrecht verlenen. Je laten ‘zijn’.

Als we blijven stellen dat mensen met een beperking geen kunstenaars zijn en dat wat ze maken geen kunst is, kan er nooit sprake zijn van inclusie.

Ieder individu is vrij om kunstenaar te zijn, of je je nu kwetsbaar, normaal, abnormaal, gestoord, gehandicapt, beperkt of onbeperkt voelt. Kunst betreft de essentie van het bestaan, net als eten, drinken, slapen en seks. Een uiting van een innerlijke behoefte in een artistieke taal die door de beschouwer als kunst herkend wordt.

Om een mening te kunnen vormen over kunstenaar en kunst is het van belang anders te oordelen. Als we blijven stellen dat mensen met een beperking geen kunstenaars zijn en dat wat ze maken geen kunst is, kan er nooit sprake zijn van inclusie. Dit verlangt een collectieve verandering in het denken. Dat begint bij het individu. Alleen dan kan iedereen kunstenaar zijn en wordt niemand uitgesloten.

‘Ik wil zo graag eventjes net doen alsof ik dat kan. Gewoon meedraaien.’

6

MADIELIEF OOSTERINK, CARLA VAN SLAGMAAT
EN PAOLA DE BRUIJN

De kunst van het samenwerken

6.1 – Professionals uit de sectoren zorg en kunst werken samen

Het landelijk onderzoek dat Kunst Inclusief gehouden heeft onder ateliers en centra voor de kunsten in Nederland laat zien dat er onder de betrokken instellingen vele samenwerkingsvormen zijn. Uit de resultaten blijkt echter dat de centra voor de kunsten relatief veel met andere centra voor de kunsten samenwerken en zorgateliers met andere zorgateliers. Het komt aanzienlijk minder voor dat zorgateliers en reguliere centra voor de kunsten samenwerken. Slechts 10% van de instellingen die deelnamen aan het landelijke onderzoek geeft aan dat er onderling contact is. Genoemde belemmeringen voor samenwerking zijn onder andere slechte ervaringen in het verleden, een te groot verschil in visie en organisatiecultuur en angst voor concurrentie (Loeffen e.a., 2009).

Dat is een gemiste kans, want één van de conclusies uit het landelijk onderzoek is juist dat er kansen liggen in het zoeken en laten plaatsvinden van meer uitwisseling. Er is in Nederland geen infrastructuur om mensen met een beperking regulier door te laten doorstromen naar centra voor de kunsten en er zijn ook weinig mensen uit de zorgateliers gebruik gaan maken van regulier aanbod. De verbinding tussen kunst, zorg, welzijn en onderwijs is essentieel voor het bereiken van

mensen met een beperking. Er liggen mogelijkheden in het creëren en initiëren van regionale platforms en samenwerkingsverbanden. Centra voor de kunsten en zorgateliers, die allemaal afzonderlijk cursussen bieden gericht op creativiteit en kunstzinnige ontwikkeling, zouden dit aanbod vanuit eigen expertise en afgestemd op de wensen en behoeften van mensen met speciale wensen kunnen opnemen in één regionaal aanbod of programma.

In het project Kunst Inclusief is samenwerking gezocht op zowel landelijk als regionaal als lokaal niveau. Op deze verschillende niveaus heeft een dialoog plaatsgevonden tussen de kunst(educatie)sector en de zorgsector, met als doel hoe er betere verbindingen tot stand zouden kunnen worden gebracht. In dit project is ook expliciet de samenwerking gezocht met deelnemers.

In hoofdstuk 2 heeft u kunnen lezen dat er drie regionale ontwikkelwerkplaatsen (OWP's) geformeerd zijn, bestaande uit professionals en deelnemers uit zorg en kunst. Niet alleen de professionals die deelnamen aan de OWP's hebben nauw samengewerkt, dit gebeurde ook met collega-professionals werkzaam in de rest van de betrokken organisaties. Zij kijken terug op een positieve ervaring met mooie opbrengsten. Door samen aan de slag te gaan en commitment om te zetten in actie zijn gaandeweg effectieve samenwerkingsvormen ontwikkeld. Op basis van het onderzoek in de ontwik-

kelwerkplaatsen en de ervaringen van professionals en deelnemers ontstond inzicht in een aantal werkzame elementen. In dit hoofdstuk wordt hiervan verslag gedaan, onder de noemer ‘de kunst van het samenwerken’.

6.2 – De meerwaarde van samenwerking

De samenwerkingsverbanden in de OWP’s hebben mooie opbrengsten voor de betrokken deelnemers opgeleverd. Doordat professionals de handen ineen hebben geslagen konden onder andere workshops en cursussen op maat worden vormgegeven.

De professionals zien de meerwaarde van samenwerken, omdat het ook henzelf veel heeft gebracht. Het samenwerken heeft bijgedragen aan individuele professionalisering. De professionals hebben nieuwe inzichten gekregen op conceptueel niveau, zoals de visie op het werken met deelnemers met een beperking, maar ook op uitvoeringsniveau, daar waar het gaat om mensen goed te begeleiden. Ze hebben meer mogelijkheden leren zien. Samenwerken werkte motiverend en het eindresultaat gaf de professionals voldoening.

Kennis die elkaar aanvult

Eén van de doelen van samenwerken is dat (meer) kennis zichtbaar wordt en bruikbaar wordt voor anderen. Professionals uit zorg en kunst hebben veel (ervarings) kennis en expertise opgebouwd. Tijdens het project is recht gedaan aan de kennis die bij elke professional aanwezig is. Een gedeelte van die kennis is echter nog verborgen of onbewuste kennis, wat Polanyi ‘tacit knowledge’ noemt (Polanyi, (1967). Door de professionals in de gelegenheid te stellen om hun kennis te expliciteren wordt de kennis overdraagbaar gemaakt. Hiervoor is het nodig om reflectie te ontwikkelen (Schön, 1983). Door te reflecteren op het je eigen handelen wordt je (meer) bewust van kennis en kan deze uitgewisseld worden. Door kennis uit te wisselen verbreed je de eigen horizon. Professionals krijgen kennis

uit een andere invalshoek dan hen bekend is en leren over de grenzen van hun eigen organisatie te kijken. Zo werd in de OWP Amersfoort duidelijk dat een kunstprofessional meer een docent op zijn of haar vakgebied is en minder op zorgbegeleiding gericht is. Op die manier draagt hij/zij ook bij aan talentontwikkeling van de deelnemer. Een zorgprofessional is van oorsprong meer gericht op begeleiding. Door deze twee aspecten samen te brengen kon men hierin van elkaar leren. Samenwerken zorgde op deze manier voor kennisuitwisseling.

Inspiratie en motivatie

Samenwerkingspartners kunnen elkaar inspireren en motiveren. De wetenschap dat meer mensen hetzelfde doel ambiëren, dat er een breder draagvlak voor is en dat je niet alleen bent draagt bij aan motivatie en werkt stimulerend. In de verschillende ontwikkelwerkplaatsen konden professionals uit zorg en kunst elkaar vinden in een gemeenschappelijke ambitie. Door opvattingen uit te wisselen ontdekte men dat er veel mensen en organisaties zijn die het belangrijk vinden stappen te zetten zodat deelnemers kunnen participeren in de kunsten. Deze wetenschap zorgde voor wederzijdse inspiratie en uitwisseling. Eén van de professionals van OWP Amersfoort vertelt: ‘Ik wist niet dat er al zoveel mensen met participatie door deelnemers in de kunsten bezig zijn. Heel inspirerend en hoopgevend!’

6.3 – Factoren voor succesvolle samenwerking

Hieronder staat beschreven welke factoren succesvol waren in de samenwerking tussen professionals van zorg en kunst. Ook uit andere onderzoeken naar intersectorale samenwerking, zoals Schakels in de Buurt (Wilken & Dankers, 2010) en Samenspel in de Buurt (De Waal e.a., 2008), komen deze succesfactoren naar voren. Vervolgens beschrijven we hoe er aan deze factoren in het project Kunst Inclusief handen en voeten is gegeven.

Bereidheid om samen te werken

De eerste factor voor een succesvolle samenwerking is dat alle professionals de bereidheid tonen om samen te willen werken. Ook tijdens het project Kunst Inclusief bleek deze bereidheid de samenwerking ten goede te komen.

De professionals waren geëngageerd en toonden liefde voor de mensen waarmee zij werkten en voor hun vak. De professionals waren enthousiast en gemotiveerd om aan de slag te gaan. Bij een aantal professionals bestond al langer de wens het kunstaanbod van hun organisatie aan te passen en toegankelijk te maken voor een breder publiek. De professionals hebben geoefend met iets wat ze zelf al wilden doen of al deels in gang hadden gezet. Zij hebben een grote inzet getoond. Ze wilden graag samenwerken en van elkaar leren. Een professional uit de OWP Amersfoort verwoordt dat als volgt: ‘Wij vanuit de zorg willen onze expertise heel graag doorgeven en mensen uit de kunsten hierbij coachen.’

De bereidheid om samen te werken heeft kunnen ontstaan door:

- organisaties te selecteren wiens visie aansluit bij de doelen van het project Kunst Inclusief;
- professionals te selecteren die enthousiast en gemotiveerd zijn om zich in te zetten voor en met mensen met speciale wensen;
- professionals te selecteren die een open houding hebben en bereidwillig zijn om naar elkaar te luisteren en van elkaar te leren.

Als je weet waar de kwaliteiten van de ander liggen kun je daar een beroep op doen en van profiteren.

Bekendheid met elkaar en elkaars werk

Een andere factor die een succesvolle invloed heeft op de samenwerking is als de samenwerkingspartners bekend zijn met elkaar en met elkaars werk. Bij een samenwerkingsverband is het nodig de mogelijkheden en de grenzen van elkaars expertise te kennen. Als je weet waar de kwaliteiten van de ander liggen kun je daar een beroep op doen en van profiteren.

De professionals van de drie ontwikkelwerkplaatsen kenden elkaar op voorhand nog niet. Zij gaven te kennen dat het erg plezierig en nuttig was te leren wat ieders functie inhoudt en waar ieders expertise aanwezig is.

Bekendheid met elkaar en elkaars werk heeft kunnen ontstaan door:

- ervaringen te delen en informatie uit te wisselen tijdens de gezamenlijke bijeenkomsten.
- de OWP-bijeenkomsten afwisselend op één van de werklocaties van professionals te organiseren, zodat men ook letterlijk elkaars werkterrein kon leren kennen.
- samen aan één doel te werken.

Een gedeelde visie

Als professionals uit verschillende sectoren gaan samenwerken is het belangrijk dat ze elkaars taal leren verstaan en een gemeenschappelijke kijk op de zaak ontwikkelen. Een visie die gedragen wordt door alle samenwerkingspartners zorgt voor eenheid en interne afstemming. Een visie geeft structuur en richting voor gewenste verandering en het bereiken van een gemeenschappelijk doel. Een gezamenlijk visie vormt daarom een goede basis voor een samenwerkingsverband.

Bij aanvang waren alleen het thema en de kaders waarbinnen de professionals per ontwikkelwerkplaats samen aan de slag zouden gaan gegeven.

De professionals zijn tot een gedeelde visie gekomen door:

- in de gezamenlijke bijeenkomsten concepten te bespreken als creatieve participatie, inclusie, actorschap, talentontwikkeling, kunst en kunstenaar;
- naar elkaar te luisteren en open te staan voor elkaars opvattingen;
- goed te luisteren naar de wensen en behoeften van deelnemers.

Voortvloeiend uit de visie hebben de professionals samen te behalen doelen gesteld. Daar het dezelfde professionals waren die de uitvoering op zich zouden nemen, bleek het effectief doelen te formuleren die dicht bij de persoonlijk ambities van de professionals staan. Dit is bereikt door:

- ideeën over de nadere invulling van de opdracht in openheid uit te wisselen.
- de professionals zelf hun gezamenlijke doelen op te laten stellen.

Een gedragen aanpak om het doel te behalen

Een ander element dat een positieve werking had op de samenwerking was een aanpak die gedragen werd door alle samenwerkende professionals. Vervolgens bleek het effectief de ideeën te structureren in een plan (van aanpak). Eigenaarschap van het plan van aanpak werd gestimuleerd door zoveel mogelijk de regie bij de professionals zelf te laten.

Er is gekomen tot een gezamenlijk gedragen aanpak door:

- de professionals zo veel mogelijk zelf het plan op te laten stellen en hen op deze manier aan te spreken op hun kennis en ervaring;
- een onderzoeker en proces aanjager (de facilitator), met kennis van het opzetten van een plan van aanpak en ervaring in projectmatig werken, de professionals te laten ondersteunen.

De uitvoering kenmerkte zich ook door:

- in het plan van aanpak heldere en haalbare (sub)-doelen te stellen;
- in het plan al zoveel mogelijke concrete acties te benoemen;
- verantwoordelijkheden en verwachtingen te benoemen in het plan;
- gezamenlijke bijeenkomsten te organiseren per OWP waarin pas op de plaats gemaakt kon worden gemaakt en de stand van zaken werd gesproken. Op deze manier kon ad hoc handelen voorkomen worden;
- het aanstellen van een ‘procesaanjager’ (facilitator) die zorgt draagt voor het faciliteren van leer- en kennisprocessen en tijd beheert;
- evalueren tijdens de uitvoering om de plannen zo nodig bij te stellen;
- realisme en idealisme: de professionals toonden zich geëngageerd met liefde voor de mensen waarmee ze werkten en voor hun vak. Naast deze grote mate van idealisme was er tegelijkertijd oog voor de grenzen van het project. Het maken van duidelijke afspraken en het elkaar aanspreken op de gemaakte afspraken.

Creativiteit en beheersing

Na het opstellen van het plan van aanpak was het zaak om dit plan tot een goede uitvoering te brengen. Een uitvoering die voldeed aan de voornemens en verwachtingen en waarbij gelijktijd ingespeeld kon worden op de actuele situaties en processen, die zich gedurende de periode van het plan van aanpak ontvouwden.

De creativiteit en het enthousiasme van de professionals voor het project leidden soms tot een tijdsinvestering die de geplande tijd ruimschoots overschreed. Kunstprofessional Eric Schulp, blikt terug op het verloop van het project: ‘Het was eigenlijk ook een beetje grenzeloos. Toevallig kwamen er acht mensen (deelnemers), maar als het er vijftien waren geweest hadden we het waarschijnlijk ook gedaan en waren het er twee hadden we het ook gedaan.’

Naast het managen van tijd dient bij een samenwerkingsverband als deze ook aandacht besteed te worden aan het managen van de verwachtingen en verantwoordelijkheden. Bij sommige zorgprofessionals bestond een spanningsveld tussen het verantwoordelijk voelen voor de deelnemers en de regie laten bij die deelnemers. Een professional van een zorgatelier voor mensen met een psychiatrische beperking vertelde over haar ervaring met een Karolijn de Heer professional van een regulier centrum voor de kunsten: ‘Naar deze deelnemers moet je duidelijk zijn en afspraken nakomen en dat duidelijkheid scheppen duurde wel eens te lang bij hem. En dan zat ik met een paar hele onzekere deelnemers en dan moest ik hem uitleggen dat dat juist voor deze doelgroep heel moeilijk is dan niet te weten wat er gaat gebeuren. [...] Of het lukt niet, en dat is gewoon te lang uitgesteld, zit ook aan mijn kant, ik had eerder moeten zeggen: duidelijkheid wel of niet.’

Bij een nieuw samenwerkingsverband of project zijn er altijd zaken die zich gaandeweg voordoen en waar dan afstemming voor nodig is. Zo bleek bijvoorbeeld in Den Haag dat er meer aandacht moest worden besteed aan communicatie. Wie bel je als docent als een deelnemer niet op de les verschijnt? Of als de docent ziek is? Er doen zich altijd onvoorziene zaken voor – sommige zaken wijzigen zich ongewenst op het laatste moment – die zullen dan ter plekke moeten worden opgelost. Flexibiliteit en improviserend vermogen van de professionals bleken hierbij onmisbare competenties. Het helpt ook als er vaste personen zijn die tot taak hebben aandacht te geven aan verbeterpunten.

Chemie en vertrouwen tussen personen

Chemie en vertrouwen tussen personen is naast al het bovenstaande ook een werkzaam ingrediënt voor het slagen van de samenwerking. Niet alleen bij de start, als veel zaken nog nieuw, onbekend en onduidelijk zijn, maar ook tijdens het hele traject is er vertrouwen in elkaar nodig om het geheel tot slagen te brengen. Chemie, of een klik, zorgt voor plezier in de samenwerking en geeft motivatie.

Tussen de professionals in de ontwikkelwerkplaatsen is er gedurende de loop van het project een zekere vertrouwensrelatie ontstaan.

Chemie en vertrouwen tussen personen heeft kunnen ontstaan door:

- korte lijnen met elkaar te houden (want onontgonnen gebied en werken op maat vragen flexibiliteit en creativiteit);
- transparant zijn en informatie delen. Zo werden in een van de OWP's de vorderingen via de interne nieuwsbrief verspreid;
- door samen er op uit gaan en iets leuks ondernemen. Alle professionals zijn samen naar de tentoonstelling ‘Niet Normaal’ geweest in de beurs van Berlage te Amsterdam.

Van belang is ook het vertrouwen tussen de kern professionals binnen elke OWP en de andere collega-professionals in de organisatie, die niet direct deel uitmaken van de OWP. De visie moet ook door hen gedragen worden en zij dienen betrokken te kunnen worden bij het plan. Tijdens het project is er ook samengewerkt met de collega-professionals in de organisaties. In Den Haag hebben de collega-kunstdocenten van het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur cursussen verzorgd voor mensen met een psychiatrische beperking. De docenten hebben uitgesproken graag te willen meewerken omdat ze vertrouwen hadden in het project. Dat vertrouwen heeft kunnen ontstaan door:

- de docenten nauw te betrekken bij het op maat maken van de cursus;
- de docenten goed te begeleiden en te ondersteunen tijdens het proces.

Kleine en overzichtelijke verbanden

Ook een factor die van invloed was op de samenwerking is omvang en overzichtelijkheid van het samenwerkingsverband. Het was prettig om te weten wie je waarop kan aanspreken. Daarvoor moet je elkaar kennen. Het behouden van het overzicht werd ook bevorderd door het aanstellen van een procesaanjager of facilitator. Uit het project is gebleken dat bij een samenwerkingsverband bestaande uit professionals uit zorg en kunst het goed werkt een aanjager aan te stellen. Gedurende het project vervulden de facilitators die waren ingezet vanuit de betrokken Hogescholen, deze rol. Eén van de professionals van de OWP Amersfoort blikt terug en zegt: ‘Hier en daar was de communicatie wat lastig met zo veel verschillende mensen, gedachten en belangen, maar onze facilitator wist dit alles in goede banen te leiden.’ Het is dan ook aan te bevelen om bij het opzetten van een samenwerkingsverband iemand in te zetten die een faciliterende en verbindende rol kan vervullen.

Daarnaast is het belangrijk om bij de samenwerkende organisaties vaste mensen als aanspreekpunt en coördinator of aandachtsfunctionaris aan te stellen. Tijdens het project hebben de professionals en de betrokken deelnemers te kennen gegeven hoe prettig het was dat er bekende gezichten en vaste aanspreekpunten waren bij de organisatie waarmee samengewerkt werd.

De professionals die deelnamen in de ontwikkelwerkplaatsen fungeerden als schakel naar hun eigen achterban. Zij waren het aanspreekpunt voor hun collega-professionals tijdens het project. Zichtbaar werd dat bij het doorschakelen naar de collega-professionals goede communicatielijnen en het scheppen van de juiste wederzijdse verwachtingen de samenwerking ten goede kwam.

Daarnaast waren deze professionals ook het eerste aanspreekpunt voor de betrokken deelnemers tijdens het project. In de OWP Den Haag bijvoorbeeld, fungeerde de professional van het zorgatelier, intern als het eerste aanspreekpunt voor de deelnemers tijdens het project. Ook extern, naar buiten toe gericht had zij steeds contact met de kunstdocenten van het centrum voor de kunsten. De kunstprofessional aan de andere kant was ‘het gezicht’ en aanspreekpunt van het centrum voor de kunsten. De deelnemers in Den Haag gaven te kennen dat de ondersteuning van de zorgprofessional prettig was, omdat deze hen en hun wensen m.b.t. ondersteuning goed kent en specifieke expertise heeft om hen te ondersteunen. Ze gaven aan het fijn te vinden even gebeld te worden of te kunnen bellen als dat nodig was. Ze vonden het prettig de aandachtsfunctionaris bij het centrum voor de kunsten te leren kennen. Hij was geïnteresseerd in hen en liet zich informeren over hun speciale wensen. Hij dacht mee en zette zich actief in om cursussen op maat te ontwikkelen (Loeffen, 2010). De deelnemers zijn dus gebaat bij vaste personen die als aanspreekpunt fungeren en nauw met elkaar samenwerken. Dit creëert duidelijkheid en eenheid.

Samenwerking vormgeven in dialoog met deelnemers

Een belangrijke factor in het opzetten van het samenwerkingsverband is de dialoog met de deelnemers. Het draait immers om hen en zij kunnen goed aangeven wat voor hen belangrijk is. Dit kan onder andere gebeuren door:

- in dialoog te gaan met de deelnemers in de vorm van informele gesprekken, deelnemersvergaderingen, kennismakingsgesprekken en individuele interviews;
- deelnemers tijdens het project aan het woord te laten (verbaal of non-verbaal) en helderheid te verkrijgen t.a.v. hun wensen m.b.t. een kunsteducatief aanbod en t.a.v. de manier van samenwerken.

6.4 – Samenwerkingsverband als sociale niche

Een samenwerkingsverband tussen een centrum voor de kunsten en een (zorg)atelier, zoals dat vormgegeven wordt op basis van de hierboven geschetste ingrediënten, is de bedding waarbinnen ‘deelnemers met speciale wensen’ kunnen participeren en zich kunnen ontwikkelen.

Zoals beschreven in hoofdstuk 4 staan de kunstdocenten en -begeleiders ‘in de coulissen’ om hen te ondersteunen.

Om inclusieve artistieke participatie voor mensen met speciale wensen mogelijk te maken is het een meerwaarde dat professionals uit zorg en kunst gaan samenwerken. Op deze wijze kunnen bestaande structuren aangepast worden of nieuwe structuren gecreëerd worden. Scholtens (2007) en Wilken (2010) spreken ook wel van een ‘sociale niche’. Dit is een omgeving die aan de ene kant voldoende veiligheid biedt, waarmee recht gedaan wordt aan de kwetsbaarheid, en aan de andere kant ruimte biedt voor persoonlijke ontplooiing.

Veiligheid kan bijvoorbeeld gecreëerd worden door de aanwezigheid van vaste personen, duidelijke activiteiten, een rustige overzichtelijke omgeving en vertrouwen. Karolijn de Heer, begeleider in een zorgatelier voor mensen met een psychiatrische beperking, zegt over het belang van duidelijkheid:

‘Als het niet duidelijk is dan zullen ze de stap minder snel zetten. Want dan maakt ze dat onzeker. De meeste van deze mensen hebben behoefte aan een duidelijk beeld van waar zoiets naartoe gaat. En worden erg onrustig van ‘Als ze het niet begrijpen’.

Het bleek in de ontwikkelwerkplaatsen belangrijk om het enthousiasme van de professionals niet ten koste te laten gaan van de veiligheid voor de deelnemers. Omdat veel initiatieven zich tijdens het project ontwikkelden was het voor de deelnemers niet altijd even helder wat er zou gebeuren. Ook onbekendheid over waar een bepaalde activiteit plaats zou vinden was een factor die soms voor spanning zorgde. De workshops en cursussen die de betrokken deelnemers tijdens het project gevolgd hebben, vonden plaats op voor hen nog onbekende locaties. Namelijk op een regulier centrum voor de kunsten. Voor sommigen van hen was dit best spannend.

Bij al deze zaken was het de taak van de betrokken professionals om hen te ondersteunen. In de OWP Amersfoort is een zorgbegeleider meegegaan met de deelnemers naar centrum voor kunst en cultuur. In de OWP Den Haag is eerst een medewerker van het centrum voor de kunsten kennis komen maken op het atelier. De deelnemers hebben het als heel prettig ervaren dat hij persoonlijk voor hen kwam om eens te praten. Dezelfde kunstprofessional heeft vervolgens alle kennismakingsgesprekken gevoerd op het centrum voor de kunsten. Dat ze hem daarvoor al een keer gezien hadden scheelde voor hun gevoel heel erg.

In de samenwerking hebben de professionals hier aandacht voor gehad door:

- te zorgen voor een zeker mate van veiligheid en vertrouwde door als professional naar de deelnemers toe te gaan;
- extra aandacht te besteden aan het eerste contact, zoals een ontvangst in het kunstatelier met koffie en een rondleiding. Op deze wijze wordt ‘gastvrijheid’ gecreëerd. Dit is een belangrijk onderdeel van kwartiermaken (Kal, 2001).

6.5 – Aanbevelingen voor organisaties

Het model van de ontwikkelwerkplaats bleek goed geschikt te zijn om als motor voor samenwerking te fungeren. Het heeft structuur gebracht aan de vele gedachten, visies en plannen. Een succesvolle samenwerking is alleen mogelijk indien alle betrokken organisaties en hun management de juiste randvoorwaarden scheppen. We vatten hier nog enkele belangrijke punten samen die op het niveau van de organisatie kunnen zorgen voor de juiste voorwaarden om ‘Kunst Inclusief’ mogelijk te maken.

Aanstellen van een procesaanjager

Het valt aan te bevelen in de startfase van een samenwerkingsverband van professionals uit zorg en kunst een procesbegeleider of -anjager aan te stellen. Dat kan een onafhankelijke persoon zijn of iemand van een van de betrokken organisaties. Tijdens het project is bij elke ontwikkelwerkplaats een zogenoemde facilitator aangesteld, die een positieve invloed heeft gehad op het tot stand brengen van de samenwerking, het verloop van de diverse leer- en werkprocessen, en het realiseren van de doelen. Deze facilitator is bedreven in het begeleiden van projectmatig werken aan innovatieve activiteiten.

Het bleek succesvol als de facilitator de volgende taken op zich nam. Deze bevindingen komen overeen met andere projecten waarin het model van de ontwikkelwerkplaats werd gebruikt (zie o.a. Wilken e.a., 2008, Wilken & Dankers, 2010).

- Het coachen van competentieontwikkeling van de afzonderlijke professionals.
- Zorg dragen dat de ‘ontwikkelwerkplaats’ in zijn geheel zich optimaal kan ontwikkelen.
- Leveren van inhoudelijke input van buiten, zoals ‘goede voorbeeld’-praktijken, bruikbare methoden en wetenschappelijke kennis, om van te leren.
- Stimuleren van het leren binnen de eigen praktijk.
- De professionals stimuleren input te leveren.
- Alle professionals erbij betrekken en aan het woord laten tijdens discussies.
- Ondersteuning bieden bij het structureren van ideeën.
- De professionals aanzetten tot handelen en ook checken of afspraken nagekomen zijn.
- Meedenken en mensen aanspreken op hun verantwoordelijkheden.
- Het tijdspad in de gaten houden.
- Bijeenkomsten organiseren waarin de professionals weer even pas op de plaats maken en even afstand nemen, reflecteren en overzicht (helikopterview) houden over het proces en de beoogde doelen.

Aanstellen van aandachtsfunctionarissen

Op basis van de ervaring van de professionals en de deelnemers is het aan te bevelen om zowel bij zorg- als reguliere kunstinstellingen aandachtsfunctionarissen aan te stellen. Professionals die goed op de hoogte zijn van de ontwikkelingen, wet- en regelgeving. Professionals die samen proactief de creatieve ontwikkelingsmogelijkheden van deelnemers onderzoeken en op maat ondersteunen bij het ontwikkelen en participeren met kunst. Professionals die in staat zijn bruggen te bouwen tussen de sectoren, om de doorstroom van deelnemers te bevorderen.

Uit de ervaring van de professionals in de OWP's bleek het lastig deze taken met hun eigen werkzaamheden te combineren. Zij merkten op dat een adequate inbedding in de eigen organisatie voor het leggen van verbindingen onmisbaar is.

Grote instellingen werken vaak wel met een digitaal informatiesysteem. In hoofdstuk 2 valt te lezen dat er bepaalde gedragscodes heersen op reguliere kunstcentra waar mensen met een beperking niet aan kunnen voldoen. Er wordt verwacht dat je het volledige bedrag voor de cursus van 30 lessen kunt betalen en bovendien nog vanaf de vaste startdatum elke week aanwezig kunt zijn. Kunstprofessional Eric Schulp, van het Koorenhuis: ‘Door hoe onze administratie is georganiseerd is het lastig voor elke deelnemer op maat iets te organiseren. In een grote instelling als het Koorenhuis is de cursusadministratie grotendeels geautomatiseerd. Voor elke uitzondering op dit geautomatiseerde proces, moet je extra handelingen en controles uitoefenen.’ Alles wat afwijkt, daar zit veel werk aan. Het kan niet met normale administratie mee, maar heeft een speciale behandeling nodig. De cursussen die de deelnemers in de OWP's hebben gevolgd waren eenmalig of zij hebben een aantal lessen van een reguliere cursus gevolgd. De professionals hebben veel in eigen beheer moeten houden, maar dat vinden zij in de toekomst niet wenselijk. Voor het goed functioneren vraagt het dat zij vanuit de organisatie gefaciliteerd worden, dus dat de administratie en het secretariaat in kunnen spelen op speciale omstandigheden.

Voorwaarden die de organisatie moet scheppen wil een aandachtsfunctionaris goed functioneren:

- Binnen het takenpakket van de professional moet voldoende tijd vrijgemaakt worden voor het leggen van intersectorale contacten en de daaruit voortvloeiende activiteiten.
- Krijgen van eigen verantwoordelijkheid en mate van vrijheid in uitvoering. Het gaat om een ‘ondernemende’ professional.
- Deelnemers hebben weinig aan professionals als ‘passanten’. De noodzakelijke bekendheid en vertrouwensband kan alleen worden opgebouwd als professionals zich voor langere tijd met deze doelgroep kunnen verbinden.

Zorgprofessional Karolijn de Heer over de voorwaarden van aandachtsfunctionarissen: ‘Ik denk echt dat het in een koppel moet. Dat je het nodig blijft houden dat je de coördinatie samen doet. Dus moet je ook iemand hebben die de deelnemers al kennen. Zomaar iemand van het Koorenhuis neerzetten zou ik zelf niet doen. Ik zou wel iemand nemen die het geheel coördineert. Dus ik kan me goed voorstellen dat er wel iemand van het Koorenhuis komt met wie je samen een plan opzet.’

- De organisatie moet de aandachtsfunctionaris ondersteunen in het up to date houden van zijn kennis.
- De organisatie moet ondersteuning bieden in de vorm van een op mensen met speciale wensen toegesneden administratief systeem.
- De organisatie moet zorg dragen dat de professional zich gemotiveerd blijft voelen en zich gelegitimeerd voelt om te experimenteren met nieuwe samenwerkingsvormen.
- Het management dient oog te hebben voor de opbrengsten (zowel op de korte als op de langere termijn) van deze manier van werken: (a) voor de deelnemers, waarvoor een meer veelzijdig aanbod van ondersteuning kan worden gerealiseerd, met meer mogelijkheden op participatie in de samenleving; (b) voor de professionals, die hun competenties en gezichtsveld verbreden en (c) voor de eigen organisatie, die meer inclusief werkzaam zal zijn.

Overige randvoorwaarden

Zowel uit het landelijke inventariserende onderzoek als uit het onderzoek in de drie ontwikkelwerkplaatsen bleek er geen infrastructuur aanwezig te zijn om mensen met een beperking regulier door- of in te laten stromen naar een centrum voor de kunsten. Maar weinig mensen die nu werken in zorgateliers maken gebruik van reguliere voorzieningen. Uit het landelijk onderzoek van Kunst Inclusief bleek dat slechte ervaringen in het verleden, een te groot verschil in visie en organisatiecultuur en angst voor concurrentiebelemmeringen vormden voor zorgateliers en centra voor de kunsten om samen te werken (Loeffen e.a., 2009). Organisaties dienen aan deze belemmeringen speciale aandacht te besteden.

Enkele mogelijkheden zijn:

- Om vrijblijvendheid te voorkomen kunnen organisaties hun intenties en doelstellingen vastleggen in een convenant.
- Uitwerken van een gezamenlijke visie.
- Intern draagvlak creëren voor participatie van deelnemers in de kunsten, bijvoorbeeld door dialoogbijeenkomsten hierover te organiseren voor alle medewerkers.
- Organisaties dienen hun deelnemers de mogelijkheid geven door te stromen naar die voorziening en begeleiding die het best bij de wensen en ontwikkeling van een individuele deelnemer passen.
- Het creëren van mogelijkheden om medewerkers en deelnemers van de verschillende organisaties elkaar op creatieve manieren te laten ontmoeten, bijvoorbeeld door samen een tentoonstelling of theaterproductie te maken.
- Oog hebben voor diversiteit onder professionals.

Sommige mensen zijn echte doeners, anderen coördineren of ontwikkelen graag. Zet iedereen in op de eigen kwaliteiten.

Verschillen in organisatiestructuur tussen betrokken instellingen waren van invloed op de onderlinge communicatie en samenwerking tussen professionals. Sommige organisaties werken met vaste teams, anderen met parttimers op freelance basis. De ervaring van de betrokken professionals in OWP Den Haag is dat de betrokkenheid van parttime docenten wat lastiger te organiseren is. De docenten kennen elkaar niet altijd onderling en vormen geen team. Ze waren niet altijd goed te bereiken en mede daarom niet altijd even goed geïnformeerd. Organisaties dienen zorg te dragen dat onderlinge verschillen in organisatiestructuur de samenwerking niet belemmeren.

6.6 – Slot

In dit project is gebleken dat verbetering van de samenwerking kan leiden tot uitwisseling van expertise en het verbeteren van de mogelijkheden tot deskundige begeleiding en doorstroming. Samenwerking tussen een zorgatelier en centra voor de kunsten kan een grote meerwaarde hebben omdat hiermee expertise rond de specifieke ondersteuning die nodig is in verband met de beperking en expertise over kunsteducatie bij elkaar gebracht kan worden. Door het uitwisselen van deze kennis kunnen mensen geholpen worden hun kwaliteiten meer te benutten. De kunst van het samenbrengen en het samenwerken is dat het bij voorkeur gebeurt op maat en met de deelnemer in het middelpunt.

Tijdens het project zijn vrijplaatsen gecreëerd waar professionals met een zelfde soort ambitie elkaar kunnen ontmoeten en de samenwerking aan kunnen gaan. De speciale wens van de deelnemer is bepalend voor de samenwerking. Veel deelnemers vragen om veiligheid en duidelijkheid. Daar zijn korte en duidelijke communicatielijnen tussen professionals voor nodig. Samen worden als het ware wegen gecreëerd om mensen die dat willen, toe te leiden naar een reguliere cursus.

De kunst van het samenwerken is gebruik maken van de eigen en andermans expertise en kennis.

Voor zo'n weg is het nodig dat professionals met elkaar 'schakelen', op een zodanige manier dat vanuit eenzelfde intentie en in een duidelijke structuur voor de deelnemers duidelijkheid en veiligheid ingebouwd wordt. Bekende gezichten op vaste posities is hier één van de succesfactoren.

Mensen met speciale wensen ondersteunen op weg naar inclusieve kunstparticipatie kost tijd. Dat kan alleen als je ook die tijd en ruimte van je organisatie krijgt. Professionals moeten zich hierin gesteund weten door hun leidinggevenden en directie.

Op maat werken vraagt heldere communicatie en afstemming tussen alle betrokkenen, op verschillende niveaus: met deelnemers met speciale wensen, tussen professionals van zorgateliers en reguliere centra voor de kunsten en zo ook instellingen en organisatie. De kunst van het samenwerken is gebruikmaken van de eigen en andermans expertise en kennis. Deelnemers dienen te worden aangesproken op hun ervaringskennis. Professionals uit de werelden van zorg en kunst kunnen gebruik van elkaars kennis maken. Het is voor iedereen verrijkend om van elkaar te leren. Kunst verbindt, het brengt mensen samen. Tijdens het project Kunst Inclusief is er kleinschalig geoefend, de start is gemaakt om meer mensen aan te sporen om over de reguliere grenzen te kijken, nieuwe stappen te zetten, al is dat vaak een (hele) kunst.

En nu aan het werk

Aanbevelingen ter verspreiding van de resultaten van Kunst Inclusief

‘Ik kwam tot de ontdekking hé, ik kan het gewoon en ik doe het gewoon.’

7.1 – Inleiding

Onderzoek doen is zinvol en interessant, maar het heeft weinig resultaat als er geen vervolg aan wordt gegeven. Een vervolg waarin de betrokkenen de opgedane expertise blijven inzetten en doorgeven aan anderen. Dit zal zeker gaan gebeuren: niet alleen door het enthousiasme van de deelnemers in de ontwikkelwerkplaatsen (OWP's), maar ook door de overtuiging van de stuurgroepleden dat dit niet zomaar een onderzoek was, maar een volledig nieuwe ontwikkeling.

Naast enthousiasme en overtuiging vraagt continuïteit echter ook om aanbevelingen en nieuwe initiatieven. In dit hoofdstuk formuleren we aanbevelingen voor de verschillende partijen die van belang zijn voor de bevordering van kunstparticipatie door mensen met een handicap. Het betreft dan ateliers van zorginstellingen, centra voor de kunsten, provinciale instellingen voor cultuur, kunstvakopleidingen en fondsen en gemeenten.

Een groot deel van de aanbevelingen komt voort uit de ontwikkelwerkplaatsen en is dus vooral afkomstig van deelnemers en betrokken kunstdocenten. Deze aanbevelingen zijn weergegeven in de onderzoeksrapporten van de ontwikkelwerkplaatsen (zie literatuurlijst). De overige aanbevelingen zijn door de stuurgroep gedaan op grond van de resultaten van het hele onderzoekstraject, deze zijn wat abstracter en betreffen meer het beleidsniveau.

Uitgangspunt

Zelf kunst beoefenen is een waarde op zich. Aan kunst doen is belangrijk louter vanwege de artistieke waarde van kunst. Dat geldt voor iedereen, dus ook voor mensen met een handicap. Maar natuurlijk sorteert het doen aan kunst ook andere effecten, bijvoorbeeld op cognitief en sociaal-emotioneel gebied. Deze gelden uiteraard voor alle deelnemers aan kunst, maar ze zijn voor mensen met een handicap misschien net iets meer van belang.

Onderstaande aanbevelingen zijn dan ook geformuleerd vanuit de gedachte dat aan kunst doen op zich waardevol is. Met in het achterhoofd dat juist mensen met een handicap de kans moeten krijgen om aan kunst te doen.

De aanbevelingen zijn uitgewerkt voor:

- ateliers van zorginstellingen en andere kunstaanbieders in de zorg;
- centra voor de kunsten en particuliere aanbieders van kunsteducatie;
- provinciale ondersteuningsinstellingen voor cultuur; kunstvakopleidingen;
- fondsen, in het bijzonder het Fonds Cultuurparticipatie;
- gemeentes en de VNG, Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Aanbevelingen voor wie?

De aanbevelingen zijn met name gericht op de twee belangrijkste spelers in dit veld: de zorginstellingen, waar mensen met een handicap wonen en werken en/of ondersteuning krijgen in het dagelijks leven, en de centra voor de kunsten, de belangrijkste non-profit aanbieders van kunsteducatie. Zij moeten samenwerken, zodat mensen met een handicap daadwerkelijk gestimuleerd worden om aan kunst te gaan doen op die plek waar het kan, begeleid door de juiste professionals.

De andere betrokken organisaties, de provinciale instellingen voor cultuur, de kunstopleidingen en de gemeenten kunnen een rol spelen bij het ondersteunen van die samenwerking door te werken aan deskundigheidsbevordering of aan verbetering van randvoorwaarden.

7.2 – Aanbevelingen aan ateliers van zorginstellingen

Ontwikkel beleid om kunstbeoefening door individuen mogelijk te maken in het kader van dagbesteding en vrije tijd

In de Ontwikkelwerkplaats Den Haag is de term ‘mensen met speciale wensen’ ontwikkeld. Daar en in de andere ontwikkelwerkplaatsen zijn vanuit de wensen van deze mensen aanbevelingen geformuleerd. Deze mensen waren al actief met kunst, enerzijds in het kader van dagbesteding, anderzijds als vrijetijdsbesteding. Maar uiteraard gaat het niet alleen om de groep die al bezig is met kunst. Het gaat ook om die grote groep mensen met een handicap die niet aan kunst doet.

Instellingen voor zorg voor mensen met een handicap moeten beleid ontwikkelen, waarin het uitgangspunt dat kunst zeker voor mensen met een handicap belangrijk is, centraal staat. Beleid met als centrale doelstelling: meer mensen met een handicap aan de kunstbeoefening. Dus naast aandacht voor talentvolle mensen, die in het kader van dagbesteding in ateliers of theatergezelschappen werken, ook gerichte stimulering van alle mensen met een handicap om in het kader van vrijetijdsbesteding aan kunst te doen.

Concreet kan dit bijvoorbeeld betekenen dat in het ondersteuningsplan van cliënten niet alleen in de meest brede zin wordt gekeken naar vrijetijdsbesteding, maar dat er altijd wordt onderzocht in hoeverre de persoon aan kunst doet of dat hij of zij gestimuleerd wordt daar actief aan deel te nemen.

Tevens kan het betekenen dat de zorginstelling een (breder) kunstaanbod in het kader van de vrijetijdsbesteding ontwikkelt, en dat ze beleid ontwikkelt waarin samenwerking met reguliere kunstaanbieders centraal staat, opdat mensen met een handicap waar mogelijk ook in het reguliere circuit (dus inclusief) aan kunst participeren.

In het kader van dagbesteding werken mensen met een handicap doorgaans in een atelier of theatergroep waar vaak interdisciplinair wordt gewerkt. Juist de deelnemers

van ateliers zijn gebaat bij een interdisciplinair aanbod, omdat zij zo een beter overzicht krijgen van de mogelijkheden. Door samen te werken met centra voor de kunsten wordt dat veelzijdige aanbod vanzelf zichtbaar en kunnen mensen op grond van eigen wensen keuzes maken.

Andere aanbieders van kunstbeoefening en kunsteducatie voor mensen met een handicap, ook al zijn ze niet geschoold om mensen met een handicap te begeleiden, kunnen eveneens betekenis hebben voor de cliënten. Zeker als het gaat om talentontwikkeling en het stimuleren om nieuwe mogelijkheden aan te boren.

Breng randvoorwaarden van het beleid in kaart en zorg voor kennisdeling met en voor de kunstbegeleiders en voldoende begeleiding van de deelnemers

Wat is er nodig om een breder kunstaanbod binnen vrijetijds- en dagbesteding te realiseren? ‘Aan kunst doen’ vraagt om méér dan een plek waar een persoon zijn of haar tijd besteedt met kunst. Het vraagt in de eerste plaats een visie op kunst en bezinning op de rol die de kunst nu speelt in met name dagbesteding. Gaat het om werk en productie of gaat het om zingeving, plezier en ontwikkeling? Met andere woorden: staat het maken van kunstwerken centraal of staat het léren centraal? Beide uitgangspunten hoeven elkaar niet te bijten, maar het is goed om dit helder te hebben, zodat kunstbegeleiders hun programma op grond van deze uitgangspunten kunnen maken. Want naast zicht op uitgangspunten, zijn goede kunstbegeleiders nodig. Die niet alleen zorginhoudelijk geschoold zijn, maar ook artistieke en kunsteducatieve bagage hebben. Het spreekt bijna voor zich dat voor dit alles aan bepaalde randvoorwaarden moet worden voldaan, zoals voldoende ruimte en goede materialen. Maar door beperkte financiële middelen wordt er soms materiaal gebruikt, dat onvoldoende duurzaam is of niet de goede kwaliteit heeft. En kiest men niet altijd voor een bepaalde techniek, maar wordt gebruikt wat voor de hand ligt.

TIP

Viltstiften zijn voor veel mensen met een verstandelijke handicap een makkelijk en voor de hand liggend materiaal. Ze kiezen er vaak zelf voor, ook vanwege de felle kleuren. Maar het materiaal is eenzijdig en de meeste tekeningen met viltstift verbleken al snel. Gelukkig zijn er ook goede viltstiften in de handel. Ga daarvoor naar een speciaalzaak, die kan adviseren over kleurechtheid, et cetera. Hetzelfde geldt voor (kleur)potloden. Ook hier kan een goede materiaalkwaliteit leiden tot een veel mooier en blijvend resultaat. Maar er zijn ook andere materialen, die eveneens kleurrijk zijn, zoals pastelkrijt.

Belangrijk is vooral te letten op de kwaliteit van de materialen en ook op de match tussen de deelnemer en materiaalgebruik. Een oudere deelnemer met een moeizame motoriek is misschien niet gebaat bij doek en verf, maar bij pastelkrijt en papier.

Initieer trajecten met lokale en regionale partners, waarbij de ontwikkeling van de kunstbeoefening van het individu centraal staat

Zoek uit wie een lokale of regionale samenwerkingspartner zou kunnen zijn. Voor zorginstellingen zijn de aanbieders van kunst mogelijk niet zo vanzelfsprekend als bijvoorbeeld de aanbieders van sportactiviteiten. Maak gebruik van de instanties die kunnen doorverwijzen, zoals de gemeente. Ook provinciale instellingen voor cultuur kunnen een ondersteunende rol spelen. Er zijn veel ateliers van zorginstellingen. Er zijn er echter niet veel die actief samenwerken met aanbieders van kunstactiviteiten, zoals centra voor de kunsten. Gelukkig zijn er op dit gebied de afgelopen twee jaar meer initiatieven genomen. Het initiatief daarvoor lijkt voorsnog vandaan te komen bij de centra voor de kunsten en minder bij de zorginstellingen. Ateliers: trek de stoute schoenen aan en laat zien dat je open staat voor samenwerking! Zoek dus partners om mee samen te werken en begin dichtbij, namelijk bij de kunstaanbieders in de eigen woonplaats. In elke redelijk grote

stad is wel een centrum voor de kunsten, dat professionele kunstdocenten in alle disciplines heeft en dat, mede als gevolg van Kunst Inclusief, graag onderzoekt hoe samenwerking mogelijk is. Die kan vele vormen krijgen, zie daarvoor 2.5.

Zorg er voor dat zowel het leerproces (kunsteducatie), alsook de productie (schilderijen, tekeningen, etc. maken) en het tonen ervan (presentatie) in het samenwerkingsverband tussen ateliers en centra voor de kunsten aan de orde komen

Juist als er een visie is op dat wat centraal staat, het werken aan bepaalde kunstwerken voor de verkoop of ontwikkeling van artistieke mogelijkheden, kan er gericht worden gewerkt aan bepaalde doelstellingen. Daarbij staan de vragen van het individu centraal. Bij veel deelnemers met een verstandelijke handicap zal daarnaast de vraag van de kunstbegeleider belangrijk zijn.

In het kader van het leren kan elk onderwerp centraal staan. Juist in de samenwerking met centra voor de kunsten kan het leerproces een belangrijke impuls krijgen. Bijvoorbeeld doordat er makkelijker geëxperimenteerd kan worden met materialen en omdat er een grotere diversiteit is aan kunstdocenten.

Als de doelstelling is om betere resultaten te halen bij het maken van kunstwerken in het kader van de dagbesteding, kan een andere kunstdocent dan de huidige kunstbegeleider een nieuwe impuls geven aan een bepaalde wijze van werken. Ook de doelstelling van een betere presentatie kan een zinvolle insteek voor samenwerking zijn. Een kunstdocent van een centrum voor de kunsten heeft andere ervaring en deskundigheid en zijn of haar andere wijze van kijken kan het werk in een totaal ander daglicht kan stellen.

Samenvattend: werk samen aan het ontwikkelen van een leertraject, aan het verbeteren van de kwaliteit van het eindproduct en aan de presentatie van de kunstwerken.

7.3 – Aanbevelingen aan centra voor de kunsten en andere aanbieders van kunsteducatie

Centra voor de kunsten zijn niet altijd bekend met zorginstellingen en onbekend maakt onbemind. Onderzoek daarom welke zorginstellingen en ondersteuningsorganisaties (bijvoorbeeld een regionale vestiging van ondersteuningsorganisatie MEE) er in de eigen stad of regio zijn. Is er bij die zorginstellingen al een vrijetijdsaanbod of een aanbod in het kader van dagbesteding?

Weten welke organisaties er zijn is één; kennismaken is minstens zo belangrijk. Ga eens naar een voorstelling of tentoonstelling van de betreffende instelling en maak kennis. Laat zien dat het centrum werkelijk geïnteresseerd is in wat mensen met een handicap op kunstgebied maken. En spreek uw waardering daarvoor uit. Samenwerking vraagt in de eerste plaats respect voor elkaars kwaliteiten en mogelijkheden, zowel van de deelnemers als van de kunstbegeleiders. Maak daarnaast niet alleen kennis met de mensen met een handicap zelf en hun directe begeleiders, maar ook met het management (vaak is dat de manager van het dagactiviteitencentrum waar de dagbesteding onder valt). Zij zullen het beleid dat samenwerking mogelijk maakt moeten formuleren.

Ook het centrum voor de kunsten zal een beleid moeten ontwikkelen, waaruit blijkt dat het daadwerkelijk wil investeren om mensen met een handicap te bereiken en goed te bedienen. Daarin kan ook de samenwerking met andere partners, zoals de zorginstellingen, verwoord worden.

Breng behoeften actief in kaart, al dan niet in samenwerking met een provinciale kunst- en cultuurinstelling (amateurkunst/kunsteducatie)

Het centrum voor de kunsten heeft als opdracht om kunsteducatie te verzorgen voor alle doelgroepen, dus ook voor mensen met een handicap. Het centrum zal daarom actief moeten onderzoeken welke mensen met een handicap er in zijn werkgebied zijn en wat hun behoefte is. Werk samen met ateliers in de zorg om na te gaan waar mensen behoefte aan hebben? Aan ontwikkeling, aan verbetering van het resultaat of aan handvatten voor expositie en optreden?

Laat ook de provinciale kunst- en cultuurinstelling meedenken. In sommige provincies is er een redelijk beeld van het aanbod voor mensen met een handicap en is er ook zicht op het aanbod door particulieren en (amateur) kunstverenigingen.

Richt je bij open dagen en bij andere publiciteitsacties ook op de groep mensen met een beperking. Niet alleen door middel van een folder, maar vooral door gericht te onderzoeken hoe en voor wie een aanbod op maat kan worden gemaakt en ook hoe de open dag voor hen aantrekkelijk en toegankelijk kan zijn. Stel de klant centraal, juist bij mensen met speciale wensen!

TIP

Als er een aanbod is voor mensen met een handicap, is het goed om de resultaten daarvan op een open dag te tonen. Dat getuigt in de eerste plaats van respect voor de werken van die groep en het enthousiasmeert daarnaast potentiële cursisten met een handicap. Organiseer ook eens een tentoonstelling van de kunstwerken van het atelier van de zorginstelling. Verrassend voor uw overige klanten, spannend voor de deelnemers aan het atelier. En goed voor de samenwerking, want u laat zien dat u het werk waardeert!

Zorg voor toegankelijkheid

Onderzoek samen met de betreffende instellingen en het liefst met de mensen zelf, of het centrum voor de kunsten werkelijk toegankelijk is. Kan iemand met een rolstoel meedoen met de theater- of dansgroep? Is er op elke verdieping een rolstoeltoilet? Kan iemand met een visuele handicap werkelijk zijn weg vinden in het gebouw?

Betaalbaarheid is ook een randvoorwaarde. Is de cursus voor mensen in de WIA (Wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen) betaalbaar en van welke subsidies kan gebruik worden gemaakt? Is er aanbod voor mensen met een chronische ziekte, zodat ze indien nodig zonder pijn in de portemonnee een paar lessen kunnen missen?

TIP

Mensen met een chronische ziekte of handicap hebben vaak weinig financiële middelen. Daar komt nog bij dat zij, als ze een cursus willen volgen, van tevoren al weten dat ze als gevolg van hun ziekte regelmatig een les zullen verzuimen. Dat geldt voor mensen met een ziekte zoals reuma of multiple sclerose, maar ook voor mensen met een psychiatrische stoornis.

Ontwikkel daarom een knipkaart die geruime tijd geldig is. Of geef deze mensen de kans om lessen in te halen bij andere docenten en op andere tijdstippen. Een alternatief is dat ze de gelegenheid krijgen om zonder docent in het betreffende atelier te werken. Misschien is dat zelfs een mogelijkheid die voor alle cursisten ingevoerd zou kunnen worden?

Een belangrijke randvoorwaarde is het daadwerkelijk open staan voor mensen met een handicap. Dat geldt voor cursisten en kunstdocenten, maar zeker ook voor ondersteunend personeel. En zijn de reguliere cursisten gewend aan deelnemers met een verstandelijke of psychiatrische beperking? Hoe staan zij er tegenover dat hun dochter vioolles krijgt met een meisje met het syndroom van Down?

Hoe ervaren kunstdocenten cursisten met een handicap? Is er weerstand, onbekendheid, angst? Of staan zij ervoor open en willen ze onderzoeken in hoeverre ze voldoende deskundig zijn om mensen met speciale wensen te bedienen?

TIP

In elk centrum voor de kunsten is wel een docent die vanuit zichzelf (of vanuit zijn of haar privéleven) open staat voor mensen met speciale wensen. Vaak werpen deze kunstdocenten zich op als promotor van deze groep in het centrum. Dat is mooi, want daardoor worden deze mensen in elk geval door één persoon 'bediend'. Maar omdat kunstdocenten ook van baan veranderen en met pensioen gaan, kan de expertise en aandacht voor de groep makkelijk verdwijnen. Beter is het om een aparte taakomschrijving te maken, die een bepaalde docent, het liefst natuurlijk met affiniteit met die groep, kan uitvoeren. Die taakomschrijving zorgt voor continuïteit en kan door het management worden getoetst en bijgesteld, afhankelijk van de resultaten.

Zoals alle openbare gebouwen moeten ook de centra voor de kunsten toegankelijk zijn voor iedereen. In de praktijk is dat niet altijd zo. Niet alleen zijn ze niet toegankelijk voor rolstoelers of slechtzienden, maar ook kunnen ze niet toegankelijk zijn vanwege de onveiligheid die deelnemers kunnen ervaren. Zorg dus dat het centrum werkelijk toegankelijk is, in fysieke zin, maar ook qua sfeer en wijze van bejegening. En houd rekening met de kwetsbaarheid van de deelnemers.

Een belangrijke randvoorwaarde is het daadwerkelijk open staan voor mensen met een handicap.

Het perspectief van iemand met een beperking

Uit de verhalen van de deelnemers van Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur en REAKT-atelier Anders Bekeken uit Ontwikkelwerkplaats Den Haag:

Voor sommige mensen is het moeilijk om de stap naar grote gebouwen, waar allerlei officiële, belangrijke, normale dingen gebeuren, te maken. Ik ben een paar keer bij Stichting Buitenkunst geweest en heb daar zangworkshops gedaan. Ik moest opeens solo zingen en ben doodziek geweest, omdat dat voor mij qua spanning en onduidelijkheid van wat er voor niveau verwacht wordt, veel te zwaar is. Het kost een paar jaar voor ik daar zonder vreselijke angsten rond loop.

Eén van de drempels is een onbekende locatie met onvoorspelbaarheid en onbeheersbaarheid van de situatie. Waar kan ik heen als ik even alleen wil zijn om tot rust te komen? Hoe voorkom ik dat ik verdwaal of te laat kom? Dat soort gedachten roepen elk hun eigen angsten op.

Een andere drempel is dat ik mensen ga ontmoeten die ik niet ken en waar ik bij voorbaat bang voor ben, tot ik na een tijdje misschien durf te denken dat ze geen directe bedreiging vormen. Door mijn hoofd spelen zich voortdurend zich herhalende scenario's af, doordat er gedwongen contact moet worden gelegd met mensen die ik niet ken. Dat contact maken wordt nou eenmaal verwacht als je moet 'samenwerken', in de pauzes of als er stiltes vallen. De hoeveelheid keuzes en mogelijke gevolgen overweldigen mij. Ook een onbekende lesinhoud en wat er van mij gevraagd wordt, veroorzaken twijfels en faalangsttoestanden. Als laatste struikelblok is er mijn beperkte flexibiliteit in ad hoc wijzigingen van moeizaam opgebouwde (schijn)zekerheden. De reguliere wereld gaat uit van de mogelijkheid flexibel te kunnen reageren op allerlei veranderingen van regels, afspraken et cetera. Dat kan ik slechts in beperkte mate en altijd vergezeld van hoog oplopende spanningen.

Een ander aspect van toegankelijkheid is vervoer en daar hand- en spandiensten bij verlenen. Licht daarom ook conciërges en receptionisten in over de doelgroep en de afspraken over vervoer.

Maak mensen met een handicap werkelijk wegwijs in het pand. Dat legt uiteraard beslag op kunstdocenten, maar die kunnen misschien hulptroepen organiseren, bijvoorbeeld doordat andere cursisten daar een rol in willen spelen.

TIP

Omdat het ook voor de zorginstelling een personele belasting is als er altijd een begeleider mee moet, is het organiseren van vrijwilligers of maatjes een mooie oplossing. Veel mensen ervaren het als zinvol en leuk om juist bij kunstactiviteiten als vrijwilliger te helpen. Zij kunnen het vervoer regelen, ondersteunen bij het vinden van de weg in het gebouw, het gebruik van het koffieapparaat uitleggen, et cetera.

Er zijn centra waar gewerkt wordt met maatjes. Iemand met een verstandelijke of psychiatrische handicap neemt een maatje mee die dezelfde cursus volgt en tegelijkertijd de persoon met speciale wensen ondersteunt. Om maatjes te motiveren, kan het centrum hen korting geven, wat het voor deze mensen ook aantrekkelijker maakt.

Zorg voor voldoende veiligheid

Veiligheid creëren kan op velerlei manieren gebeuren. Een kennismakings- of belangstellingsgesprek met een cursist met speciale wensen is prettig voor beide partijen. Hierbij krijgt de kunstdocent een beeld van vragen en verwachtingen en krijgt de cursist de kans zijn vragen te stellen. Zo'n gesprek kan ook in de vorm van een 'doe'-gesprek, in plaats van een praatgesprek. Een variant daarvan is een proefles, individueel of eventueel met anderen.

Maak bij de eerste les, zeker ook als het een inclusieve groep is, in ieder geval duidelijk wat de regels zijn. Dus hoe laat er koffie wordt gedronken, hoe je omgaat met de materialen en wat je verwacht van samenwerking. Laat mensen zich aan elkaar voorstellen, maar zorg ook daarin voor veiligheid.

TIP

Veel deelnemers met een psychiatrische achtergrond geven aan dat het voorstelrondje en informeel socialiseren in pauzes als een grote drempel wordt ervaren. Het in een voorstelrondje moeten vertellen wie je bent en wat je doet gaat vaak over werk, opleiding en inkomen en daarmee over status. Dat geeft deze deelnemers een gevoel van niet meedoen.

Het is beter om in een voorstelrondje te vragen naar de naam van de deelnemer, de motivatie voor de cursus en eventuele kunstzinnige ervaring. Daar gaat het uiteindelijk in de cursus om en op die manier wordt er meer aandacht besteed aan overeenkomsten dan aan verschillen.

Ontwikkel een inclusief en waar nodig specifiek aanbod

In de Ontwikkelwerkplaats Den Haag, waar ook mensen van ggz-instelling REAKT bij betrokken waren, werd met nadruk gesteld dat doelgroepenbeleid kan leiden tot een focus op de handicap, in plaats van een op mogelijkheden voor inclusie. Telkens dient het uitgangspunt de behoefte van de deelnemer te zijn. Dat maakt het pleidooi voor een inclusief aanbod, waarbij mensen met en zonder een beperking samen les krijgen, des te relevanter. Want ook in het reguliere circuit geldt dat het aanbod op de vraag van de klant is afgestemd.

De overheid stimuleert een zo groot mogelijke participatie in het maatschappelijk leven. Inclusie staat dus voorop. Onderzoek altijd of dat uitgangspunt ook in de desbetreffende situatie realiseerbaar is. De vorm waarmee inclusie wordt gerealiseerd, kan verschillend zijn.

- Een individuele gehandicapte persoon kan zich inschrijven voor bijvoorbeeld een cursus beeldhouwen van het centrum, al dan niet samen met een maatje.
- Een hele groep van een zorginstelling kan een cursus schilderen volgen of onder begeleiding van een kunstdocent aan een voorstelling werken.
- De kunstdocent van het centrum voor de kunsten kan een workshop in het atelier van de zorginstelling komen geven.
- Kunstbegeleiders van de zorginstelling kunnen een cursus volgen in een provinciale kunst- en cultuurinstelling.
- Cursisten van het centrum voor de kunsten kunnen mee schilderen in het atelier van een zorginstelling.

TIP

Bied een groepje mensen van een zorginstelling een aantal keuzelessen aan, waarbij ze kunnen proeven wat een cursus schilderen, beeldhouwen of theater inhoudt. Dan kunnen ze aan het eind voor een bepaalde kunstcursus kiezen, al dan niet met de hele groep. Daar kan ook het meemaken van een proefles met een al draaiende, reguliere cursusgroep of het bijwonen van open dagen bijhoren. Het is handig als een begeleider van de zorginstelling dit groepje mensen dan begeleidt. Deze begeleider kan het centrum van tevoren laten zien, de kennismaking met de kunstdocent vormgeven, ondersteuning bieden aan de docent als het gaat om het omgaan met mensen met een specifieke handicap en de deelnemers begeleiden bij het maken van keuzes. Het zou immers mooi zijn als een paar mensen zich aan het eind van de rit voor een bepaalde cursus zouden inschrijven.

Inclusief beleid verwoorden is niet zo moeilijk, maar het realiseren is lastiger. Het gaat namelijk niet alleen om toegankelijkheid en deskundigheid, maar vooral om een mentaliteitsverandering bij kunstdocenten, ondersteunend personeel en reguliere cursisten. Niet alle kunstdocenten zullen vanzelfsprekend kunnen werken met mensen met een handicap, net zoals niet alle docenten even makkelijk kunnen omgaan met pubers of met senioren. Het ligt voor de hand om altijd aan te sluiten bij iemands eigen interesse, dus laat vooral docenten die daarvoor open staan, deze groep begeleiden.

Het is zinvol om te onderzoeken hoe reguliere cursisten mensen met een handicap binnen het centrum en de eigen cursus ervaren. En uiteraard ook hoe de cursisten met een handicap de cursus en de sfeer binnen de groep vinden. Dat kan via evaluaties, mondeling of schriftelijk. Belangrijk is dat de kunstdocent er alert op is en signaleert wanneer cursisten, regulier of gehandicapt, knelpunten ervaren.

Voor kunstdocenten kan een master creatieve therapie interessante verdieping bieden.

Inclusieve kunsteducatie is educatie waar iedere persoon - ongeacht zijn beperkingen - tot zijn recht kan komen. Het maakt niet uit welke culturele achtergrond, gender, talent of beperking de persoon heeft. Eenieder neemt op gelijkwaardige manier deel aan kunstbeoefening. De cursisten of deelnemers worden aangesproken op hun mogelijkheden, eenieder participeert op zijn eigen manier. Inclusieve kunsteducatie betekent ook rekening houden met elkaar. Elkaars (leef-)tempo respecteren en waarderen, geduld en aandacht opbrengen om samen verder te komen. Kunstdocenten en zij die beroepshalve te maken hebben met mensen met beperkingen die kunst beoefenen zouden zich kunnen verdiepen in de theorie en praktijk van inclusie. Bij inclusief werken wordt van kunstdocenten gedragsverandering gevraagd. In de werkpraktijk van de kunstdocent vraagt dit in eerste instantie om een reflectieve werkstijl.

Zo ook bereidheid om te veranderen en het gezamenlijk formuleren van een taakstellende visie op inclusie. Expliciteer op visie- en beleidsniveau inclusiecriteria aangaande kunsteducatie voor mensen met beperkingen (insluiting, wat maakt dat mensen met beperkingen erbij horen) en exclusiecriteria (uitsluiting, wat zijn goede redenen dat mensen vanwege hun beperking niet deel kunnen nemen aan een bepaalde activiteit). Visieontwikkeling maakt het mogelijk samen ambities uit te spreken en deze vervolgens te concretiseren naar activiteiten voor mensen met speciale wensen.

Maak het aanbod en de mogelijkheden zichtbaar voor alle mensen met een handicap

Voor mensen met speciale wensen zijn het aanbod en de mogelijkheden van kunstdeelname niet zo zichtbaar. Ze weten meestal de weg naar het centrum voor de kunsten of andere kunstaanbieders niet.

Maak het aanbod dus aan diverse doorgeefluiken kenbaar en zichtbaar. Uiteraard zijn het eigen cursusboekje en de website daarvoor geëigend, maar ook de websites van de zorginstellingen waarmee wordt samengewerkt, zijn een goed instrument.

Daarnaast zijn er organisaties waar mensen met een beperking hun kennis halen, zoals de regionale MEE organisaties die het kunstaanbod voor mensen met een handicap opnemen in hun overzicht van dag- en vrijetijdsbesteding. Ook Special Arts werkt aan een website waarop al het aan de stichting bekende aanbod wordt gepubliceerd.

Als het centrum voor de kunsten zorgt dat haar aanbod op de goede plek terechtkomt, kunnen dergelijke organisaties de mensen gericht doorverwijzen.

Het centrum kan ook zelf de groep mensen met speciale wensen benaderen. Het kan potentiële cursisten met een handicap expliciet uitnodigen voor een open dag, voor proefflessen of voor een afsluitend optreden. Dat is uitnodigend, gastvrij en proactief, wat maakt dat mensen zich welkom voelen en de stap eerder durven nemen.

7.4 – Aanbevelingen aan provinciale instellingen: steunpunten kunst en cultuur, amateurkunst en kunst- of cultuureducatie

In iedere provincie bevinden zich steunpunten kunst en cultuur, amateurkunst en kunst- of cultuureducatie. Provinciale ondersteuningsinstellingen voor kunst en cultuur zijn voor mensen die actief zijn met kunst vaak onbekende en vage organisaties. Logisch dus dat zorginstellingen hen niet kennen en geen samenwerking zoeken. Als de provinciale instellingen en steunpunten daadwerkelijk iets willen betekenen voor mensen met een handicap, hetgeen in een aantal provincies al zo is, is het zinvol om zich bekend te maken bij de gezelschappen en ateliers waar mensen met speciale wensen actief zijn.

Onderzoek in dat geval via de regionale MEE of plaatselijke zorginstelling welk aanbod er is en maak kennis met de kunstbegeleiders. Leg uit welke rol de provinciale instellingen hebben, wie waarvoor inzetbaar is en hoe de verhouding met de provincie en de centra voor de kunsten is.

Onderzoek of je als intermediair kunt fungeren tussen ateliers van zorginstellingen voor mensen met een beperking en andere aanbieders van kunst voor mensen met een handicap

Provinciale instellingen en steunpunten kunst en cultuur kunnen als intermediair fungeren tussen centra voor de kunsten, amateurkunstverenigingen, scholen, musea, podia en andere kunstaanbieders in een provincie. Aan de hand van onderstaande voorbeelden wordt die functie verduidelijkt.

Drumband

Een provinciale instelling voor kunst en cultuur krijgt een vraag van een zorginstelling in het zuiden van het land. Een aantal mensen van de zorginstelling wil spelen in een drumband. Kent de provinciale instelling een muziekvereniging die een groep mensen met een verstandelijke handicap de kans wil geven zelf een drumband te vormen onder de vlag van die vereniging? Of een vereniging die individuele mensen met een handicap laat deelnemen aan een al bestaande drumband? Of is het beter om zelf een drumband op te zetten? En waar halen ze dan een goede muziekdocent vandaan? Zijn daar ook subsidies voor?

Festival

Een steunpunt amateurkunst en kunsteducatie krijgt de vraag van een ggz-instelling. De instelling wil naar aanleiding van een jubileum een groot amateurkunstfestival organiseren, waar zowel voorstellingen en exposities zijn vanuit het aanbod van de instelling, als vanuit het aanbod van reguliere aanbieders uit de regio. Kan het steunpunt hen in contact brengen met de diverse aanbieders en kan ze meedenken over de vorm en inhoud?

Bovenstaande voorbeelden zijn beide oplossingen voor een projectmatige aanpak. Maar provinciale instellingen kunnen vooral bewerkstelligen dat er continuïteit ontstaat in de samenwerking tussen centra voor de kunsten, amateurkunstverenigingen en de zorginstellingen, namelijk door die organisaties bij elkaar te brengen, kennis en ervaringen aan hen door te geven en door permanente ondersteuning en advies.

Kunstvakopleidingen kunnen veel meer aandacht besteden aan inclusie en diversiteit, ook in het bachelorprogramma.

Ondersteun de ontwikkeling van educatietrajecten voor mensen met speciale wensen

Ondersteuning kan plaatsvinden op grond van vragen van de centra voor de kunsten en amateurkunstverenigingen, maar ook op grond van vragen van ateliers of gezelschappen van zorginstellingen. Een zorginstelling zou bijvoorbeeld kunnen vragen om een educatietraject voor een groep deelnemers met een handicap in een atelier. Het steunpunt amateurkunst kan dan partners zoeken met wie dat educatietraject kan worden vormgegeven, bijvoorbeeld met een centrum voor de kunsten of een particuliere kunstdocent.

Provinciale instellingen voor kunst en cultuur kunnen door financiële ondersteuning een rol spelen bij deskundigheidsbevordering van de kunstdocenten in centra voor de kunsten en amateurkunstverenigingen in de betreffende provincie. Ook scholing in het beter begeleiden van mensen met een handicap kan daar een onderdeel van zijn. Meer beleidsaanbevelingen over scholing zijn te vinden in paragraaf 7.5.

Onderzoek mogelijkheden voor subsidiering en zorg ervoor dat de regelingen gebruikt kunnen worden

Provinciale subsidies zijn vaak minder makkelijk te vinden dan die van gemeentes. Juist de provinciale kunst- en cultuurinstellingen zouden kunstaanbieders kunnen wijzen op de subsidiemogelijkheden van de provincie. Men zou daarbij niet alleen de amateurkunstverenigingen en centra voor de kunsten op de hoogte moeten brengen, maar ook de zorginstellingen, in het bijzonder de dagactiviteitencentra waar de dagbesteding onder valt.

Uiteraard is het zinvol om met deze aanbieders mee te denken hoe één en ander gefinancierd zou kunnen worden en hoe en waar ze subsidies kunnen aanvragen voor eenmalige projecten, zoals het amateurkunsthervestival uit het voorbeeld hierboven.

7.5 – Aanbevelingen aan opleidingen, in het bijzonder kunstvakopleidingen

Kunstvakopleidingen kunnen op twee manieren een bijdrage leveren aan kunstbeoefening door mensen met een beperking. Zij kunnen meedenken over de manieren waarop mensen met een handicap hun talenten meer kunnen ontwikkelen en ze kunnen kunstdocenten opleiden om deze mensen beter te begeleiden, zowel in de kunsteducatie, als in de vrije tijd en dagbesteding. Ook opleidingen Social Work (Sociaal Pedagogische Hulpverlening en Creatieve Therapie) dienen in hun onderwijsprogramma kennis op te nemen over kunstinclusie.

Ontwikkel modules binnen de kunstopleidingen waarin aandacht wordt besteed aan specifieke randvoorwaarden van de doelgroep

Kunstvakopleidingen kunnen veel meer aandacht besteden aan inclusie en diversiteit, ook in het bachelorprogramma. Het gaat er dan om dat docenten een vanzelfsprekende openheid ontwikkelen ten opzichte van elk individu en dat ze vaardigheden verwerven om aan te sluiten bij de vraag van die persoon, onafhankelijk van kleur, geaardheid en verstandelijke of fysieke mogelijkheden.

Daarnaast kunnen kunstvakopleidingen, al dan niet in samenwerking met spelers in het veld, een lesprogramma ontwikkelen voor kunstdocenten die mensen met speciale wensen begeleiden, zodat docenten daarna beter toegerust zijn om deze mensen te bedienen. De inhoud van dit lesprogramma kan kennis van de doelgroep en de beperkingen omvatten, maar op dat laatste hoeft zeker niet de focus te liggen.

Belangrijker lijkt het dat kunstdocenten zich via reflectie en coaching bewust worden van dat wat ze kunnen en dat wat ze nog niet beheersen. Ook worden ze zich dan bewust van hun eigen gedrag, hun oordeel over en hun verwachtingen van mensen met een bepaalde beperking. Daarbij aangetekend dat enige kennis van

bepaalde handicaps natuurlijk ook zinvol is om goede begeleiding te kunnen bieden.

Behalve aandacht voor speciale groepen in een lesprogramma, kunnen kunstvakopleidingen ook nascholing geven aan kunstdocenten die al werkzaam zijn in de sector en willen werken met deze speciale doelgroep. Daarvoor kunnen uiteraard onderdelen van het al bestaande lesprogramma worden gebruikt. Uit het onderzoek van ‘Kunst Inclusief’ kwam naar voren dat professionals vooral nascholing wilden hebben in de praktijk.

Zet specifieke expertise vanuit de kunstvakken in voor de ontwikkeling van trajecten voor de doelgroep

Kunstdocenten van de kunstvakopleidingen kunnen hun expertise inzetten om oplossingen te verzinnen voor mensen met een bepaalde handicap. Hoe kan het aanbod voor rolstoeldansers spannender worden en hoe kunnen de deelnemers zich daar verder in ontwikkelen? Deze oplossingen kunnen niet alleen inspirerend zijn voor de rolstoeldansers, maar ook voor andere dansers in opleiding en vakdocenten van de kunstopleiding.

Bedenk mogelijkheden om de instroom van mensen met een beperking in de kunstvakopleidingen te vergroten

De onderzoekers van Kunst Inclusief hebben zich niet specifiek beziggehouden met de instroom van mensen met een handicap in kunstvakopleidingen. Het kwam wel zijdelings ter sprake, met name in gesprekken met ateliers. Daarom slechts kort aandacht hiervoor.

Ook kunstvakopleidingen kunnen voldoen aan de randvoorwaarden die gelden voor mensen met een handicap om in te stromen in de opleiding. Dan gaat het om de toegankelijkheid van het gebouw en het aanbod, om het creëren van oplossingen op maat voor visueel gehandicapte of rolstoelafhankelijke mensen, om oplossingen qua studietempo voor mensen met een chronische ziekte en om begeleiding van mensen met een autistische of psychiatrische stoornis.

Kunstvakopleidingen kunnen ook hun toelatingseisen tegen het licht houden om te kijken of eventuele belemmeringen in verband met een handicap zouden kunnen worden weggenomen. Er zijn veel mogelijkheden denkbaar. Zo kunnen mensen met een lichte verstandelijke beperking wel degelijk vanuit het VSO instromen bij een MBO kunstopleiding. Verder kunnen mensen via een bedrijf als mediawerk met cross-learning deelcertificaten halen in samenwerking met leerlingen van het ROC die als maatje fungeren.

Creëer mogelijkheden zodat kunstbegeleiders en –docenten zich verdiepend en verbredend kunnen ontwikkelen

Kunstbegeleiders van ateliers of van theatergroepen van dagbesteding hebben vaak een kunstopleiding genoten en soms ook een achtergrond als SPH-er of creatief therapeut. Zij zouden zich kunnen bekwamen als kunstdocent wanneer ze bijvoorbeeld een master kunsteducatie zouden volgen waarin ze hun kunstzinnige en didactische visie en competenties kunnen ontwikkelen. Voor kunstdocenten kan juist een master creatieve therapie interessante verdieping bieden in het ondersteunen van mensen met speciale wensen.

7.6 – Aanbevelingen aan fondsen, met name het Fonds voor Cultuurparticipatie

Zet landelijke en provinciale fondsen in voor de bevordering van kunstparticipatie van mensen met een beperking

Het Fonds voor Cultuurparticipatie heeft een budget van enige tientallen miljoenen voor projecten op het gebied van amateurkunst, kunsteducatie en volkscultuur. Dat stelt zij beschikbaar om de actieve deelname aan het culturele leven van alle burgers in Nederland te bevorderen. Het fonds heeft zich namelijk ten doel gesteld om meer mensen in kunst te laten meedoen en om betere faciliteiten voor bijvoorbeeld scholing, begeleiding en samenwerking te creëren (zie www.cultuurparticipatie.nl). Het stimuleren van de kunstbeoefening van mensen met een beperking past natuurlijk uitstekend in dit streven, maar in het geformuleerde beleid wordt niet expliciet naar deze doelgroep verwezen. Door mensen met een handicap in de bestaande regelingen expliciet te benoemen, kan het Fonds voor Cultuurparticipatie de aandacht voor deze groep vergroten. Zodat kunstaanbieders zich bewust worden van het feit dat zij ook een programma voor mensen met een handicap kunnen ontwikkelen. Daarnaast is het belangrijk dat de mogelijkheden van andere bestaande subsidieregelingen, bestemd voor deze doelgroepen, over het voetlicht te brengen. Het gaat dan bijvoorbeeld om regelingen van provincies.

7.7 – Aanbevelingen aan gemeenten en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG)

Gemeentes bevelen we aan de reguliere kunstinstellingen bij het verstrekken van hun basissubsidie te beoordelen op een actief diversiteitsbeleid en het leveren van een gedifferentieerd kunstaanbod, en hier verantwoording over te laten afleggen. Gemeentes kunnen ook samenwerking met zorginstellingen en scholen voor speciaal onderwijs stimuleren. Budgets voor specifiek doelgroepenbeleid kunnen ingezet worden ter verbetering van het aanbod van kunstbeoefening en kunsteducatie. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) kan inclusief kunstbeleid bij haar leden stimuleren.

7.8 – Besluit

In het project Kunst Inclusief is veel kennis ontwikkeld over de wijze waarop de kunst- en cultuurdeelname van mensen met een handicap kan worden verbeterd en vergroot. Daarbij draait het om sociale inclusie. Deze resultaten en aanbevelingen moeten worden verspreid en in praktijk worden gebracht.

Daarnaast is verder onderzoek gewenst, bijvoorbeeld om na te gaan of de verschillende kunstdisciplines vragen om een verschillende aanpak. Special Arts wil daarom een vervolg van Kunst Inclusief initiëren, specifiek gericht op de podiumkunsten voor mensen met een beperking. Er is veel bereikt, maar er is nog veel werk aan de winkel om kunst voor mensen met speciale wensen in heel Nederland mogelijk te maken. Dat zien we als een mooie uitdaging!

Met dank aan Friederike Weissner en Jan Ensink voor hun bijdrage aan dit hoofdstuk.

‘Ik wil een manier bedenken om klaarte te creëren, zodat alles wordt besproken in de taal van het licht.’

MARTHA VAN BIENE, PAOLA DE BRUIJN
EN TOINETTE LOEFFEN

De zoetheid des levens vinden we in ons hart

Na twee jaar onderzoek, een boek en nieuwe leerinstrumenten, zijn we nu aan het einde gekomen van Kunst Inclusief. Kijken we echter cyclisch, hetgeen veel kunstensen doen, dan is dit een nieuw begin. Wij gingen aan de slag met de vragen, hebben een aantal antwoorden gevonden en kregen er ook weer vragen bij. Alles draaide om het verbeteren en vergroten van de kwaliteit en kwantiteit van de kunstdeelname van mensen met een beperking. Maar het ging vooral om de mensen met speciale wensen. Hoe willen zij meedoen en wat is voor hen kwaliteit?

Met hoofd, hart en handen samenwerken

Wij hebben ervaren dat deelnemers veel kennis, talenten en expertise hebben en zich – als ze gehoord worden – miraculeus kunnen ontwikkelen, waardoor ze op eigen wijze een bijzondere bijdrage leveren aan de samenleving.

In een inclusieve samenleving ontwikkelen mensen zich door samen bezig te zijn met kunst. Het zou mooi zijn als het gewoon zo zou werken, maar de praktijk laat zien dat het complexer is. Er zijn positieve en negatieve ervaringen van deelnemers en kunstprofessionals bij ‘het zomaar’ meedoen bij reguliere kunstinstellingen. Soms gaat dat goed en soms gaat dat helemaal niet goed.

Voor mensen met speciale wensen kan het, gezien de ervaringen die ze hebben met negatieve bejegening, een grote stap zijn om naar grote officiële gebouwen te gaan. Deze stap is voor een groot aantal mensen gewoon te groot. Zij hebben een kleinere, veilige, overzichtelijke en voorspelbare omgeving nodig, met mensen die deskundig zijn in het ondersteunen bij speciale wensen. De kunstateliers zijn voor deze mensen een belangrijke plek, om zich te ontwikkelen en mee te doen met kunst. Voor sommigen gaat dat alleen om de kunstbeleving en een zinvolle vrijetijdsbesteding. Anderen willen zich in hun eigen tempo bij het atelier verder ontwikkelen. Zij verlangen naar inspirerende workshops en nieuwe technieken, bijvoorbeeld in samenwerking met reguliere kunstbegeleiders, kunststudenten of reguliere cursisten.

Weer anderen willen graag de stap nemen en meedoen bij een reguliere kunstinstelling. Sommigen van hen geven aan ondersteuning door bekenden prettig te vinden, met name in het begin. Als ze het gebouw, de kunstbegeleider en medecursisten kennen, kan het makkelijker zijn om volgende stappen te nemen. Maatjes kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. In het kader van wederkerigheid is het ook zinvol om reguliere deelnemers aan cursussen te interesseren, coachen, begeleiden en ondersteunen bij het omgaan met ‘anders dan anders’, zodat ook zij veiligheid ervaren en bepaalde kennis, vaardigheden en een toegan-

kelijke inclusieve houding ontwikkelen. Hiervoor zijn sociale, competente kunstbegeleiders met een non-verbale sensibiliteit nodig, die niet alleen een kunstcursus met technieken aanbieden, maar ook de verantwoordelijkheid nemen om inclusief kunstbeleid, cursussen en ondersteuning te verlenen.

Het is van belang dat beleid niet alleen vanachter het bureau wordt ontwikkeld, maar ook in samenwerking met de praktijk. We roepen beleidsmakers op om – wederkerig en in samenwerking met deelnemers en professionals uit zorg en kunst – oplossingen te vinden voor vaak praktische problemen, door met hoofd, hart én handen samen te werken en inzet en betrokkenheid te tonen. Bij inclusief meedoen staat kennen en gekend worden centraal. Het gaat erom dat beleidsmakers, kunstbegeleiders en reguliere deelnemers geïnteresseerd zijn in de mogelijkheden en (kunstzinnige) talenten van deelnemers met speciale wensen. Maar het gaat ook om interesse en uitwisseling van kwaliteiten en expertise van kunstbegeleiders uit zorg en reguliere instellingen.

We hopen dat er met dit materiaal meer mogelijkheden gecreëerd worden, zodat de deelnemers met speciale wensen die dat willen, kennis kunnen maken met de kunstcursussen en gebouwen van de reguliere kunst. Kunstbegeleiders in opleiding en kunstbegeleiders die zich willen bijscholen kunnen in samenwerking met deelnemers specifieke vaardigheden en kennis opdoen in kunstcentra in de zorg en reguliere kunstcentra. Wederkerig, niet door alleen te kijken maar ook door mee te doen. Maar ook is het interessant om verder onderzoek te doen: hoe kun je anderen in de samenleving interesseren voor optredens en exposities van zorgateliers. En kunnen reguliere kunstinstellingen en kunstinstellingen uit de zorg effectiever gebruikmaken van elkaars faciliteiten, door bijvoorbeeld de gebouwen met ateliers en studio's en kunstbegeleiders beschikbaar te stellen?

Wij zijn verheugd dat Special Arts, Cultuurnetwerk en Kunstfactor het onderzoek en de productontwikkeling ondersteund hebben. Het is fantastisch dat deze organisaties dit materiaal en andere aanbevelingen samen de wereld in gaan brengen en willen ondersteunen bij implementatie en verder onderzoek. We hopen dat het materiaal anderen zal inspireren om een flexibel, inclusief kunstaanbod te creëren.

Wij hebben als kunstenaars onderzocht en gewerkt met schema's, onderzoeksmethoden, analyse-instrumenten, theorieën en... dromen.

De afgelopen twee jaar hebben wij ervaren dat er zowel bij de zorg als bij de reguliere kunstinstellingen veel competente, maatschappelijk betrokken kunstbegeleiders met expertise zijn.

Zij hebben samen met de onderzoekers 'kennis van onderop' ontwikkeld en zetten zich met veel betrokkenheid en passie in voor een inclusieve samenleving, maar raken structureel overbelast. Als deze kunstbegeleiders niet ondersteund worden, zullen zij er niet in slagen de reguliere deelnemers en deelnemers met speciale wensen te ondersteunen bij het creëren van een inclusieve samenleving. Daarom roepen wij beleidsmakers op hun verantwoordelijkheid te nemen, het VN-Verdrag voor mensen met een beperking te concretiseren en gelijke kansen te creëren, met een samenhangende wet- en regelgeving gericht op inclusie en het vergroten van duurzame mogelijkheden voor kunstontwikkeling.

Wij hebben ons bij het onderzoek van Kunst Inclusief laten inspireren door een artikel van Anneloes van Staa en Jeanine Evers (2010), die beschrijven dat sommige onderzoekers vergeleken wordt met boekhouders, die vooral gepreoccupeerd zijn met de procedurele aspecten van de analyse. Daartegenover staan de alchemisten; zij appreciëren vooral de 'black-box' creativiteit. Blij verrast waren wij door de derde groep, die door de auteurs beschreven worden als de kunstenaars, die de transparantie en strengheid van de boekhouder en het 'out-of-the-box'-denkproces van de alchemist combineren. Wij hebben als kunstenaars onderzocht en gewerkt met schema's, onderzoeksmethoden, analyse-instrumenten, theorieën en... dromen.

We willen dit boek graag afsluiten met een mooie metafoor, gebaseerd op de vliegkunst van bijen. Wetenschappers hebben eeuwenlang onderzocht hoe het mogelijk is dat bijen kunnen vliegen. Aerodynamisch gezien is hun lichaam namelijk te groot om door hun vleugels te worden gedragen. Pas sinds kort heeft de wetenschap ontdekt dat ze dit compenseren door hun vleugels met een enorme snelheid te bewegen (Andrews, 1997).

De deelnemers en kunstbegeleiders van Kunst Inclusief hebben in de afgelopen twee jaar samen onderzocht, gewerkt en gebouwd als bijen. We hebben gezien hoe ze neerstreken op prachtige bloemen en nectar verzamelen. Daarbij is zich stuifmeel aan hun poten gaan hechten, dat overgebracht kan worden naar andere bloemen, waarmee het bevruchtingsproces kan beginnen. Bijen zijn voortreffelijke bouwers van honingraten die bestaan uit een zeshoekige vorm (of hexagoon). Deze meetkundige figuur heeft van oudsher een grote mystieke betekenis als symbool van het hart en de zoetheid des levens die in ons hart te vinden is. De bij herinnert ons eraan dat het belangrijk is levensnectar te extraheren en ons leven vruchtbaar te maken zolang de zon schijnt. Hij houdt ons voor dat we onze droom kunnen vervullen, mits we doorzetten en eraan werken!

We hopen dat onze droom van inclusieve kunst gecontinueerd, verder vormgegeven en nagejaagd zal worden. Zodat iedereen kan genieten van bijzondere mensen en bijzondere kunst: een levenselixir dat zo zoet is als honing!

Literatuurbronnen

Alblas, M. (2008). *Een bloeiende civil society. Denk buiten de grenzen van prestatievelden*. Utrecht: Movisie.

Andrews, T. (1997). *Luisteren naar dieren. Spirituele en magische lessen uit het dierenrijk als sleutel tot zelfkennis en bewustzijnsverming*. (3e druk) Bloemendaal: J.H. Gottmer/H.J.W. Becht BV.

Biene, M. van (2005). *Wederkerig Leren. Onderzoek naar georganiseerde leerondersteuning voor mensen met een verstandelijke beperking én professionals*. Delft: Eburon.

Biene, M. van, Bruijn P. de & Loeffen T. (2010). *De jacht en het wachten... de kunst van het tweegesprek*. Dialoog- en competentiespel in het kader van Kunst Inclusief. Nijmegen: Hogeschool Arnhem en Nijmegen/Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht.

Blok, H., Oostdam, R., Peetsma, T. (2006). *Het nieuwe leren in het basisonderwijs, een begripsanalyse en een verkenning van de schoolpraktijk. Universiteit van Amsterdam* (SCO-rapport 746, projectnummer 2.0017). Amsterdam: SCOKohnstamm.

Boekaerts, M., P. R. J. Simons (1995). *Leren en instructie. Psychologie van de leerling en het leerproces*. Assen: Van Gorcum.

Bohlmeijer, E. (2007). *De verhalen die we leven. Narratieve psychologie als methode*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Bommerez, J., & Hoppenbrouwers R. (2007). *Door de bomen het bos zien. Ontdek de eenvoud onder de complexiteit in relaties en organisaties*. Baarn: United Media Company.

Braak, M., Bruijn, H. de, Hoogstraten & Ruts, M. (2010). *Kunst Inclusief' Onderzoeksrapport praktijkstudie Ontwikkelwerkplaats Amersfoort*. Praktijkstudie in het kader van Kunst Inclusief. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht.

Buikema, R, M. Meijer (2004). *Kunsten in beweging. Cultuur en migratie in Nederland*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Cardol, M, Speet, M. & Rijken, M. (2007). *Anders of toch niet? Deelname aan de samenleving van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking*. Utrecht: NIVEL.

Csikszentmihaly, M. (1999). *Creativiteit Over 'flow', schepping en ontdekking*. Amsterdam: Boom.

Delsen, L. (2000). *Exit poldermodel? Sociaal economische ontwikkelingen in Nederland*. Assen: Koninklijke van Gorcum.

Dewey, J. (1993). *How we think*. Buffalo, NY: Prometheus Books.

Dixon, N. (2000). *Dialoog op het werk*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.

Ekman, P. (1980). 'Biological and cultural contributions to body and facial movements in the expression of emotions.' In: Oksenburg Rorty, A., ed., *Explaining emotions*. Berkeley: University of California Press.

Elias, N. (2005) *Gevestigden en buitenstaanders. Spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten*. Amsterdam: Boom.

Evans, R. (2010). *Oral history*. Indiaanse Chippewa-Cree, medicijnman en storyteller.

Friedman, H.S., Prince, L.M., Riggio, R.E. & DiMatteo, M.R. (1980). 'Understanding and assessing nonverbal expressiveness: The affective communication test.' In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 333-351.

Geest, N. van der & Serkei, C. (2009). *De brug is van niemand over de kwaliteit van talentontwikkeling*. Amsterdam: International Theatre & Film Books.

Gesink, P. & Sparreboom H. (2010). *Kunst doceren Inclusief. Instrument t.b.v. onderzoek naar de mogelijkheden van kunst en cultuurparticipatie van mensen met een verstandelijke beperking binnen Lindenberg Huis voor de Kunsten*. Onderzoek in het kader van Kunst Inclusief. Nijmegen: Hogeschool Arnhem en Nijmegen.

Grooff, T. (2005). *Samen werken, samen leven*. CPS Onderwijsuitgevers.

Hesselink, L. & Jorissen, P. (1999). *Kunst en handicap in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstudies.

Hicks, E. (2006). *Vraag en het wordt gegeven*. Laren: Petiet.

Hoogen, P. van den, Cardol, M., Speet, M., Spreeuwenberg, P. & Rijken, M. (2008). *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking*. Participatiemonitor 2007. Utrecht: NIVEL.

Houten, D. van (2004) *De gevarieerde samenleving. Over gelijkwaardigheid en diversiteit*. Utrecht: De Tijdstroom.

Jonge, E. de (2006). *Diversiteit competentiegerichte opleidingen*. Intern onderzoeksverslag. Lectoraat Diversiteit en de multiculturele competentie. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Kal, D. (2001). *Kwartiermaken: Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*. Amsterdam: Boom.

Kalmijn, K., Rooi, L. de, Poot, H. & Kompier L. (2010). *Kunst en verstandelijke beperking op het Koorenhuis', een praktijkstudie naar expertise van professionals bij Centrum voor de kunsten het Koorenhuis*. Praktijkstudie in het kader van Kunst Inclusief. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht.

Kalmijn, D. (2010). *Sociale kaart voor mensen met een psychiatrische beperking*. Praktijkstudie in het kader van Kunst Inclusief. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht.

Klinzing, H. & Aloisio, B. (2007). *Charisma, Nonverbal Sensitivity and Personality Dimensions: Six correlational replicated studies*. Paper presented at the 32th Annual Conference of the Association for Teacher Education in Europe (ATTEE). University of Wolverhampton, Telford Campus.

Knapp, M.L. & Hall, J.A. (2002). *Nonverbal communication in human interaction*. 5th edition. Wadsworth: Thompson Learning Inc.

Kortram, L. (2004) *Multicultureel competent samen()*leven. Inaugurale rede op Hogeschool de Horst bij aanvaarding van het ambt van lector voor het lectoraat Diversiteit en de Multiculturele competentie. Driebergen: Hogeschool de Horst.

Kröber, H. R. Th. (2008). *Gehandicaptenzorg, inclusie en organiseren*. Rotterdam: Pameijer.

Krogt, F.J. (1995). *Leren in netwerken. Veelzijdig organiseren van leernetwerken met het oog op humaniteit en arbeidsrelevantie*. Utrecht: Lemma

Kunneman, H. (3e gewijz. druk 2009). *Voorbij het dikke-ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme - Deel 1*. Amsterdam: SWP.

Kwekkeboom, M.H., de Boer A.H., van Campen C., Dorrestein, A.E.G. (2006). *Een eigen huis. Ervaringen van mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006.

Kwekkeboom, M.H. & van Weert, C.M.C. (2008). *Meedoen en gelukkig zijn. Een verkennend onderzoek naar de participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronische psychiatrische problemen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Landsberg, M. (1998). *De tao van het coachen. Coaching is de sleutel tot verbetering van de prestaties van je mensen, je organisatie en jezelf*. Schoonhoven: Academic Service.

Loeffen, T. & Tigchelaar H. (2009). Retourtje inzicht. *Creatief met diversiteit voor sociale professionals*. Bussum: Coutinho.

Loeffen, T., Dankers, T., Embregts, P., Kooijman, M., Oosterink, M., Sanders, A., Van Basten, F., Van Biene, M., Van den Bogaard, K. & Wilken, J.P. (2009). *Mensen met een beperking en hun mogelijkheden voor kunstzinnige ontplooiing. Resultaten van een inventariserend onderzoek onder centra voor de kunsten en ateliers in de zorg*. Landelijk onderzoek in het kader van Kunst Inclusief. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht/Hogeschool Arnhem en Nijmegen.

Loeffen, T. (2010). *Getalenteerde mensen met speciale wensen. Een onderzoek naar de ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen van deelnemers met een psychiatrische beperking m.b.t. 'acterschap', kunstzinnige ontwikkeling en participatie*. Onderzoek in het kader van Kunst Inclusief. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht.

Loeffen, T. (2010). *Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen*. Verhalenbundel in het kader van het project Kunst Inclusief. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht.

Macionis, J., Peper, B. & van der Leun, J. (2010). *De samenleving. Kennismaking met de sociologie*. (9e editie) Amsterdam: Pearson Education Benelux.

Mol, J. (1997). *Filosofen over het belang van kunst*. Plaatsbepalingen. Best: Damon

Nijgh, L. & Bogerd, A. (2007). *Basisboek ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking*. Baarn: Nelissen.

O'Brien, J. (1989). *What's Worth Working For? Leadership for Better Quality Human Services*. Lithonia, Georgia: Responsive Systems Associates.

Pinxten, R. & Verstraete G. (red) (1998). *Cultuur en macht. Over identiteit en conflict in een multiculturele samenleving*. Antwerpen/Baarn: Houteklet.

Polanyi, M. (1967). *The Tacit Dimension*. New York: Anchor Books.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2002). *De handicap van de samenleving*. Over de mogelijkheden en beperkingen van community care. Den Haag: RMO.

Riggio, R.F. & Friedman, H.S. (1986) Impression formation: The role of expressive behaviour. *Journal of personality and Social Psychology*, 50, 421-427.

Rosmalen, J. van (1999). *Het woord aan de verbeelding. Spel en kunstzinnige middelen in het sociaal agogisch werk*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.

Sanders, A. & Kooijman, M. (2010). *Leren van beelden. Ondersteunend werken met instructief en actief leren*. DVD gemaakt in het kader van het project Kunst Inclusief in samenwerking met Kunstatelier Matisse en Atelier 23. Nijmegen: Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.

Schalock, R.L. & Verdugo-Alonso M.A. eds (2002). *Handbook on quality of life for human service practitioners*. Washington: American Association on Mental Retardation.

Schalock, R.L., Bonhamb, G.S. & Verdugo, M.A. (2008). 'The conceptualization and measurement of quality of life'. In: Implications for program planning and evaluation in the field of intellectual disabilities. *Evaluation and Program Planning*, Volume 31, Issue 2, May 2008, Pages 181-190.

Scholtens, G. (2007). *Acht keer kwartiermaken. Een verkennend onderzoek naar methodische stappen van kwartier maken*. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht/Amsterdam Uitgeverij SWP.

Schön, D. (1983). *The Reflective Practitioner - How Professionals Think in Action*. Londen: Temple Smith.

Schuurman, M. & Zwan, A. van der (2009). *Inclusie, zeggenschap, support. Op weg naar een samenleving waarin iedereen welkom is*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers.

Smeijsters, H. (2006). *Handboek muziektherapie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Smitskamp, H. en J. te Velde (red) (1988). *Het creatief proces*. Culemborg: Phaedon.

Staa, A. van & Evers, J. (2010) 'Thick analysis': strategie om de kwaliteit van kwalitatieve data-analyse te verhogen. *KWALON 43* (jaargang 15, nr. 1)

Steman, C. & Van Gennep, A. (1996). *Supported Living, een handreiking voor begeleiders*. Utrecht: NIZW.

Vliet, R. van (2010). *Praktijkstudie inclusief in beeld en kennismaking in beeld. Een praktijkstudie naar een passende kennismakingsactiviteit om mensen met een psychische of psychosociale beperking kennis te laten maken met het kunstcentrum*. Praktijkstudie in het kader van Kunst Inclusief. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie - Hogeschool Utrecht.

Waal, V. de (red.) (2008). *Samenspel in de Buurt - Burgers, sociale professionals en beleidsmakers aan zet*. Amsterdam: SWP.

Wilken, J.P. (2007). *Zorg en ondersteuning in de samenleving: Voorwaarden voor succesvolle vermaatschappelijking van de gehandicaptenzorg*. Amsterdam: SWP.

Wilken, J.P., Dankers, T. Karbouniaris, S. & Scholtens, G. (2008). *De Omgekeerde Weg*. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie.

Wilken, J.P. & T. Dankers (red) (2010). *Schakels in de buurt. Op weg naar nieuwe vormen van zorg en welzijn in de wijk*. Amsterdam: SWP.

Wilken, J.P. (2010). *Recovering Care. A contribution to a theory and practice of good care*. Amsterdam: SWP.

Begrippenkader

In deze publicatie komt een aantal begrippen voor die voor velen onbekend zijn, of voor meerdere interpretaties vatbaar. Hieronder geven we bij een aantal belangrijke begrippen een toelichting. Bij het samenstellen van dit overzicht is gebruik gemaakt van diverse literatuurbronnen en encyclopedische bronnen, alsmede begripsomschrijvingen zoals die door landelijke organisaties als Cultuurnetwerk, Kunstfactor en Special Arts gehanteerd worden. De begrippen zijn geplaatst in alfabetische volgorde.

Actorbenadering

Een actor is een handelend wezend. Meer specifiek stelt sociologe Lucy Kortram (2004) dat je een actorrol hebt als je de situatie definieert, je oordelend opstelt en aangeeft welke grenzen je in het maatschappelijke verkeer stelt. Je presenteert jouw visie op de wereld en de manier waarop mensen met elkaar omgaan. Wanneer van groepen wordt verwacht dat zij zich aanpassen aan de meerderheid, kun je volgens Kortram spreken van roltoewijzing. Mensen met een beperking krijgen als minderheidsgroep vaak de rol van toeschouwer toegevoegd. Zij moeten zich inpassen in het bestaande.

Alledaags leren

Alledaags leren vindt onder meer plaats aan de hand van ervaringen die je opdoet tijdens je jeugd in de omgeving waar je opgroeit. Dit zijn ervaringen die je gevormd hebben tot wie je bent. Ervaringen uit het dagelijks leven kunnen gekoppeld worden aan leren en ontwikkelen met kunst.

Amateurkunst

Amateurkunst is het beoefenen van kunst uit passie, liefhebberij of engagement, zonder daarmee primair in het levensonderhoud te willen voorzien.

Appèlwaarde

Appelwaarde is de persoonlijke waardering van materiaal en activiteit. Het gaat er om wat het materiaal en/of de activiteit bij een persoon aan handelingen en beleving uitlokt.

Artistieke praktijk

Een artistieke praktijk is een plaats waar in een of enkele vormen talent getoond kan worden van beeldende kunst en cultuur (zoals tekenen, schilderen, ontwerpen, vormgeven, fotograferen of filmen, theater, muziek maken, et cetera).

Community art

‘Community art’ of ‘gemeenschapskunst’ wordt omschreven als een vorm van kunstbeoefening die plaatsvindt door samenwerking, interactie of dialoog binnen een gemeenschap. Deelnemers werken vanuit een sociaal-maatschappelijk engagement samen aan een kunstproduct. Het artistieke proces wordt ondersteund door een professionele docent, vaak een kunstenaar of acteur. Het artistieke proces en product zijn tegelijkertijd een katalysator voor sociale veranderingen binnen de gemeenschap. Bij community art-projecten gaat het om duidelijke interactie en gelijkwaardigheid tussen kunstenaars en deelnemers en het idee dat iedereen creatief kan zijn. De kunstenaar is zowel artistiek als sociaal-maatschappelijk gemotiveerd. Vaak is kritiek op de gevestigde kunstorde of maatschappelijke orde de belangrijkste drijfveer.

Competentie

Een competentie bestaat uit kennis/inzicht, vaardigheden en houding/gedrag in de context van een specifieke praktijk of beroepsuitoefening. Een competentie is persoons- en beroepsgebonden.

Cultuureducatie

Cultuureducatie omvat alle vormen van educatie waarbij cultuur als doel of middel wordt ingezet. Cultuureducatie laat mensen kennismaken met kunst en cultuuruitingen en verdiept het inzicht daarin. ‘Cultuureducatie’ wordt in de praktijk gehanteerd als verzamelbegrip voor kunsteducatie, erfoededucatie en media-educatie.

Deelnemer kunstbeoefening

De deelnemer aan kunstbeoefening kan een cursist zijn (als het gaat om kunsteducatie) of een deelnemer (als het gaat om kunstbeoefening zonder dat het ontwikkelen centraal staat). Elke kunstbeoefenaar is een amateurkunstenaar. Een professionele kunstenaar is iemand die zijn inkomen verdient met het maken van kunst en die participeert in de kunstwereld. De normatieve standaard van kwaliteit ten aanzien van het product is dus geen maatstaf.

Dialoog

Een dialoog is altijd een tweegesprek. De kwaliteit van de dialoog neemt toe met doorvragen en het achterhalen van de vraag achter de vraag. Belangrijk is vooral om dingen niet in te vullen, maar áán te vullen. Bij de dialoog gaat het steeds om het stellen van vragen aan elkaar, het onderzoeken van de vraag achter de vraag, zodat we spontaan reflectiegedrag laten zien. Bij de dialoog gaat het om: ‘Het kan wél, als...’, terwijl discussie vaak leidt tot ‘Het kan níet, want...’.

Discussie

Bij discussie gaat het vooral om het overbrengen van overtuigingen. Het gaat om het opdringen van de eigen mening en het gelijk willen hebben en vasthouden aan de eigen visie. Gevolg is dat je in de verdediging schiet. Er komt geen nieuwe kennis vrij en de bestaande kennis niet wordt vernieuwd.

Formele aspecten

Als je een kunstenaar wilt beoordelen, of de kunst wilt beoordelen, zijn de formele aspecten van kunst vaak een aangrijpingspunt. Formele beeldaspecten van een kunstwerk zijn vorm, punt/lijn, kleur, compositie, textuur, licht, beweging en ruimte. Bij beeldbeschouwing kunnen materiaal en techniek eveneens formele aspecten zijn om kunst te analyseren.

Integratie en inclusie

Integratie wordt in verklarende woordenboeken omschreven als onder andere ‘het maken van of opnemen in een groter geheel’. Bij integratie gaat het vaak om harmonisatie, normalisatie, uniformering en aanpassen. Het integratieparadigma houdt in dat mensen die anders zijn, in het kader van dit project mensen met een handicap, zich moeten aanpassen aan de maatschappij en de homogene norm. Ze moeten zich aanpassen aan de normen, eisen en verwachtingen van de maatschappij. Het inclusieparadigma gaat er van uit dat iedereen al lid is van de samenleving. Iedereen hoort er bij en telt mee. Om dit mogelijk te maken moeten mensen elkaar ruimte, waardering en ondersteuning geven.

Kunst

Kunst wordt bepaald door historische, sociologische en psychologische factoren. Het is geen vastomlijnd begrip, maar voortdurend in verandering. Kunst kan worden gezien als een verzamelbegrip voor het totaal aan kunstuitingen, zoals dat gegroeid is vanuit cultuurhistorische tradities. Nieuwe kunst wordt toegevoegd in een dynamische interactie van traditie en vernieuwing, vooral geleid door beeldbepalende kunstenaars en kunstprofessionals. Ook kunnen de esthetische kenmerken van kunst als grondslag worden gehanteerd. De belangrijkste zijn: vakmanschap (kundig gebruik van materialen en technieken), expressiviteit (uitdrukkingskracht, persoonlijkheid), het vermogen om een toeschouwer mentaal uit de alledaagse werkelijkheid te tillen (meta-bewustzijn) en het vermogen om de toeschouwer een nieuwe kijk te bieden (creativiteit, oorspronkelijkheid, originaliteit).

Kunstbegeleider

Special Arts, Kunstfactor en Cultuurnetwerk beschrijven dat een competente begeleider bij kunstbeoefening een kunstenaar of een kunstdocent is die een kunstvakopleiding heeft gevolgd.

Een kunstbegeleider kan ook een creatief therapeut zijn met een didactische, aanvullende kunstopleiding. Met een competente kunstbegeleider wordt bedoeld: een bekwame kunstbegeleider die de vereiste competenties bezit (kennis, vaardigheden en gedrag) en weet hoe hij (nieuwe) competenties verwerft. Aanvullend kunnen aparte kwalificaties gelden om mensen met een handicap te begeleiden, zoals kennis en inzicht in bepaalde type beperkingen en extra kennis van ontwikkelingsprocessen en -mogelijkheden.

Kunstdisciplines

Kunstdisciplines zijn de onderscheidende vormen van kunst: architectuur, beeldende kunst, kleinkunst, dans, film & video, fotografie, muziek, theater, toegepaste kunst, (wereld)literatuur en nieuwe media.

Kunsteducatie

Kunsteducatie staat voor alle vormen van educatie waarbij kunst en/of kunstzinnige middelen en technieken als doel of middel worden gebruikt. Kunsteducatie is doelgericht leren omgaan met kunst, als persoonlijk uitdrukkingsmiddel en als cultureel fenomeen. ‘Het doel van kunsteducatie is niet enkel het verwerven van kennis van kunstobjecten en kunstprocessen, maar tevens het bestuderen van wat deze objecten en processen bij de beschouwer bewerkstelligen: een proces van reflectie op de werkelijkheid.’ (Onderwijsraad, Onderwijs in Cultuur, 2006, p. 17). Kunsteducatie is niet alleen studie en reflectie, maar ook kunstbeoefening. Kunsteducatie omvat alle kunstvormen: muziek, dans, theater, beeldende kunst, architectuur, film, fotografie, literatuur; niet alleen traditionele, maar ook moderne vormen, zoals popmuziek, gaming, creatieve nieuwe media, mode en design.

Leerstrategieën

Leerstrategieën zijn (combinaties van) mentale activiteiten of handelingen die door de leerling op het leer-materiaal uitgevoerd worden tijdens het proces van het opnemen, verwerken en opslaan van nieuwe informatie om een bepaald doel te bereiken. Het toepassen van een leerstrategie leidt tot een leerresultaat (kennis, inzicht, vaardigheid). Leerstrategieën zijn bijvoorbeeld actief (al doende ervaren), receptief (kijken en luisteren), reflectief (nadenken en beschouwen), productief (makend experimenteren) en representatief.

Bij kunsteducatie zijn drie samenhangende leerstrategieën te onderscheiden:

- Actief (of productief)
Zelf een kunstdiscipline beoefenen: tekenen, dansen, musiceren, toneelspelen, enzovoort. In het proces van kunstbeoefening leren mensen zich kunstzinnig uit te drukken. Daarbij ontwikkelen zij kennis van materialen, gereedschappen en instrumenten en verwerven zij vaardigheden en technieken.
- Receptief
Hierbij gaat het om het beleven en ervaren van kunst door middel van een kunstbezoek, zoals naar theater, dans, film of tentoonstellingen gaan. De theoretische verdieping kan plaatsvinden via kennis van termen en begrippen en het herkennen van kenmerken, stijlen, stromingen en context.
- Reflectief
Bij zowel actieve als receptieve kunstbeoefening kan reflectie plaatsvinden. Reflectie omvat de innerlijke processen waarbij mensen hun eigen handelen en denken beschouwen en analyseren en daaruit voor zichzelf conclusies trekken. Reflectie op de kunstervaring, het eigen productieproces en de analyse hiervan vormen de essentie van kunsteducatie.

Leervormen

- Actief leren
Bij actief leren gaat het om ‘zelfstandig leren leren’. Aanvullen in plaats van invullen. Actief leren start bij de directe inzet van de voorkennis van de ander in plaats van bij instructies en toelichting. De ander doet direct in de actie ervaringen op. Hij houdt de verantwoordelijkheid en gaat actief om met de taak en de leerstof. Begrijpen, integreren en toepassen zijn met elkaar verbonden. Actief leren kan het beste ondersteund worden met een coachende werkstijl.
- Instructief leren
Bij instructief leren gaat het om kennis overdragen. We sturen de handelingen en instrueren. We zeggen wat de ander moet doen. Het gaat om voordoen, nadoen en nog een keer overdoen, dat geeft houvast. We maken de leertaken voorspelbaar en bieden een overzichtelijke context. Alles is logisch en ordelijk. In wezen behoed je de ander voor fouten.
- Sociaal leren
Sociaal leren is dóór en mét elkaar leren, gezamenlijk weerbaarder worden, beter kunnen omgaan met onzekerheid, complexiteit en risico's, en elkaars verschillen niet alleen accepteren, maar ook weten te benutten.

Leerweg

Een leerweg is de route die een deelnemer volgt in zijn kunstontwikkeling. De te volgen route sluit doorgaans aan bij een – voor de deelnemer – hoger gelegen ontwikkelingsplan, bijvoorbeeld van muziek naar drama of van gips naar hout of brons.

Narratief

Een ander woord voor ‘narratief’ is ‘verhalend’. Het vertellen van verhalen is mensen eigen en geeft betekenis aan ervaringen en het leven. In verhalen plaatsen we acties en gebeurtenissen in relatie tot elkaar en tot een groter geheel. Verhalen zijn meerduidig en op verschillende manieren te interpreteren.

Niche

Een niche is een gastvrije ruimte waar mensen veiligheid ervaren en zich kunnen ontplooiën. Veel ateliers in de zorg hebben de kenmerken van een dergelijke niche. Hier kan de zin van het gewone leven ontdekt worden en nieuwe ervaringen op gedaan worden.

Reflectie

Reflectie kan omschreven worden als de vaardigheid om een gedachte of (gevoels)houding die voor jou vanzelfsprekend of normaal is, steeds bewust en opzettelijk te bekijken als één van de verschillende mogelijke oplossingen voor een probleem. Zo kun je een voortdurend besef van mogelijke andere perspectieven ontwikkelen (Pinxten & Verstraete, 1998). Schön (1983) maakt bij reflectie een onderscheid tussen reflection-on-action en reflection-in-action. Bij reflection-on-action kijk je als het ware na afloop terug op een actie: je reflecteert op je handelen. Je denkt nog eens na over hoe een gesprek ging of bespreekt het met een collega. Reflection-in-action doe je tijdens het handelen. Een ervaren professional kan kort en snel ervaren wat er aan de hand is en nog tijdens de handeling, dus in hetzelfde moment bijstellen.

Status

Status is de sociale positie die een individu inneemt. Je status maakt deel uit van je sociale identiteit en bepaalt je relatie met anderen.

Stilleven

Stilleven is een schilderij dat alleen maar niet bewegende objecten bevat zoals voedsel, bloemen, planten, stenen, schelpen, glazen en drinkbekers.

Support

Support is een verzamelbegrip waaronder allerlei vormen van professionele ondersteuning worden verstaan, gericht op handhaven of verbeteren van kwaliteit van leven, zoals op het gebied van wonen, werken, zingeving en persoonlijke ontwikkeling.

Over de auteurs

MARTHA VAN BIENE

is lector van het lectoraat Lokale dienstverlening van-uit klantperspectief, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. Zij heeft een adviesbureau in organisatieleren bij sociale vernieuwing. Zij was voor het project Kunst Inclusief facilitator van de Ontwikkelwerkplaats Nijmegen.

PAOLA DE BRUIJN

is beeldend kunstenaar, docent beeldende vorming en eigenaar van Kunst en Uitleg, een bureau voor educatieve projecten in relatie tot kunst. Ze werkt als Hogeschooldocent voor de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening bij de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. Zij was voor het project Kunst Inclusief facilitator van de Ontwikkelwerkplaats Amersfoort.

JACCO HAKER

heeft de opleiding lichte muziek gitaar gedaan aan het conservatorium en is muzikant. Hij werkt als muziektherapeut voor stichting Amerpoort voor en samen met mensen met een verstandelijke beperking. Heeft mee gewerkt aan het op zetten van kunst inclusie(f) pilots in samenwerking met scholen in de kunst in Amersfoort.

TOINETTE LOEFFEN

is psychiatrisch verpleegkundige en dramadocent. Ze werkt als hogeschooldocent bij het Instituut Social Work en als onderzoeker bij het Lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning bij de Hogeschool Utrecht. Ze is ook ervaringsdeskundige als moeder van een getalenteerde 19-jarige zoon met een lichamelijke en licht verstandelijke beperking. Zij was projectleider, facilitator en onderzoeker bij het project Kunst Inclusief.

MADIELIEF OOSTERINK

is cultureel antropologe en verbonden aan het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning van de Hogeschool Utrecht. In het project Kunst Inclusief was zij werkzaam als onderzoeker en studentenbegeleider in de ontwikkelwerkplaats in Den Haag.

CARLA VAN SLAGMAAT

is hogeschooldocent Social Work, coach & supervisor, en onderzoeker bij het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht. Zij was onderzoeker bij de ontwikkelwerkplaats Amersfoort.

HARRIËT SPARREBOOM

is pianodocent klassieke muziek op huis voor de kunsten de Lindenberg in Nijmegen. Ze heeft een aantal jaren pianoles gegeven aan een jongetje met het syndroom van Down. Verder werkt zij voor de Lindenberg als coördinator op verschillende gebieden en heeft ze als projectmedewerker namens de Lindenberg deel uitgemaakt van het project Kunst Inclusief Nijmegen-Arnhem. Voor haar conservatoriumopleiding heeft ze de opleiding hbo-verpleegkunde gedaan en als wijk-verpleegkundige gewerkt in de zorg.

KLAASKE DE VOS

is is kunsthistoricus en directeur van Special Arts. Zij was voorzitter van de stuurgroep van het project Kunst Inclusief.

JEAN PIERRE WILKEN

is lector Participatie, Zorg en Ondersteuning bij het Kenniscentrum Sociale Innovatie van Hogeschool Utrecht. Hij was de programmaleider van het project Kunst Inclusief.

Deelnemers aan Kunst Inclusief

www.kunstinclusief.nl

Landelijke organisaties:

- Cultuurnetwerk Nederland, landelijk kenniscentrum voor instellingen die zich met cultuureducatie bezighouden. (www.cultuurnetwerk.nl)
- Kunstconnectie, branchevereniging van kunst-educatiecentra. (www.dekunstconnectie.nl)
- Kunstfactor, landelijk sectorinstituut amateurkunst. (www.kunstfactor.nl)
- Special Arts, landelijk kenniscentrum kunst en handicap. (www.specialarts.nl)
- Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, branchevereniging van instellingen voor gehandicaptenzorg. (www.vgn.org)

Hogescholen:

- Hogeschool Utrecht, lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning (www.socialeinnovatie.hu.nl; www.jeanpierrewilken.nl)
- Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Lectoraat Lokale Dienstverlening vanuit klantperspectief (www.han.nl/start/graduate-school/onderzoek/lectoraten-kenniskringen/lokale-dienstverlening-klantperspectief) en Lectoraat Innovatie van de Zorg voor Verstandelijk Gehandicaptten (www.han.nl/start/graduate-school/onderzoek/lectoraten-kenniskringen/zorg-verstandelijk-gehandicaptten).
- Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. (www.ahk.nl)

Ateliers en centra voor de kunsten

- Ateliers Abrona, Zeist en andere plaatsen (Abrona) www.abrona.nl
- Atelier Anders Bekeken, Den Haag (REAKT) www.anders-bekeken.nl
- Atelier de Kunstvlieg, Den Haag www.atelierdekunstvlieg.nl
- Atelier Leonardo da Vinci (Ermelo) www.leonardodavinci-kunst.nl
- Atelier Matisse, Wijchen (De Driestroom) www.driestroom.nl
- Atelier 23, Arnhem ((Siza Dorp Groep) www.debuitenplaats-arnhem.nl
- Huis voor de kunsten de Lindenberg, Nijmegen www.delindenberg.com
- Centrum voor kunst en cultuur Het Koorenhuis, Den Haag - www.koorenhuis.nl
- Jans Pakhuys, Amersfoort (Amerpoort) www.amerpoort.nl/janspakhuys
- De Elleboog, Amersfoort (Amerpoort) www.amerpoort.nl
- Scholen in de Kunst, Amersfoort www.scholenindekunst.nl

Praktijken met goede voorbeelden:

Centra voor de kunsten:

- Artiance Centrum voor de Kunsten, Alkmaar
www.artiance.nl
- Centrum voor de Kunsten 't Klooster, Harderwijk
www.tklooster.nl
- Dario Fo, Poeldijk - www.dariofo.nl
- De Muzerije, 's-Hertogenbosch - www.de-muzerije.nl
- Het Koorenhuis, Centrum voor kunst en cultuur,
Den Haag - www.koorenhuis.nl
- Kunstencentrum de Stroming, Wijchen,
www.destroming.nl
- Kunstencentrum Toon, Gorinchem
www.toonjetalent.com
- Vrije Akademie ZOM, Kerkrade
www.campuskerkrade.nl
- Wherelant, Purmerend - www.wherelant.nl

Zorgateliers:

- Ateliers en galerie Leonardo da Vinci (Ermelo) -
www.leonardodavinci-kunst.nl
- Atelier Abrona, Zeist - www.abrona.nl
- Ateliers de Wijde Doelen (Reinaerde), Utrecht
www.wijdedoelen.nl
- Atelier Matisse, (St. de Driestroom)
www.driestroom.nl
- De Blauwe Roek, Drachten - www.deblauweroek.nl
- De Witte Olifant, Almere
www.opleidingdewitteolifant.nl
- Galerie Atelier Herenplaats, Rotterdam
www.herenplaats.nl
- Ipse de Bruggen/Atelier Verfstreken, Delft e.o.
www.ipsedebruggen.nl
- Jans Pakhuys (Amerpoort)
www.amerpoort.nl/janspakhuis
- Vrije werkplaats Scorlewald (Raphaëlstichting),
Schoorl - www.raphaelstichting.nl/scorlewald

Colofon

Deze publicatie wordt uitgegeven door het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en Special Arts in samenwerking met: Cultuurnetwerk Nederland, Kunstconnectie, Kunstfactor, de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten en een aantal zorgateliers en centra voor de kunsten die deelgenomen hebben aan het project Kunst Inclusief (www.kunstinclusief.nl).

Auteurs

Martha van Biene
Paola de Bruijn
Jacco Haker
Toinette Loeffen
Madelief Oosterink
Carla van Slagmaat
Harriët Sparreboom
Klaaske de Vos
Jean Pierre Wilken

Eindredactie

Laetitia Baars en Jean Pierre Wilken

Grafische vormgeving

Anja Brunt, Amsterdam

Productiebegeleiding

Tine Veldhuizen, Special Arts

Druk

Veenman drukkers, Rotterdam

Uitgever

Hogeschool Utrecht – Kenniscentrum
Sociale Innovatie
ISBN 978-90-8928-036-7

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Hogeschool Utrecht
Heidelberglaan 7
3584 CS Utrecht
Telefoon 030-2529831
e-mail: ksi@hu.nl
www.socialeinnovatie.onderzoek.hu.nl

Met dank aan:

Cultuurnetwerk Nederland, landelijke
expertisecentrum voor cultuureducatie

CULTUURNETWERK [nl](http://www.cultuurnetwerk.nl)

Kunstfactor, landelijk sectorinstituut
amateurkunst

***kunst
inclusief***

